L. FINKEL i ST. GŁĄBIŃSKI

HISTORYA
MONARCHII AUSTRYACKO-WĘGIERSKIEJ
I
WIADOMOŚCI POLITYCZNE I SPOŁECZNE

CENA 2 K 80 HAL.

HISTORYA

MONARCHII AUSTRYACKO-WĘGIERSKIEJ

PRZEZ

D^RA LUDWIKA FINKLA

HISTORYA
MONARCHII AUSTRYACKO-WĘGIERSKIEJ

ORAZ

WIADOMOŚCI
POLITYCZNE I SPOŁECZNE

NAPISALI

Dr. LUDWIK FINKEL i Dr. STANISŁAW GŁĄBINSKI
PROFESOROWIE UNIWERSYTETU LWOWSKIEGO

WYDANIE CZWARTE

CENA EGZEMPLARZA OPR. 2 K. 50 h

D. 3033

WE LWOWIE
NAKŁADEM TOWARZYSTWA NAUCZYCIELI SZKÓŁ WYŻSZYCH
1915.

UNIWERSYTET WARSZAWSKI Filia w Kielcach
161966

WSZELKIE PRAWA ZASTRZEŻONE.

Arkusz 11. i tytuł drukowano w r. 1915, resztę w lipcu i sierpniu 1914. r.

1949 5 400

Z DRUKARNI PRZY ZAKŁADZIE NAR. IM. OSSOLIŃSKICH POD ZARZ BR. KORNECKIEGO

Dozwolone przez cenzurę wojenną.

D-103/815

Najdawniejsze dzieje ziem monarchii austryacko-węgierskiej.

§ 1.

Najdawniejsze ludy. — Organizacya rzymska.

O najdawniejszych mieszkańcach ziem, które zajmuje dzisiaj monarchia austryacko-węgierska, mało co wiadomo. Pozostały po nich ślady w nawodnych budowach niektórych jezior alpejskich.

Pierwsze pewniejsze wiadomości posiadamy dopiero o ludach, które sąsiadowały z cywilizowanymi narodami świata starożytnego. Nad morzem Adryatyckiem siedzieli Illirowie, do których liczono Dalmatów, Istrów i Wenetów. Pozostały po nich nazwy krajów po dziś dzień używane. Z Illirami staczali częste boje Rzymianie. W Alpach zachodnich przebywali w tych czasach Retowie, szczep prawdopodobnie pokrewny Etruskom; od Retów nazywa się część Alp centralnych — retyckiemi.

Około połowy pierwszego tysiąclecia przed Chr. nadciągnęły w te strony liczne plemiona celtyckie. Do nich należeli także Gallowie, którzy spalili w IV. wieku przed Chr. Rzym, a później obrali siedziby w północnej Italii i w Galii. Z tego wielkiego indoeuropejskiego szczepu osiedli na terrytoryum dzisiejszej monarchii: Bojowie w dzisiejszych Czechach — po nich łacińska nazwa Bohemia — Norykowie i Karnowie w krainach alpejskich (skąd Alpy karnickie i noryckie). Sąsiadami Celtów od wschodu były szczepy trackie: w dzisiejszych Węgrzech i Siedmiogrodzie Dakowie, na północ od nich w górach karpackich Karpowie.

Olbrzymie cmentarzysko, odkopane w Hallstatt, w którego grobach znaleziono mnóstwo ozdób z bronzu, złota, bursztynu i szkła, wiele naczyń bronzowych i glinianych, około tysiąc sztuk broni z bronzu i żelaza, daje wyobrażenie o kulturze ludów, zamieszku-

jących krainy alpejskie w epoce przybycia Celtów. Celtowie (Keltowie), ludy przeważnie pasterskie, zrobili znaczne postępy w górnictwie (wytapiali z rudy cynę i żelazo) i w obrabianiu metali (zbroja platerowana, emaliowanie) Kapłani (druidzi) posiadali u nich wielki wpływ na sprawy publiczne.

Rzymianie podbijali te ludy kolejno przez trzy wieki: w II. stuleciu przed Chr. zajęli Illiryę, Dalmacyę i Istryę; z końcem I. wieku przed Chr. Druzus i Tyberyusz przyłączyli do imperyum rzymskiego ludy celtyckie, zamieszkujące Alpy; cesarz Trajan pokonał w pierwszych latach II. wieku po Chr. króla Daków Decebala. Posuwając się statecznie ku północy, organizowali Rzymianie w tych okolicach prowincye na wzór innych prowincyi rzymskich. Powstały zatem następujące prowincye: nad morzem Adryatyckiem Dalmacya (zwana także Illyricum); w górach między Renem a Innem Recya z Vindelicyą (odpowiadająca dzisiejszemu Tyrolowi); od Innu po Las Wiedeński Noricum; na wschód aż po środkowy bieg Dunaju Pannonia; między Cisą a dolnym Dunajem Dacya, obejmująca dzisiejsze wschodnie komitaty węgierskie, Siedmiogród, Bukowinę i królestwo Rumunii. Niektóre z tych prowincyi dzielono później w celach sprężystszej administracyi na kilka mniejszych, n. p. Pannonia inferior, Pannonia superior i t. p.

Dla obrony od cisnących się z północy i wschodu barbarzyńskich ludów, Rzymianie utrzymywali na granicy swego imperyum znaczne siły wojskowe; poprowadzili dolinami górskiemi bite gościńce, wznosili warownie, połączone ze sobą wałem, t. z. *limes*, którego ślady utrzymały się do naszych czasów. Za cesarza Klaudyusza tworzyła granicę północną rzeka Drawa, za Wespazyana ufortyfikowano linię Dunaju, Trajan zbudował most koło Żelaznej Bramy na Dunaju (Pons Traiani) i kazał sypać wał nad Dniestrem (t. z. wał Trajana).

Rzymianie wnosili w te strony prócz organizacyi wojskowej także urządzenia swoje municypalne, prawo rzymskie i nabytki kultury starożytnej. Miasto Akwileja, założone w r. 180. przed Chr., Pola, w której dziś jeszcze stoją wspaniałe ruiny amfiteatru rzymskiego, Salona (dzisiejsze Spalato), gdzie zachował się pałac Dyoklecyana — kwitły z dawna nad brzegami Adryatyku. Nad Dunajem, niedaleko kolonii wojskowej Vindobony, leżało, jako wysunięta na północ placówka, Carnuntum (tuż obok dzisiejszego Hainburga), gdzie odgrzebano w ostatnich latach amfiteatr rzymski, świątynie

i ołtarze, domy prywatne i liczne dzieła sztuki. W tych ogniskach życia rzymskiego powstały później główne miasta krajów austryackich, n. p. w Tergeste — Tryest, w pobliżu Vindobony — Wiedeń, w Aquincum — Buda i t. p. Górnicy rzymscy odkryli liczne kopalnie w górach alpejskich i siedmiogrodzkich: żelazo w Noricum, sól w dzisiejszem księstwie salcburskiem i w t. z. »Salzkammergut«, złoto i sól w Siedmiogrodzie.

Z statecznem pomnażaniem legionów rzymskich i z napływem licznych kolonistów w te strony podnosiła się cywilizacya i kultura, kwitnął przemysł i handel, a już około r. 300. zabłysły wśród bogatych kolonii w prowincyach naddunajskich pierwsze promienie wiary chrześcijańskiej.

§ 2.

Wędrówki ludów.

Na obronną linię rzymskich warowni parły już od połowy pierwszego wieku po Chr. barbarzyńskie ludy, ale dopiero ich tłumne wędrówki przedarły się przez legiony i pas fortyfikacyjny. W prowincye naddunajskie stoczyły się po kolei plemiona germańskie, słowiańskie i fińsko-turskie.

Ludy germańskie mieszkały od wieków w sąsiedztwie Celtów. Markomanowie wyparli Bojów z ich siedzib w dzisiejszych Czechach; Kwadowie osiedli w Morawach i północnych Węgrzech. Z Markomanami i Kwadami prowadził długie wojny cesarz Marek Aureliusz, zmarły w Vindobonie r. 180. Dacyi musieli Rzymianie w drugiej połowie III. wieku ustąpić Gotom, którzy przez kilka wieków zajmowali kraje nad Wisłą i Dniestrem i dzielili się na Gotów zachodnich (Wizygotów) i wschodnich (Ostrogotów).

Na Ostrogotów uderzyli w sto lat później (około r. 350.) od wschodu Hunowie. Skutkiem tego napadu było pierwsze wielkie poruszenie ludów germańskich, t. z. wędrówka narodów. Szły one doliną Morawy, t. z. bramą morawską, między Karpatami a górami czesko-morawskiemi, ku Dunajowi, skąd przez Pannonię przedzierały się dolinami Drawy i jej dopływów przez Alpy. Przez kraje austryackie przeszli w ciągu dwóch wieków: Wizygotowie pod wodzą Alaryka; Wandalowie, Alanowie, Swewowie, Ostrogotowie; Ru-

giowie i Herulowie pod Odowakrem; Gepidowie, wreszcie Longobardowie, którzy założyli w północnej Italii zorganizowane państwo.

W wiekowych i krwawych bojach Rzymian z Germanami zatarły się ostatnie ślady plemion celtyckich i w gruzy rozsypały się ogniska cywilizacyi starożytnej w krajach alpejskich. Każdy z ludów germańskich zatrzymał się krótszy lub dłuższy czas w dorzeczu Dunaju i pozostawił jakieś po sobie pamiątki, które archeologowie odnajdują w łonie ziemi na tym wielkim gościńcu wędrówek. Podczas tej zawieruchy dziejowej, w drugiej połowie V. wieku, św. Seweryn głosił w Noricum wiarę Chrystusową.

Za germańską szła wędrówka ludów słowiańskich, partych także od wschodu przez hordy turskiego i fińskiego pochodzenia. Pierwszy większy pochód Słowian zwraca się ku południowi i zalewa w drugiej połowie V. wieku kraje naddunajskie i bałkańskie; w ciągu VI. wieku posuwają się aż po morze Adryatyckie na zachód, aż w głąb Pannonii na północ. Należały one do grupy południowej w olbrzymiej rodzinie ludów słowiańskich: Słowieńcy (t. z. Słowianie pannońscy) osiedlili się w dzisiejszej Karyntyi i Krainie. Chorwaci (Kroaci) w dorzeczu Sawy, a Serbowie nad Morawą, Driną i Bosną. Równocześnie, w pierwszej połowie VI. w., po ustąpieniu Markomanów z doliny Wełtawy weszły tam plemiona słowiańskie, objęte później wspólną nazwą Czechów; osiedliły się one także w dzisiejszych Morawach (Morawianie) i w północnych Węgrzech, gdzie nazywają się Słowakami. Inne plemiona słowiańskie zalały wśród bojów, w drugiej połowie VI. wieku, dzisiejszą Wyższą i Niższą Austryę, Styryę, okolice Salcburga i kraje alpejskie aż po dolinę Pustertal w Tyrolu.

Klinem pomiędzy ludy germańskie i słowiańskie, to wypierając je, to podbijając i wiodąc w swych szeregach, pędziły ku zachodowi hordy turskie (mongolskie) i altajsko-fińskie: naprzód Hunowie pod Atyllą, który założył w V. wieku wielki obóz między Cisą i Dunajem; po nich Awarowie, przez Słowian Obrami zwani, którzy panowali przez półtrzecia wieku (558—795) nad starą Dacyą i Pannonią i ujarzmili ludy słowiańskie aż po rzekę Anizę, gdzie spotkali się z zorganizowanym szczepem germańskim Bawarów.

W sto lat po rozbiciu Awarów przez Karola W. zjawiły się hordy Madziarów, które założyły między Cisą i Dunajem państwo węgierskie.

§ 3.

Kolonizacya niemiecka.

Słowianie, osiedli na obszarach dzisiejszej monarchii austryacko-węgierskiej, dzielili się na liczne, drobne, żadnymi węzłami politycznymi niespojone plemiona. Utworzony przez Samona w VII. w. w celu obrony od Awarów i Germanów związek wojskowy rozpadł się z jego śmiercią, poczem Słowianie podlegali bądźto Awarom, bądź też sąsiadującym z nimi od zachodu książętom niemieckim. Nawet księstwo Korutanii, obejmujące dzisiejszą Styryę, Karyntyę i Krainę, założone przaz Słowieńców w VIII. wieku, przeszło pod panowanie hercogów bawarskich.

Germański szczep Bawarów, potomków Markomanów, osiadł pomiędzy rzeką Innem i Lechem, od Lasu Czeskiego aż po przełęcz alpejską Brennera (zajmował zatem także część dzisiejszej Austryi Wyższej, Salcburg i północny Tyrol) i rozpoczął pod wodzami z rodu Agilolfingów, z których pierwszy Teodo około r. 700 przyjął chrzest, rozszerzać się ku wschodowi, podbijając i nawracając plemiona słowiańskie.

Odkąd zaś Otilo pokonał w VIII. wieku księcia korutańskiego, szli liczni koloniści niemieccy w głąb krajów alpejskich. Wprowadzona przez św. Bonifacego, arcybiskupa moguncki ego, organizacya kościelna, mianowicie biskupstwa w Passawie, Ratyzbonie, Salcburgu i Freising, dopomagały dzielnie w tej pracy kolonizacyjnej, która trwała odtąd przez kilka wieków. Ona to bądź w zupełności wyparła, bądź też gęsto przetkała niemieckiemi osadami ludność słowiańską w tych okolicach. W Wyższej i Niższej Austryi i w Styryi aż po Drawę posuwa się tłumna kolonizacya, złożona przeważnie z Bawarów z przymieszką Szwabów, Sasów i Franków i bierze kraj ten do XII. wieku zupełnie w posiadanie. W Karyntyi i Krainie osiedlają się koloniści niemieccy obok Słowieńców, tworząc większe wyspy germańskie tak, że oznaczenie granicy obu szczepów jest tam bardzo trudne. Dawne ogniska legionów i życia rzymskiego przeszły prawie wszystkie w ręce niemieckie.

Na południu, w Gorycyi i Istryi, spotykali się koloniści niemieccy z ludnością romańską i z wpływami patryarchatu akwilejskiego, dlatego mogli tam zaledwie nieliczne założyć osady. Od szybko zromanizowanych i uzbrojonych w wyższą cywilizacyę Longobardów wnikały także, wespół z działaniem biskupów trydenckich,

z północnej Italii żywioły romańskie do krajów alpejskich, stanowiących dzisiejszy południowo-zachodni Tyrol.

§ 4.

Organizacya frankońska. — Trzy grupy krajów.

Karol Wielki wcielił w roku 788. całą Bawaryę do monarchii frankońskiej, wskutek czego objęte zostały wojskową jej organizacyą także kraje alpejskie. Państwo frankońskie dzieliło się na hrabstwa, na których czele stał urzędnik królewski, t. j. hrabia *(comes)*; na granicy wschodniej ustanowieni byli hrabiowie z większą władzą i rozleglejszym obszarem, tak zwaną marchią, i dlatego mieli tytuł margrabiów *(comites marcae, marchiones)*. Karol W. zamianował nadto w Bawaryi zwierzchnika wojskowego, *praefectus Bojoariae*, którego rozkazom poddał margrabiów i hrabiów.

Odkąd Karol W. zajął kraj Słowian pannońskich i Istryę i pobił w zupełności Awarów, miały trzy marchie stać na straży wschodniej granicy cesarstwa: marchia friulska (furlańska), sięgająca od morza Adryatyckiego po rzekę Drawę, marchia karyncka (korutańska) po Raabę i marchia słowiańska, zwana także awarską lub wschodnią *(Sclavinia, marchia orientalis)*, między Raabą i Anizą. Pod względem kościelnym należała pierwsza do patryarchatu akwilejskiego, druga i trzecia do dyecezyi salcburskiej. Inne ludy słowiańskie, zajmujące terrytoryum dzisiejszej monarchii austryacko-węgierskiej, mianowicie plemiona czeskie, uznały także zwierzchnictwo cesarza, który pozostawił im rodzimych książąt.

Pod słabymi jednakże następcami Karola W. Bawarya i marchie wschodnie pozostawione były same sobie, a Słowianie poczęli się wyłamywać z pod zależności i tworzyć niezawisłe państwa. Marchia friulska przestała istnieć już w r. 828. Priwina i Kozel, pannońscy książęta rządzili krajami swymi zupełnie samodzielnie, Chorwaci przeszli pod zwierzchnictwo cesarstwa wschodniego. Księstwo morawskie rozszerzyło się znacznie pod Mojmirem i Raścisławem, a Świętopełk (870—894) utworzył nawet wielko-morawski związek plemion słowiańskich, sięgający od Drawy po Elbę i od Dunaju po Karpaty, z stolicą w Welehradzie. Przybyli z Konstantynopola misyonarze, bracia Konstanty (św. Cyryl) i Metody, wprowadzili liturgię słowiańską, a Metody, po powrocie z Rzymu, został »arcybiskupem Pannonii i Moraw« i utrzymał się

jako metropolita w Welehradzie do śmierci (869—885). Ludność słowiańska, długo ściśnięta między Germanami i Awarami, zaludniała teraz opuszczoną przez Awarów dolinę Dunaju.

Wtedy to właśnie pojawiły się nowe hordy altajsko-fińskie (z znaczną przymieszką plemion turskich), Madziarowie czyli Ugry (Węgrzy) nad Cisą i Dunajem (§ 2). Z okolic poduralskich Madziarowie, na siedm hord podzieleni, zeszli naprzód w krainę między Donem i Dniestrem. Parci przez Pieczyngów od wschodu, posuwali się na zachód i zapędzili się już około połowy IX. w. w kraje naddunajskie. Łupieskie ich napady położyły nie tylko kres — w końcu tego wieku — drobnym i słabym księstwom słowiańskim w Pannonii, nie tylko przyczyniły się do upadku związku wielkomorawskiego po śmierci Świętopełka, ale nadto zniszczyły nadgraniczne margrabstwa frankońskie. Książę bawarski Luitpold padł w walce z Madziarami, a dzicz madziarska rozlała się szeroko po Niemczech, niosąc mord i pożogę.

Dopiero król niemiecki Henryk I. szczęśliwie walczył przeciw najezdcom (933.) i obwarował znowu granicę wschodnią. Otto Wielki pobił zaś Węgrów stanowczo w bitwie nad rzeką Lechem (955.), położył kres dalszym ich zapędom na zachód i utworzył na miejscu dawnej marchii słowiańskiej Karola W. marchię wschodnią (Ostmark). Miała ona być odtąd strażnicą wschodnią Niemiec i Rzeczypospolitej chrześcijańskiej, a stała się zarazem kolebką monarchii austryackiej.

Z osiedleniem się bowiem Węgrów w dolinie Dunaju skończyła się ciągła wędrówka ludów na obszarach dzisiejszej Austryi. Natomiast zaczęły się rozwijać równolegle, pod tym samym wpływem cywilizacyi zachodniej, trzy oddzielne grupy polityczne, mające złączyć się w przyszłości w jedną monarchię, mianowicie: kraje alpejskie, kraje korony czeskiej i kraje korony węgierskiej.

OKRES I.

Od powstania marchii wschodniej do połączenia się trzech grup krajów austryacko-węgierskich (t. j. do r. 1526).

A. Kraje alpejskie.

§ 5.

Stosunki terrytoryalne.

Chociaż kolonizacya bawarska trwała i nieustannie posuwała się ku wschodowi, to jednak szczep bawarski nie umiał utrzymać kolonii tych w bezpośredniej zależności od siebie. Wskutek nadawania rozlicznych przywilejów hrabiom, biskupom i miastom wiele terrytoryów duchownych i świeckich zdobywało sobie coraz większą samodzielność polityczną wobec hercogów bawarskich. W obrębie dzisiejszej monarchii austryackiej powstały też w krajach alpejskich z końcem X. wieku następujące księstwa, marchie i hrabstwa:

1. Marchia wschodnia, także Austryą (Ostarrichi, kraj wschodni) zwana. Cesarz Otto II. nadał ją w r. 976 Luitpoldowi z frankońskiego rodu Babenbergów. Dzierżyli oni kraj wschodni aż do wygaśnięcia rodu, t. j. do r. 1246., naprzód jako margrabiowie zawiśli od księcia bawarskiego, potem od r. 1156. jako książęta austryaccy, zawiśli wprost od cesarza i rzeszy niemieckiej. Nieznaczne pierwotnie terrytoryum, położone między Anizą a Tryzną, rozszerzyli Babenbergowie przez nabycie sąsiednich allodyów i przez wojny z Węgrami aż po rzekę Litawę i Morawę. Rezydencyą ich był początkowo zamek Melk, a od XII. wieku miasto Wiedeń.

2. Księstwo karynckie, utworzone przez cesarza Ottona II., później podległe hercogom bawarskim Obejmowało ono prócz dzisiejszej Karyntyi marchie, które broniły południowo-wschodnich granic państwa niemieckiego: karyncką, cylejską (marchia nad Sanną) kraińską, winidejską, istryjską i weroneńską. Rody książęce zmieniały się często w Karyntyi, a rozległość i granice księstwa ulegały także wielokrotnym zmianom: zmniejszyły je znacznie nadania królewskie na rzecz biskupów.

3. Marchia karyncka, położona nad rzeką Murą i Raabą, od rezydencyi późniejszych margrabiów, którymi zostali panowie

zamku Steyer (nad Anizą w dzisiejszej Austryi Wyższej), została przezwana (w XII. wieku) Steiermark (Styrya). Margrabiowie karynccy podlegali bądź książętom karynckim, bądź bawarskim. W r. 1180. uzyskała Styrya tytuł i stanowisko księstwa państwa niemieckiego.

4. Marchia kraińska, wydzielona z księstwa karynckiego i połączona z Istryą, przeszła wskutek nadania Henryka IV. (w XI. do XIII. wieku) pod władzę patryarchów akwilejskich.

5. Kraj górski (das Land im Gebirge), na zachód Karyntyi, dzielił się na liczne drobne hrabstwa, które należały bądź do Bawaryi bądź do marchii weroneńskiej. W pierwszej połowie XI. w. nadał król niemiecki południową część biskupom trydenckim, północną zaś, położoną nad Innem i Eisackiem, biskupom brikseńskim. Wasalowie biskupa trydenckiego, hrabiowie z Vintschgau, przyjęli w XII. wieku od nazwy zamku swego tytuł hrabiów Tyrolu. Hrabia Albert z Tyrolu połączył liczne hrabstwa »kraju górskiego« pod swoją władzą, ale zmarł w r. 1253., nie pozostawiwszy męskich potomków, poczem przeszły one na jego zięcia Mainharda, hrabiego Gorycyi. W kilkanaście lat później podzielił się ród hrabiów Gorycyi na linię gorycką i tyrolską; w tym też czasie pojawia się nazwa hrabstwa i państwa (Herrschaft) Tyrolu, które wyzwoliło się w zupełności od zwierzchnictwa biskupów trydenckich.

§ 6.

Księstwo austryackie.

Margrabiowie austryaccy byli dziedzicznymi lennikami, zawisłymi od księcia bawarskiego, a razem z Bawaryą wchodzili w skład państwa niemieckiego i pośrednio podlegali królom (cesarzom) niemieckim. Stanowisko ich na wschodniej granicy państwa, nieprzerwane następstwo w rodzie Babenbergów, pokrewieństwo z domem cesarskim, łączenie w rękach swoich znaczniejszej liczby allodyów— nadawało margrabiom austryackim z biegiem czasu coraz to większą władzę. Wojna Welfów i Hohenstaufów podniosła jeszcze to znaczenie Babenbergów, którzy stanęli po stronie cesarzy niemieckich przeciw bezpośrednim swoim zwierzchnikom, hercogom bawarskim, a Leopold IV. otrzymał chwilowo od Hohenstaufa Konrada III. skonfiskowaną Henrykowi Pysznemu Welfowi Bawaryę. Po pogodzeniu się Fryderyka I. z Henrykiem Lwem musiał następca Leo-

polda, Henryk (zwany »Jasomirgott«) zwrócić Bawaryę Welfom, otrzymał jednak za to w r. 1156. na sejmie w Ratyzbonie uznanie niezawisłości Austryi od Bawaryi i wyniesienie jej do godności księstwa (Herzogtum).

Cesarz Fryderyk Rudobrody nadał wtedy księstwu austryackiemu przywilej (t. z. privilegium minus), orzekający, że 1.) księstwo austryackie miało być dziedzicznem w prostej linii, nie tylko męskiej ale także żeńskiej, w razie zaś braku potomków mogli książęta austryaccy wskazać następcę; 2.) na terrytoryum księstwa austryackiego nikt nie mógł być wyjęty z pod sądownictwa książęcego; 3.) książę austryacki obowiązany był do służby dworskiej i jawienia się na sejmach tylko wtedy, gdy król przebywał w Bawaryi, a do brania udziału w wyprawach wyłącznie do krajów sąsiednich Austryi.

Władza książąt austryackich wzrastała odtąd wśród sprzyjających stosunków ustawicznie. Wskutek pokrewieństwa z rodami książąt i hrabiów krajów alpejskich Babenbergowie powiększyli znacznie swoje posiadłości przez dziedziczenie. Ottokar IV., pierwszy książę styryjski, zapisał swój kraj Leopoldowi V. Babenbergowi, a cesarz Henryk VI. nadał mu w r. 1192. Styryę jako lenno, wskutek czego połączyły się księstwa austryackie i styryjskie, sięgające wówczas na południe po rzekę Drawę. Leopold VI. zakupił nadto obszerne dobra w Krainie, a syn jego Fryderyk II. tytułował się »panem Krainy« (dominus Carniolae), chociaż nie posiadał całego jej terrytoryum.

Fryderyk II. Bitny, ostatni z Babenbergów, złączył zatem pod swoją władzą znaczny obszar krajów alpejskich i dążył nawet do utworzenia z niego odrębnego królestwa. Za jego czasów spisano po raz pierwszy austryackie prawo ziemskie *(Oesterreichisches Landrecht)*, które określa stanowisko księcia wobec jego wasalów. Książę był najwyższym sędzią, posiadał wyłącznie prawo bicia monety i stanowienia myt i ceł; on zwoływał na wyprawę hrabiów i innych panów (*Herrn*), którzy obowiązani byli stawać z swoimi lennikami służebnymi (*Mannen*, *Ministeriales*), wszakże tylko na wojnę obronną; on był też tych wojsk przywódcą. Jako najwyższy sędzia przewodniczył na wiecach sądowych, t. z. *Landtaidinge*, rozstrzygających spory panów między sobą, z wolnością jednak apelacyi do króla niemieckiego.

§ 7.

Spór o kraje austryackie.

Na Fryderyku II., który poległ nad Litawą w bitwie z Węgrami, wygasł w r. 1246. ród Babenbergów w prostej linii. Cesarz mógł obydwa księstwa, austryackie i styryjskie, rozdać jako wakujące lenna państwowe; nie uczynił wszakże tego zajęty wojną z papieżem Fryderyk II., po którym nastąpiły czasy t. z. wielkiego bezkrólewia, czasy rozterki i nieładu w Niemczech (1256—1273).

Skorzystał z takiego stanu rzeczy król czeski Wacław, a syn jego Przemyśl Ottokar II., zajął księstwo austryackie i księstwo styryjskie aż po Semmering i poślubił siostrę Fryderyka Bitnego, Małgorzatę. Resztę Styryi zagarnął tymczasem Bela IV., król węgierski, rzekomo w obronie praw Gertrudy, bratanicy Fryderyka. Obaj królowie podzielili się posiadłościami babenberskiemi, niebawem jednakże postanowił Ottokar, który już zasiadł na tronie czeskim, wypędzić Węgrów ze Styryi, co mu się też udało po zwycięstwie pod Kroissenbrun, odniesionem w r. 1260. z pomocą arcybiskupa salcburskiego i szlachty styryjskiej. Objąwszy zaś po bezdzietnej śmierci kuzyna swego Ulryka III. Karyntyę i należące do niej części Krainy, Friulu i Istryi, utworzył Ottokar potężne państwo na wschodzie, które połączyło po raz pierwszy królestwo czeskie i znaczną część krajów alpejskich.

Państwo Ottokarowe nie istniało długo. Wyniesiony w r. 1273. na tron niemiecki Rudolf hrabia z Habsburga stanął zaraz w obronie praw państwa niemieckiego do utraconych krajów lennych. Gdy zaś Ottokar nie chciał zwrócić ich dobrowolnie, Rudolf wyprawił się przeciw niemu i zmusił go do zrzeczenia się Austryi, Styryi i Karyntyi. Niebawem król czeski wznowił wojnę, ale został przez Rudolfa z pomocą Mainharda, hrabiego Gorycyi, Tyrolu, i Władysława IV., króla węgierskiego, pokonany koło Dürnkrut nad rzeką Morawą w r. 1278.

Zwycięstwo to stało się początkiem panowania Habsburgów w krajach alpejskich. Z odzyskanych bowiem lennictw państwa niemieckiego nadał Rudolf na sejmie w Augsburgu w roku 1282. za przyzwoleniem książąt księstwo austryackie i księstwo styryjskie synom swoim Albrechtowi i Rudolfowi; Karyntyę otrzymał Mainhard, hrabia Tyrolu.

§ 8.

Habsburgowie.

Habsburgowie pochodzą z południowo-niemieckich krajów alpejskich. Nad rzeką Aar, w dzisiejszym kantonie Aargau (Argowia), stał zamek ich, Habsburg, którego ruiny zachowały się do naszych czasów. Pierwszym stwierdzonym w dokumentach przodkiem tego rodu był Guntram, którego wnuk Ratbodo założył klasztor w Mur, w drugiej połowie X. wieku; od niego począwszy, rozwija się drzewo genealogiczne Habsburgów bez przerwy. Od XI. wieku piastują oni urząd hrabiowski i posiadają znaczne dobra nad Renem w Szwabii, Szwajcaryi i Alzacyi. Właściwą wszakże potęgę rodową stworzyły dopiero nadane w roku 1282. księstwa austryackie i styryjskie, które w następnym roku przeszły na prośbę stanów pod wyłączną władzę Albrechta, starszego syna Rudolfa.

Statecznem dążeniem Habsburgów było pomnażanie posiadłości rodowych, zarówno nad Renem jak nad Dunajem, przez zawieranie związków małżeńskich z rodami, panującymi w sąsiednich księstwach. W tym celu ożenił się Albrecht z córką Mainharda, hrabiego Tyrolu i księcia Karyntyi; brat jego Rudolf z córką Ottokara, króla czeskiego. Kiedy zatem wygasł na Henryku, synu Mainharda, ród hrabiów gorycko-tyrolskich w męskiej linii, Habsburgowie otrzymali w r. 1335. Karyntyę i część Krainy od króla niemieckiego Ludwika Bawarskiego. Córka zaś Henryka, Małgorzata, zwana Maultasch, darowała Tyrol w r. 1363. Rudolfowi IV. Habsburgowi, a darowiznę tę cesarz Karol IV. zatwierdził.

Z początkiem XIV. wieku wygasł także ród czeskich Przemyślidów. Wtedy nadał król rzymski Albrecht (w r. 1306.) Czechy, jako kraj hołdowniczy państwa niemieckiego, synowi swemu Rudolfowi; ale rychła śmierć tegoż (w r. 1307.), jako też przejście korony cesarskiej na Luksemburgów unicestwiły usiłowania Habsburgów, aby także Czechy pozyskać dla swojego domu. Henryk VII. Luksemburg nadał je synowi swojemu Janowi, po którym nastąpił Karol IV., cesarz rzymski i król czeski.

Z Luksemburgami rywalizowali Habsburgowie w zabiegach o koronę czeską, a chociaż nie zdołali jej odzyskać w wieku XIV., musieli się władcy Niemiec liczyć z ich potężnem stanowiskiem nad Dunajem. Karol IV. nie tylko zatwierdził nadanie Tyrolu Rudolfowi IV., synowi Albrechta II., ale nadto zawarł z nim w Bernie

w roku 1364. pierwszy traktat wzajemnego dziedziczenia przez oba rody wszystkich posiadanych przez nie krajów. Na podstawie takich samych traktatów z hrabiami Gorycyi, Habsburgowie objęli allodya ich w Gorycyi, w Krasie, Friulu i Krainie, wskutek czego przybrali odtąd tytuł książąt kraińskich. Stanowisko ich nad morzem Adryatyckiem było już wówczas tak potężne, że miasto Tryest oddało się w r. 1382. dobrowolnie w opiekę Habsburgom.

Rozszerzanie i umacnianie panowania nad Dunajem stało się dla domowej potęgi Habsburgów o tyle konieczniejszem, że stracili w XIV. wieku znaczną część posiadłości swoich w Szwajcaryi. Powstał tam bowiem w r. 1294. wolny związek szwajcarski, który po zwycięskich bitwach pod Morgarten (1315.) i Sempach (1386.) uwolnił się od zwierzchnictwa Habsburgów. Natomiast pozyskali oni od XIV. i XV. wieku Fryburg w Bryzgowii (w dzisiejszem W. ks. Badeńskiem) i niektóre miasta i ziemie na prawym brzegu Renu w sąsiedztwie hrabstwa Tyrolu, prawie cały kraj przedarulański (Vorarlberg).

Wbrew wydanej przez Albrechta II. w r. 1354. pierwszej domowej ordynacyi (Hausordnung), według której bracia wspólnie dziedziczyć mieli posiadłości habsburskie, podzielili się schedą bracia Rudolfa IV.: Albrecht III. i Leopold III. (w r. 1379.). Wskutek tego księstwo austryackie, rozdzielone przez Ottokara na dwa osobne okręgi t. j. Austryę Niższą czyli poniżej Anizy i Austryę Wyższą czyli powyżej Anizy, dostało się linii albertyńskiej czyli austryackiej, a Styrya, Karyntya, Kraina habsburska, Istrya, Tyrol i posiadłości nadreńskie linii leopoldyńskiej czyli styryjskiej. Ten podział krajów habsburskich trwał aż do połowy XV. wieku.

Albrecht V., z linii albertyńskiej, ożenił się z Elżbietą, córką cesarza Zygmunta Luksemburczyka, króla Węgier i Czech, który nie pozostawił po sobie męskich potomków. Węgrzy i Czesi wybrali królem swoim Albrechta, a uzyskał on także koronę niemiecką, odtąd stale przyznawaną przez elektorów Habsburgom. W taki sposób połączył Albrecht po raz pierwszy w roku 1438. znaczną część krajów austryackich z krajami korony czeskiej i węgierskiej, ale już w roku 1439. zmarł na wyprawie przeciw Turkom.

§ 9.

Dzieje krajów austryackich do połączenia Czech i Węgier pod berłem Habsburgów.

Przybycie Osmanów czyli Turków w połowie XIV. wieku do Europy i szybki podbój ludów słowiańskich aż po rzekę Sawę zmuszały państwa wschodnie do łączenia się ku wspólnej obronie. Zagrożone w pierwszej linii Węgry powołały po Albrechcie na tron króla polskiego Władysława Jagiellończyka, który zginął w bitwie z Turkami pod Warną (1444.). Po nim nastąpił w Węgrzech syn Albrechta Władysław Pogrobowiec, który znowu połączył pod swojem berłem kraje węgierskie, czeskie i niektóre austryackie. Po rychłej jego śmierci (1457.) Czesi powołali na tron Jerzego Podiebrada, namiestnika małoletniego Władysława, Węgrzy zaś syna Jana Hunyadego, dzielnego obrońcy państwa w wojnach tureckich, Macieja Korwina.

Obydwie sąsiadujące z Czechami i Węgrami potężne dynastye — Habsburgowie i Jagiellonowie — rywalizowały odtąd w dążeniach do pozyskania dla siebie korony tych królestw. Otrzymał je wprzód dom jagielloński, który przez połączenie Polski i Litwy wraz z krajami ruskimi przedstawiał większą rękojmię skutecznej obrony wobec przemocy tureckiej. Władysław II., najstarszy syn króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Austryaczki, a potem syn jego Ludwik II. panowali aż do roku 1526. w Węgrzech i Czechach.

Tymczasem dom habsburski, osłabiony wskutek podziałów, połączył znowu w jednych rękach wszystkie kraje alpejskie, które nadto powiększył i zaokrąglił. Z Władysławem Pogrobowcem wygasła bowiem linia albertyńska; gałąź zaś leopoldyńska, podzielona od r. 1411. na tyrolską i styryjską, liczyła w drugiej połowie XV. wieku już tylko trzech przedstawicieli: Zygmunta, hrabiego Tyrolu, a z linii styryjskiej — Fryderyka i Albrechta, z których tylko Fryderyk miał jedynego syna Maksymiliana.

Zygmunt hr. Tyrolu, syn Fryderyka »z pustą kieszenią«, którego cesarz Zygmunt pozbawił chwilowo wszystkich posiadłości za ułatwienie ucieczki papieżowi Janowi XXIII. z soboru kostnickiego, odstąpił już za życia Tyrol Maksymilianowi w r. 1490., poczem w r. 1496. zmarł bezpotomnie.

Fryderyk V. z linii styryjskiej, jako cesarz Fryderyk III., odziedziczył po Władysławie Pogrobowcu kraje austryackie, po bracie zaś Albrechcie, z którym wojny prowadził, a nawet dzielić się musiał księstwem austryackiem, wziął w spadku jego posiadłości. W r. 1453. cesarz Fryderyk zatwierdził tytuł arcyksiążęcy Habsburgów, którego używali dotychczas zwyczajowo. Przywileje bowiem, na które się powoływano, nie były autentyczne, a zwłaszcza t. z. privilegium maius. Spadkobiercą całej fortuny habsburskiej stał się jego syn Maksymilian, cesarz rzymski i król niemiecki, dziedziczny pan krajów austryackich, do których przyłączył resztę Krainy i Gorycyi, niektóre sołtystwa i miasta na północ Tyrolu (Kufstein, część Zillertalu i t. d.) i na południu leżące wikaryaty i miasta włoskie. Tyrol, na który złożyły sie w przebiegu wieków liczne hrabstwa, miasta i sołtystwa, otrzymał tytuł »uksiążęconego hrabstwa«. Maksymilian podzielił kraje dziedziczne na dwie grupy: górno-austryacką (Tyrol i t. zw. *Vorlande* w Szwabii i Alzacyi) z stolicą w Innsbruku i dolno-austryacką z stolicą w Wiedniu. Dla każdej z tych grup ustanowił rząd (*„Regiment“*) dla spraw administracyjnych i sądowych i izbę skarbową (*„Raitkammer“*).

Cesarz Maksymilian położył nadto podwaliny wielkiej monarchii habsburskiej na zachodzie i na wschodzie Europy: na zachodzie przez poślubienie Maryi, córki i dziedziczki Karola Śmiałego, księcia burgundzkiego; na wschodzie przez traktat wzajemnego dziedziczenia z węgierską linią Jagiellonów w r. 1491. w Preszburgu zawarty i przez związki małżeńskie, postanowione między dziećmi Władysława II. a wnukami Maksymiliana na kongresie wiedeńskim w r. 1515. Na podstawie tych układów Habsburgowie zgłosili się do spadku po Jagiellonach w r. 1526., po nieszczęśliwej bitwie pod Mohaczem, w której poległ Ludwik II. Czesi obrali też zaraz swoim królem Ferdynanda, wnuka Maksymiliana, męża Anny Jagiellonki, od roku 1522. dziedzicznego pana wszystkich krajów austryackich, (z mocy nadania Karola V. brata jego starszego). W Węgrzech stanął przeciw Ferdynandowi Jan Zapolya, wskutek czego odzyskanie całych Węgier nastąpiło dopiero po długich bojach z Turkami.

Po r. 1526. tworzą kraje alpejskie, zwane odtąd austryackimi, wraz z krajami korony czeskiej i węgierskiej, »dziedziczne posiadłości arcyksiążęcego domu habsburskiego« lub »rakuskiego« (*die Erbländer des Erzhauses Habsburg* lub *Österreich*). Ferdynand używał bowiem pierwszy stale tytułu arcyksięcia austryackiego,

który odtąd przyjmowali wszyscy członkowie rodziny. Terrytoryum przyszłej monarchii było już gotowe.

Obydwa królestwa, czeskie i węgierskie, wstępowały jednak w skład krajów habsburskich po długim, samoistnym rozwoju dziejowym, podczas którego stworzyły sobie własny ustrój państwowy, odmienne zwyczaje i prawa, a pragnęły zachować narodową i polityczną swoją odrębność także w przyszłości.

B. Kraje korony czeskiej.

§ 10.

Powstanie państwa czeskiego. — Stosunek do Niemiec.

Kotlinę czeską, otoczoną wieńcem gór, przeciętą rzeką Wełtawą, zamieszkiwali w historycznych czasach naprzód celtyccy Bojowie (§ 1.), potem germańscy Markomanowie, po których zajęła kraj ten w pierwszej połowie VI. wieku ludność słowiańska, podzielona na liczne, drobne plemiona (§ 2.). Na czele plemion stali udzielni książęta, zwani także wojewodami lub żupanami (po łacinie *duces)*. Karol W. zmusił ich do uznania swego zwierzchnictwa (§ 4) a wnuk jego Ludwik Niemiecki skłonił do przyjęcia wiary chrześcijańskiej 14 książąt z Czech i Moraw w Ratyzbonie r. 846.

Chwilowo zjednoczył ich już w VII. wieku Samo, a w IX. w. Świętopełk (§ 4.); po upadku jednak związku wielkomorawskiego pozostały znowu tylko dzielnice plemienne. Szukając obrony przeciw Madziarom, uznawały one zwierzchniczą władzę królów niemieckich, lub też jednoczyły i organizowały się pod dynastyą Przemyślidów, którzy wywodzili ród swój od bajecznego Przemysła, a panowali nad plemieniem Czechów, osiadłych w środku kraju, w okolicy dzisiejszej Pragi. Od nich przeszła nazwa na wszystkie plemiona. Książę czeski Bożywoj z żoną Ludmiłą dał się ochrzcić św. Metodemu (§ 4.) ale rychło Czechy powróciły pod władzę niemieckiej organizacyi kościelnej t. j. metropolii moguncki ej (§ 3.) Synowie Bożywoja i wnuk jego Wacław I. narzucili przemocą władzę swoją innym książętom, a Bolesław II. zniósł u schyłku X. wieku ostatnie udzielne, w południowo-wschodniej stronie położone, księstwo rodu Sławników. W ten sposób objęło państwo czeskie cały kraj w jego naturalnych granicach, t. j. prawie dzisiejszy obszar z wyjątkiem przyłączonego później okręgu chebskiego (Egerland).

Dynastya Przemyślidów panowała w Czechach do r. 1306. Rozszerzanie wiary chrześcijańskiej i zaszczepianie kultury zachodniej jest najważniejszym rysem wewnętrznej historyi czeskiej tej epoki, stosunek zaś książąt czeskich do królów niemieckich i wojny z Polską o leżące między monarchią Piastów i Przemyślidów części dawnego państwa wielkomorawskiego, stanowią główną oś zewnętrznych dziejów Czech.

Pod względem stosunku do królów niemieckich ważne są następujące fakty:

Książęta czescy uznawali zwierzchniczą władzę królów, płacili im roczną daninę i obowiązani byli stawiać 300 jeźdźców na wojnę. Usiłowania niektórych książąt do zrzucenia tej zawisłości nie odniosły skutku, a od połowy XI. wieku lenny i danniczy stosunek Czech do Niemiec przybrał trwałe formy. Zaprowadzona w tym samym czasie zasada senioratu w następstwie na tronie czeskim stała się powodem licznych domowych wojen, wśród których łatwo było niemieckim królom utrzymać zwierzchniczą swoją władzę.

Wratysław II. uzyskał pierwszy z książąt czeskich od Henryka IV., którego wspierał wiernie w wojnie przeciw Grzegorzowi VII., godność królewską i koronował się w Pradze w r. 1086. Papież nie uznał nigdy tego tytułu, który był zresztą nadany wyłącznie Wratysławowi, nie miał zaś przejść na jego następców. Tytuł ten uwalniał wprawdzie króla czeskiego od rocznej daniny, ale nie znosił obowiązku jawienia się na zjazdach dworskich i dostarczania posiłków wojennych. Drugim z kolei królem czeskim był dopiero Władysław II., który brał udział w wyprawie krzyżowej, a otrzymał godność królewską i Górne Łużyce od Fryderyka Rudobrodego za pomoc udzieloną mu w wojnie z Polską, a później we Włoszech.

Długa wojna Welfów i Hohenstaufów o koronę niemiecką, zręcznie przez Przemyślidów wyzyskana, zapewnia im wyższe i swobodniejsze stanowisko wobec Niemiec. Przemyśl Ottokar I. (1197. do 1230.) otrzymuje godność królewską od obu rywalizujących królów niemieckich (od Filipa szwabskiego i Ottona IV.). Papież Innocenty III. uznaje w r. 1204. królestwo czeskie, a cesarz Fryderyk II. zatwierdza je wielkim przywilejem, nadanym w r. 1212. królom czeskim. Mocą tego aktu władcy czescy mieli używać odtąd tytułu królewskiego dziedzicznie w panującej linii, wskutek czego usunięty został zgubny dla Czech seniorat, a w miejsce jego

BIBLIOTEKA

obowiązywać zaczęła primogenitura. W razie wygaśnięcia Przemyślidów przywilej ten przyznawał sejmom czeskim prawo wyboru władcy, który pozostawał wprawdzie także nadal lennikiem państwa niemieckiego, ale miał się jawić na zjazdach dworskich tylko w sąsiednich Czechom miastach, a od stawienia 300 rycerzy na wyprawę rzymską mógł się wykupić 300 grzywnami srebra, co Fryderyk III. zniżył jeszcze do połowy. Król czeski wywierał zresztą od tego czasu, jako potężny wasal korony niemieckiej, znaczny wpływ na sprawy cesarstwa, odkąd zwłaszcza utwierdziło się jego prawo do elekcyi, wynikające z tytułu arcycześnika państwa (Reichsschenkamt).

Następcy Przemyślidów, Luksemburgowie, którzy panowali w Czechach do roku 1437., zasiadali także na tronie królewskim w Niemczech (Karol IV., Wacław i Zygmunt) i piastowali godność cesarzy rzymskich, a ostatni Zygmunt pozyskał nadto koronę węgierską. W bulli złotej Karol IV. przyznał królom czeskim pierwsze miejsce wśród świeckich elektorów niemieckich. Zatwierdził nadto jako pan lenny wszystkie przywileje królestwa czeskiego i określił sposób obioru króla czeskiego dziedzicznego w linii męskiej i żeńskiej, na wypadek wygaśnięcia rodu panującego.

§ 11.

Stosunki terrytoryalne i etnograficzne.

Pod względem terrytoryalnego rozszerzenia się Czech ważne jest:

1. Nabycie Moraw, które zajął naprzód Bolesław I., (935—967.), a które stracone następnie na rzecz Polski odzyskał trwale dopiero Brzetysław II. w r. 1029. Odtąd Morawy pozostawały w rodzinie Przemyślidów i w łączności z Czechami, chociaż rządzili niemi wielokrotnie młodsi książęta tego rodu. Fryderyk I., godząc poważnionych książąt czeskich, uznał Morawy za lenno niemieckie z tytułem margrabstwa, ale już Ottokar I. (1196.) ogłosił je lennem korony czeskiej.

2. Utworzenie przez Przemyśla Ottokara II. znacznego państwa na Wschodzie po wygaśnięciu Babenbergów. Korzystając z zamieszek podczas t. z. bezkrólewia w Niemczech, Ottokar zajął ziemię chebską, księstwo austryackie i styryjskie, Karyntyę, Krainę i Istryę, wskutek czego rozciągało się państwo jego

od gór Kruszcowych, Smereczan i Sudetów po brzegi morza Adryatyckiego. Zaborczym zamysłom czeskim położył jednak kres król niemiecki Rudolf z Habsburga (§ 7.). Nadanie krajów austryackich Habsburgom odbierało Przemyślidom nadzieję rozszerzenia swego panowania ku południowi. Syn Ottokara II., Wacław II., zwrócił swoje aspiracye ku wschodowi, gdzie uzyskał w r. 1300. koronę polską, a następca jego Wacław III. połączył nawet chwilowo Czechy, Węgry i Polskę (1306.).

3. Połączenie z koroną czeską okręgu chebskiego za króla Jana Luksemburczyka (1310—1346.), który otrzymał w zastaw Cheb od Ludwika Bawarskiego za popieranie go w staraniach o koronę niemiecką.

4. Uzyskanie w r. 1335. w pokoju, zawartym z Kazimierzem W. królem polskim w Wyszehradzie, zwierzchnictwa nad Śląskiem. Śląsk (dawniej Śląsko), siedziba plemienia polskiego Ślązan — nad rzeczką Ślęzą — należał po upadku związku morawskiego i ustaleniu się stosunków państwowych nad Odrą i Wisłą do monarchii polskiej. Chwilowo zajęty przez Czechy, powraca pod panowanie książąt piastowskich. Założone w roku 1000. na zjeździe cesarza Ottona III. z Bolesławem Chrobrym biskupstwo wrocławskie, zawisłe było od metropolii gnieźnieńskiej. Po podziale Polski na dzielnice (w r. 1138.) dostał się Śląsk Władysławowi II., a potem jego synom, którzy podzielili się krajem. Tak powstały dwie dzielnice śląskie: Śląsk Dolny z miastami Wrocławiem i Głogowem i Śląsk Górny z Raciborzem oraz z ziemią opolską. Z rozrodzeniem się Piastowiczów śląskich dzielił się dalej kraj i tworzyły się coraz to mniejsze księstwa, jak lignickie, świdnickie, wrocławskie, głogowskie w Dolnym, a opolskie, cieszyńskie, koźlańskie, zatorskie, raciborskie, opawskie i t. d. w Górnym Śląsku. Książęta, pożenieni najczęściej z Niemkami, ulegli zupełnej germanizacyi, sprowadzali licznych kolonistów niemieckich i osadzali miasta i wsi na prawie niemieckiem. Za słabi, aby mogli utrzymać swoją niezależność, zaczęli już od początku XIII. wieku szukać związków z czeskimi królami, aż wreszcie w latach 1327—1329. przeszli prawie wszyscy w lenne zwierzchnictwo Jana, co w roku 1335. uznał Kazimierz Wielki, król polski. Niektóre księstwa pozostały jeszcze przez jakiś czas niezależnemi; z sąsiadujących z Polską powróciły drogą kupna pod władzę królów polskich: w roku 1457. księstwo oświęcimskie i r. 1494. księstwo zatorskie. Księstwo siewierskie nabył dla biskupstwa kra-

kowskiego Zbigniew Oleśnicki w r. 1443., od którego czasu datuje się tytuł książęcy biskupów krakowskich. Książęta śląscy zatrzymali jako wasalowie czescy część swoich praw udzielnych, ale kraje ich należały odtąd do królestwa czeskiego.

5. Ważnem wreszcie jest ogłoszenie przez Karola IV. trwałego połączenia z koroną czeską Moraw, Śląska i Łużyc Górnych, do których w r. 1367. przyłączył Łużyce Dolne (t. z. marchię łużycką). Różne części Łużyc należały wprawdzie już przedtem do Czech, ale odtąd do r. 1635. pozostawały one stale w związku z koroną św. Wacława. Karol IV. zawładnął jako król czeski jeszcze i innymi krajami (jak n. p. Brandenburgią), ale były to nabytki nietrwałe.

Położenie geograficzne Czech i stosunki książąt i królów czeskich z panującymi w Niemczech rodami oddziaływały silnie na dwór czeski, szerzyły kulturę niemiecką wśród szlachty i wyższego duchowieństwa i otwierały na oścież kraj licznym kolonistom niemieckim. Kolonizacya niemiecka spowodowała znaczną zmianę w etnograficznem zasiedleniu kraju. Poczęła się ona już wcześnie w Czechach. Za Władysława II. kwitła kupiecka gmina niemiecka na Porzeczu praskiem. Wszakże dopiero z końcem XII. i w XIII. wieku zajęli Niemcy za protekcyą panujących książąt znaczne obszary kraju, zwłaszcza założone na prawie niemieckiem miasta, w których wzbogacili się wkrótce przez uprawę rzemiosł, handel i górnictwo. W ten sposób przeszła cała północno-zachodnia strona kraju u podnóża gór Kruszcowych aż po źródła Elby w ręce kolonistów, przybywających bądź z Bawaryi bądź z Saksonii, w czem dopomagała im niemało okoliczność, że okręg chebski należał wtedy jeszcze do państwa niemieckiego. Praga (Altstadt), Budziejowice, Pilzno i Litomierzyce, górnicze miasta: Kuttenberg (Kutná Hora) Deutschbrod (Brod Německý) i inne stały się ogniskami życia niemieckiego. Również do Moraw przybyli liczni koloniści niemieccy, a miasta: Ołomuniec, Berno, Znojmo i Igława uległy zupełnej germanizacyi.

§ 12.

Wewnętrzny rozwój Czech. — Husytyzm.

Początkowo ścierały się w Czechach, jak wogóle wszędzie w państwach słowiańskich, wpływy zachodniego i wschodniego kościoła. Po zwycięstwie zachodniego kościoła katolickiego Bolesław II. założył w r. 974. biskupstwo w Pradze, które podlegało metropolii moguncki ej. Św. Wacław stał się patronem Czech. Dopiero Karol IV. wyjednał u papieża uznanie kościelnej samodzielności Czech: biskupstwo praskie wyniósł on w r. 1344., jeszcze za życia swego ojca Jana, do godności arcybiskupstwa, któremu podlegały biskupstwo ołomunieckie i nowo ufundowane litomyskie.

Karol IV. dokładał usilnych starań, aby uczynić dziedziczne swoje królestwo czeskie wielkiem i potężnem. Znaczne są jego zasługi na polu gospodarstwa krajowego i pielęgnowania nauk i sztuk. W r. 1348. założył uniwersytet w Pradze; jemu też Nova Strana (Neustadt) zawdzięcza swój początek. Świetny rozwój wewnętrzny rozbudził poczucie narodowe, któremu sprzyjał Wacław IV., syn i następca Karola (1378—1419.), chociaż niedorównywał ojcu wcale w sztuce rządzenia. Za panowania Wacława wystąpił Jan Hus z Husyńca jako reformator religijny i szerzył w Czechach nauki Jana Wycliffa, za co został przez sobór kostnicki potępiony i spalony na stosie (r. 1415.).

Wszczęty przez Husa ruch religijny i narodowy wybuchł po straceniu jego w jawną rewolucyę. Stąd wynikły długie i krwawe wojny husyckie (1420—1434.) przeciw cesarzowi Zygmuntowi, królowi węgierskiemu, a od śmierci brata Wacława także królowi Czech, na których tronie zdołał jednakże zasiąść dopiero w r. 1436. Skutki wojen husyckich, zakończonych ugodą z partyą umiarkowaną Husytów (t. z. utrakwistów) na soborze bazylejskim, były dla Czech wielce zgubne. Świetność ich z czasów Karola IV. przygasła bardzo znacznie. Zniszczenie miast niemieckich i wypędzenie duchowieństwa katolickiego podniosło znaczenie możnego stanu szlacheckiego, któremu łatwo teraz przyszło pozbawić Koronę wielu jej atrybucyi, a lud zepchnąć z końcem XV. w. do rzędu chłopów, przywiązanych do ziemi i poddanych sądownictwu panów. Sejm czeski rozwinął się wcześnie z wieców ludowych i wyrobił sobie już podczas sporów o tron książęcy za Przemyślidów pewne znaczenie. Wzrost jednakże jego władzy przypada na wiek XV.

Na Zygmuncie wygasła w męskiej linii rodzina luksemburska. Mąż jedynej córki jego Elżbiety, Albrecht Habsburg został królem Czech i Węgier (zob. § 8.), ale po rychłej śmierci tego pierwszego monarchy, łączącego część krajów austryackich z koroną św. Wacława i św. Stefana, nastał okres trzynastoletniego bezkrólewia i bezładu, podczas którego walki stronnictw rozdzierały naród, rzą-

dzony przez starostów okręgowych. Cztery wschodnie okręgi wybrały w r. 1444. naczelnikiem swoim umiarkowanego Husytę Jerzego z Podiebradu, który opanował wkrótce Pragę i objął rządy nad całemi Czechami, naprzód jako namiestnik czyli gubernator Władysława Pogrobowca, syna Albrechta, po krótkiem zaś samoistnem panowaniu Władysława († 1457.) jako król czeski.

Z obu starających się o koronę czeską potężnych domów, t. j. Jagiellonów i Habsburgów, otrzymali ją najpierw Jagiellonowie (1471.). Po Jerzym z Podiebradu zasiadł na tronie Władysław Jagiellończyk, człowiek słabej woli, zwany »kral dobře« (»rex bene«), a po nim syn jego Ludwik, który poległ w boju przeciw Turkom pod Mohaczem (1526.). Obaj byli zarazem królami węgierskimi.

C. Kraje korony węgierskiej.

§. 13.

Powstanie i rozwój terrytoryalny królestwa węgierskiego.

W dolinie Dunaju założyli z końcem X. wieku państwo swoje Madziarowie czyli Ugry (§ 4.), którzy według legendy narodowej wybrali już podczas wędrówki naczelnym swoim wodzem i księciem Arpada. Arpadowie panowali w Węgrzech do roku 1301.

Właściwym założycielem państwa węgierskiego był św. Stefan I. (995—1038.), który zjednoczył pod swem berłem wszystkie dzielnice książąt madziarskich — a więc także istniejące aż do jego czasów niezawisłe państwo »za lasami« (Transylvania), w dzisiejszym Siedmiogrodzie, i Słowaczyznę, zajętą przez Bolesława Chrobrego. Podzielił państwo wzorem zachodnim na komitaty, którymi zarządzali nadżupanowie. Jeszcze za życia ojca swego Gejzy przyjął chrzest święty, przyczynił się też niemało do rozszerzenia chrześcijaństwa wśród Węgrów, za co otrzymał od papieża Sylwestra II. w r. 1000. koronę i tytuł króla apostolskiego, po dziś dzień przez królów węgierskich używany. Arcybiskupstwu w Ostrzyhomiu (Gran, Strigonium) podlegało kilka bogato wyposażonych biskupstw. W historyi terrytoryalnego rozwoju Węgier ważne są następujące zmiany :

1. Nabycie w r. 1091. Chorwacyi, która pozostawała od tego czasu w trwałym związku z koroną św. Stefana. Chorwaci,

podzieleni pierwotnie, jak inne szczepy słowiańskie, na drobne dzielnice czyli żupy, na których czele stali banowie (t. j. panowie), zaczęli około połowy IX. wieku łączyć się i tworzyć państewka w międzyrzeczu Sawy i Drawy. Z dwóch stron usiłowano krainy te zagarnąć: cesarze rzymscy i cesarze bizantyńscy spierali się o nie; papieże oraz patryarchowie carogrodzcy wysyłali do nich misyonarzy. Zwyciężył wkońcu kościół katolicki. Złączywszy je pod swojem panowaniem, władcy chorwaccy używali tytułu książąt Dalmacyi i Chorwacyi albo też »całej Słowiańszczyzny« (*duces Dalmatiae et Croatiae* albo *totius Slavoniae*), jak Terpimir w IX. wieku i Krisimir w XI. wieku. Ban Swinimir, najwyższy dostojnik dworu Krisimira, wybrany po nim księciem, uzyskał od Grzegorza VII. w r. 1076. tytuł królewski i ożenił się z Heleną, siostrą Władysława I. węgierskiego. Po śmierci Swinimira wybuchły niepokoje w Chorwacyi, z których skorzystali królowie węgierscy i podbili całą Chorwacyę a nawet miasta nadbrzeżne podlegające Wenecyi. Krajami tymi rządził odtąd ban (stąd nazwa banat), którym bywał najczęściej członek domu panującego. Takich banatów utworzono później kilka wzdłuż południowej i wschodniej granicy Węgier.

2. Do tytułu króla Chorwacyi i Dalmacyi przybyły jeszcze po zajęciu Ramy (t. j. części Bośnii i Hercegowiny) i osadzeniu chwilowem Kolomana, syna Andrzeja II., na tronie książąt halickich tytuły — króla Ramy i króla Halicza i Włodzimierza (*rex Galiciae et Lodomeriae*), których używali odtąd władcy węgierscy.

3. W czasie wojen domowych po wygaśnięciu Arpadów straciło królestwo węgierskie niektóre ziemie nadgraniczne. Na południu Węgier urosło naprzód państwo serbskie, którego car Stefan Duszan w XIV. wieku połączył pod swoją władzą Macedonię, Albanię, Tessalię i Bułgaryę; a potem państwo bośniackie pod Twertką, który zwał się królem Serbii, Bośni i Nadbrzezia. Lennik jego Stefan wyzwolił się z pod zwierzchnictwa bośniackiego i poddał się cesarzowi Fryderykowi (1440.), od którego otrzymał tytuł herzoga (stąd nazwa Hercegowiny). Miasta dalmatyńskie uznały zwierzchnictwo Wenecyi; część krajów wołoskich zorganizowała się pod nazwą Mołdawii jako udzielne księstwo.

4. Największą terrytoryalną rozległość osiągnęło państwo węgierskie za królów z rodu andegaweńskiego. Ludwik Wielki odebrał Wenecyi miasta dalmatyńskie, zmusił Bohdana mołdawskiego do uznania swojej władzy, utworzył z części Bułgaryi z Widdinem ba-

nat bułgarski, który miał bronić Węgier od coraz dalej wdzierających się w głąb półwyspu bałkańskiego Osmanów czyli Turków (§ 9.). Po wuju swoim Kazimierzu Wielkim uzyskał Ludwik tron polski, na którym przez lat dwanaście zasiadał (1370—1382.). Ruś Czerwoną, do której królowie węgierscy rościli sobie prawo na podstawie tytułu swego »królów Halicza i Włodzimierza«, oderwał Ludwik od Polski, oddał ją naprzód w zarząd Władysławowi ks. opolskiemu, a potem przyłączył do Węgier. Córka Ludwika, królowa polska Jadwiga, odebrała jednak w r. 1387. Ruś Węgrom. Wojewoda mołdawski Piotr złożył uroczysty hołd Władysławowi Jagielle, a książę serbski Stefan zrzucił zwierzchniczą opiekę węgierską.

5. Następca Ludwika, Zygmunt, stracił 1420. r. Dalmacyę, która przeszła w ręce Signorii weneckiej i pozostała przy niej do końca XVIII. w.

6. Nadto wyczerpały częste wojny i awanturnicza polityka Zygmunta w tym stopniu skarb państwa, że musiał on w r. 1412. zastawić za 37.000. kóp szerokich groszy czeskich królowi polskiemu część Spiżu t. j. miasta: Lubowlę, Podoliniec, Gniazdo i 13 gmin na prawie niemieckiem. Ziemia spiska pozostała przy Polsce aż do r. 1769. (a właściwie do pierwszego podziału Polski w r. 1772.).

§ 14.

Rozwój wewnętrzny Węgier.

Charakterystyczną cechą wewnętrznego rozwoju Węgier jest ciągle rosnące znaczenie szlachty. Po licznych przywilejach, nadanych w czasach częstych sporów o tron, musiał Andrzej II. zatwierdzić w roku 1222. panom *(barones et magnates)* i szlachcie *(nobiles)* t. z. Złotą Bullę. Uzupełniona późniejszemi ustawami, stała się ona podstawą politycznego prawa węgierskiego: zapewniła szlachcie wyłączne prawo piastowania urzędów publicznych i nabywania dóbr ziemskich, zwalniała ją zaś od ciężarów publicznych prócz obowiązku służby wojskowej w obronie kraju. Duchowieństwo wyższe, zaliczone do stanu magnatów, uzyskało równie wielkie przywileje. Królowie węgierscy składali podczas koronacyi przysięgę, że dochowają przepisów Złotej Bulli; czuwał zresztą nad tem palatyn, najwyższy urzędnik państwa i zastępca króla, oraz prymas węgierski, arcybiskup ostrzyhomski.

Przeciwko temu przemożnemu stanowisku szlachty królowie węgierscy szukali oparcia w miastach, fundowanych na prawie niemieckiem i w tłumnej kolonizacyi niezaludnionych jeszcze części kraju. Już od czasów św. Stefana osiadali Niemcy w północno-zachodnich Węgrzech. W drugiej połowie XII. wieku przybyli Sasi do Siedmiogrodu, gdzie otrzymali prócz ziemi znaczną autonomię, rządzili się własnem prawem, a na czele ich stał wybierany a przez króla zatwierdzany »hrabia saski«. Na Spiżu utworzyli Sasi związek 24. miast i założyli liczne wsi na prawie niemieckiem.

Od wschodu wchodziły znowu do Węgier plemiona pokrewne Madziarom, z którymi się w przyszłości zlali zupełnie, n. p. Pieczyngowie, którzy rozłożyli swe pasterskie tabory w okolicy Preszburga i Białogrodu. Bela IV., następca Andrzeja II., przyjął zaś i osadził między Cisą i Dunajem 40.000 rodzin Kumanów czyli Połowców, ludu turskiego pochodzenia, który bawił długo na czarnomorskich stepach. Kraj oddany przybyszom miał oddzielną nazwę Kumanii, a królowie węgierscy tytułowali się z tego powodu królami Kumanii.

Zaludniły się w ten sposób obszerne jeszcze po owe czasy pustkowia w Węgrzech, zagoiły się rany zadane krajowi przez wielki napad Mongołów, którzy w r. 1241. najechali Węgry i rozlali się po całym kraju aż po brzegi morza Adryatyckiego. Wtedy to stanęła nad Dunajem twierdza budzińska, początek dzisiejszej rezydencyi królewskiej w Budzie.

Władza królewska nie odzyskała jednakże dawniejszego znaczenia. Wśród rozterek wewnętrznych po śmierci Ludwika Wielkiego wzmogło się jeszcze i ustaliło stanowisko panów i szlachty. W r. 1397. powołano po czterech posłów z każdego komitatu na sejm, który później podzielił się na izbę magnatów, złożoną z dostojników duchownych i świeckich i izbę niższą, zwaną izbą stanową, w której niebawem zasiedli prócz posłów ziemskich także przedstawiciele miast królewskich. W roku 1471. postanowiono, że sejmy mają być odtąd zwoływane co roku; odbywały się one bądź w Preszburgu, bądź też na polu Rakosz pod Budą. Częste zmiany władców przyczyniły się także do podniesienia władzy sejmów.

Zygmunt Luksemburczyk połączył wprawdzie pod swojem berłem Czechy i Węgry, które przeszły w r. 1438. z ręką Elżbiety na Albrechta austryackiego (§ 8.), ale po rychłej śmierci Albrechta wybrali Węgrzy królem w r. 1440. Władysława Jagiellończyka, który

zginął pod Warną (1444.). Po Warneńczyku panował syn Albrechta Władysław Pogrobowiec, za którego rządził Węgrami Jan Hunyady, znakomity wódz w wojnach z Osmanami. Władysław zszedł z tego świata w młodym wieku (w r. 1457.), poczem Węgrzy oddali tron synowi Hunyadego, Maciejowi Korwinowi. Dążenia Macieja do utworzenia większej potęgi na wschodzie, zdolnej oprzeć się nawale tureckiej, nie odniosły trwałego skutku. Węgry i Czechy połączył dopiero po jego śmierci w r. 1490. Władysław Jagiellończyk (§ 12.), który już w r. 1491. odnowił w Preszburgu zawarty między Fryderykiem III. austryackim i Maciejem Korwinem w Edenburgu w r. 1463. układ, przyznający na wypadek zejścia królów węgierskich bez męskich potomków następstwo na tronie rodzinie Habsburgów. W kilkanaście lat później uchwalił wprawdzie sejm za sprawą stronnictwa przeciwnego Habsburgom, na którego czele stał Jan Zapolya, że wyłącza wszystkich cudzoziemców od korony węgierskiej, ale umówione między Jagiellonami i Habsburgami na kongresie wiedeńskim (1515.) małżeństwa wzmocniły obopólne zobowiązania. Syn Władysława, Ludwik II. (1516—1526.) poślubił Maryę, siostrę Karola V. i Ferdynanda I., Ferdynand zaś wziął za żonę Annę, siostrę Ludwika.

Ustawodawstwo sejmowe przywiązało w tej epoce w Węgrzech, podobnie jak w krajach czeskich i austryackich, chłopów do gruntu. Jan Zapolya, potężny magnat i wojewoda siedmiogrodzki, którego siostrę Barbarę poślubił król polski Zygmunt Stary, uzyskał przeważne w państwie stanowisko, ponieważ przyczynił się do pokonania buntu chłopskiego, t. z. kuruczów (krzyżowców) i rozporządzał znaczną siłą wojskową w chwili, kiedy Turcy po dłuższem zawieszeniu broni znowu rozpoczęli podboje w Węgrzech. W roku 1521. dostał się w ich ręce Semlin i Belgrad. W ślad za tem przedsięwziął Soliman wielką wyprawę, której ofiarą padł Ludwik II. w nieszczęśliwej bitwie pod Mohaczem (1526.).

Arcyksiążę austryacki Ferdynand wystąpił wprawdzie zaraz jako pretendent do korony, ale Węgrzy upierali się przy wolności wyboru i podzielili się na dwie partye: jedna powołała na tron węgierski Ferdynanda, druga Jana Zapolyę.

D. Kultura i cywilizacya krajów austryackich, czeskich i węgierskich do roku 1526.

§ 15.

Kultura krajów, które złożyły się w przyszłości na utworzenie monarchii austryacko-węgierskiej, musiała już z powodu ich geograficznego sąsiedztwa rozwijać się w podobnych kolejach.

W historyi politycznej trzech grup, odmiennych pochodzeniem, zwyczajami i stopniem oświaty, można wszakże zauważyć pewne uderzające równoczesnością wypadki. Dynastye rodzime wygasają, a miejsce ich zajmują w XIV. wieku nowe, z zachodu przybywające, rody: Habsburgowie, Luksemburgowie i Andegaweńczycy. Miasta dochodzą do znaczenia w tej samej epoce: prawo miejskie posuwając się od południa ku północy i wschodowi, przenika stosunki wewnętrzne i przeobraża je bardzo znacznie. Rozkwit państw naddunajskich przypada na wiek XIV. Wzrasta potem znaczenie stanów na niekorzyść władców, a ludność wieśniacza, przywiązana do gruntu, przechodzi w poddaństwo panów.

Wszystkie te kraje dojrzewają pod promieniami tej samej kultury zachodniej, łacińskiej. Ludy romańskie wyprzedziły wprawdzie w jej przyjęciu Niemców, Niemcy Słowian, Słowianie Węgrów; prawidłowy rozwój jej przerwał na wschodzie, zwłaszcza w Węgrzech, gwałtowny napad Mongołów — ale już odkąd w r. 1000. św. Stefan przyjął koronę z Rzymu, rozstrzygnęła się stanowczo długo trwająca na przestrzeniach monarchii austryackiej walka wpływów: rzymskiego i bizantyńskiego, kościoła katolickiego i schizmatyckiego — na korzyść łacińskiego zachodu. Wszystkie ludy, zamieszkujące terrytoryum dzisiejszej monarchii, — wstąpiły w obręb tej samej zachodnio-chrześcijańskiej cywilizacyi.

Wychowanie młodych pokoleń, t. j. szkolnictwo przechodzi tutaj, jak wszędzie w Europie zachodniej, w ręce duchowieństwa: klasztorów, parafii i stolic biskupich. Akademie czyli uniwersytety powstają dopiero w XIV. wieku: w Pradze roku 1348., w Wiedniu 1365., w Pięciukościołach 1367. Pierwsze objawy literatury narodowej w języku łacińskim ukazują się w wieku XII. (roczniki i kroniki klasztorne Benedyktynów i Cystersów; Otto z Freisingen i Kosmas Praski); w krajach alpejskich i na dworze

wiedeńskim Babenbergów kwitnie poezya niemiecka (Walter von der Vogelweide w Tyrolu w XIII. wieku, Piotr Suchenwirth w Austryi w XIV. w.), w Czechach powstaje kronika Dalemila na początku XIV. wieku, autobiografia Karola IV., wielka kompilacya Pulkawy; w Węgrzech w XIII. wieku opis napadu Mongołów przez Rogera (Carmen Miserabile) i kronika łacińska. Humanizm zjawia się za Karola IV. w Czechach; — w XV. wieku na dworze Macieja Korwina i Maksymiliana I.

Sztuka przechodzi przez te same koleje, co na zachodzie. W budowie kościołów po bazylice w miastach nad brzegami morza Adryatyckiego (Akwileja, Parenzo) bierze górę styl romański (tum w Gurk, Heiligenkranz i kościół St. Jak w Węgrzech, klasyczne wzory tego stylu); w XIV. wieku wypiera go gotyk (tum św. Szczepana w Wiedniu, św. Wita w Pradze, ołtarz w St. Wolfgang w Austryi Wyższej). Renesans wyciska swe piętno na wspaniałym grobowcu Maksymiliana I. w Innsbrucku, Belwederze praskim i licznych kościołach węgierskich.

Rolnictwo i chów bydła są głównemi zajęciami mieszkańców tych krajów. Od czasu wędrówek aż prawie do połowy XIV. wieku pracują oni nad zdobyciem ziemi pod uprawę przez korczunek i kolonizowanie. Gospodarstwo naturalne, t. j. zaspakajanie własnymi wyłącznie produktami swych potrzeb, jest panującem po owe czasy. Pierwszym przemysłem szerszego zakroju staje się górnictwo, rozpoczęte już przez Rzymian (§ 2.), t. j. wydobywanie i przerabianie soli i metalów. W Tyrolu, w Karyntyi, w Styryi, w Czechach miedź, ołów i żelazo są głównymi produktami handlu i wywozu. W Idryi odkryto w r. 1490. rtęć. Handel posuwa się Dunajem i jego dopływami; wielkie gościńce (od morza Adryatyckiego przez Alpy ku morzu Niemieckiemu; od Akwizgranu, Kolonii na Augsburg ku Dunajowi, także z Polski i Rusi na zachód) zbiegają się w stolicy naddunajskiej, a rozchodzą się stąd przez Czechy na północ, a przez Węgry ku morzu Czarnemu. Przez t. z. bramę morawską, dolinę Dunaju i dalej przez doliny Mury i Drawy lub Anizy i Innu, którędy niegdyś ludy barbarzyńskie staczały się na ogniska cywilizacyi rzymskiej — a którędy dzisiaj przebiega kolej południowa i zachodnia — wiódł szlak główny dla narodów wschodnich ku stolicy apostolskiej, do Włoch i miast włoskich, najprzedniejszych źródeł nauki u schyłku wieków średnich.

OKRES II.

Od połączenia krajów habsburskich do Sankcyi pragmatycznej i śmierci Karola VI. (1526—1740).

§ 16.

Stanowisko Habsburgów.

Przez pozyskanie korony czeskiej i węgierskiej Habsburgowie utworzyli na wschodzie potęgę domową, z którą nie mógł się równać żaden z książęcych rodów niemieckich. Zapewniało im to na długi czas przewagę w Niemczech. Korona niemiecka i cesarska, którą piastowali nieprzerwanie od Albrechta II., t. j. od roku 1438., pozostała nadal w ich rodzinie.

Nadto połączyli Habsburgowie przez małżeństwo Maksymiliana I. z Maryą, dziedziczką krajów burgundzkich i syna jego Filipa Pięknego z Joanną, dziedziczką krajów hiszpańskich — Niderlandy, Hiszpanię, południowe Włochy i nowo odkryte kraje amerykańskie. W ten sposób powstała pod Karolem V. uniwersalna monarchia habsburska, otaczająca z dwóch stron Francyę, dzieląca panowanie nad morzem Śródziemnem z rzecząpospolitą wenecką i Turcyą, jednocząca pod jednem berłem wielkie terrytorya i liczne korony. Wprawdzie rozdzieliła się ona już za życia Karola V. przez oddanie krajów austryackich Ferdynandowi (1522.) i abdykacyę Karola z korony cesarskiej i królestwa niemieckiego na dwie linie: hiszpańską (Filip II., syn Karola V. i jego następcy) i niemiecką (Ferdynand I. i jego następcy) — ale obydwie te linie prowadziły zgodną politykę, zwłaszcza w walce przeciw odszczepieństwu religijnemu, przeciwko Francyi, która dążyła do rozbicia potęgi habsburskiej, i przeciwko Osmanom, których dalsze postępy w wieku XVI. powstrzymała monarchia habsburska. Równocześnie z wojnami Ferdynanda i Maksymiliana II. w Węgrzech walczył Karol V. na brzegach Afryki, a za Filipa II. Juan d' Austria odniósł 1571. r. wielkie zwycięstwo nad flotą turecką pod Lepanto.

O ile jednak wysokie to stanowisko w wieku XVI. i XVII. nadawało habsburskim krajom dziedzicznym znaczenie pierwszorzędnej europejskiej potęgi, o tyle wciągało je w wir zawikłań i starć,

wywołanych rywalizacyą cesarzy z królami francuskimi, których dyplomacya usiłowała złączyć przeciw Habsburgom wrogie im państwa. Już w r. 1536. Francya pozostawała w sojuszu z Turcyą i zdobyła sobie wkrótce na dworze sułtańskim znaczny wpływ; nawiązała także stosunki z protestanckimi książętami Niemiec, wskutek czego Henryk II. zajął Metz, Toul i Verdun (1552.). Podczas wojny 30-letniej Ludwik XIII. i jego minister Richelieu stanęli po stronie nieprzyjaciół cesarskich; Francya wystąpiła nawet od r. 1635. do 1648. wprost jako wspólnie z Szwecyą walcząca potęga przeciw wojskom habsburskim. W pokoju praskim w r. 1635. Habsburgowie stracili Łużyce, które odstąpić musieli saskiemu elektorowi. Pokój westfalski (1648.), nadając nową organizacyę rzeszy niemieckiej, podkopał znaczenie cesarza. Oznacza on w środkowej Europie wielką przewagę Francyi, którą ugruntował wkrótce pokój pirenejski (1659.) na zachodzie, a oliwski (1660.) na wschodzie.

Wskutek wojen i zwycięstw Ludwika XIV. upadło znaczenie uniwersalnej monarchii habsburskiej. Pozbawieni dawnego wpływu w Niemczech, gdzie im rósł niebezpieczny rywal w elektorze brandenburskim, zdani byli Habsburgowie na domową swoją potęgę, o której wzmocnieniu i zjednoczeniu musieli pomyśleć. Dopomogły im w tem dążeniu zwycięstwa nad Turkami i upadek państwa ottomańskiego przy końcu XVII. wieku, a także złamanie dominującego stanowiska Francyi po pokoju ryswickim (1697.), zwłaszcza zaś w wojnie sukcesyjnej hiszpańskiej. Wprawdzie cesarz pozyskał pomoc elektora brandenburskiego tylko przez przyznanie mu tytułu króla pruskiego (1701.), wprawdzie Hiszpania sama dostała się Burbonom — ale Habsburgowie otrzymali traktatem rasztacko-badeńskim (1714.) hiszpańskie Niderlandy (Belgię) i północne Włochy z Medyolanem, które przyłączyli do domowych swych posiadłości.

Dzięki tym nabytkom, jak i odzyskaniu całych Węgier i Siedmiogrodu znaczenie domu habsburskiego podniosło się z początkiem XVIII. wieku, a Karol VI. mógł przystąpić do utworzenia stałego, ściślejszego związku krajów austryackich.

§ 17.

Wojna o Węgry i Siedmiogród.

Kraje korony św. Stefana nie przeszły w całości w r. 1526. pod panowanie Habsburgów. Stronnictwo przeciwne Ferdynandowi

wybrało królem Jana Zapolyę (§ 14.), który koronował się w Białogrodzie w roku 1526. Między oboma królami węgierskimi wszczęła się wojna, która trwała do r. 1538.

Ferdynand I. odniósł wprawdzie kilka walnych zwycięstw i koronował się w rok po Zapolyi w Białogrodzie, sejm chorwacki uznał nawet prawa Habsburgów, nabyte przez traktaty dziedziczenia, zawarte z Jagiellonami, ale Zapolya znalazł poparcie u dworów zagranicznych, zwłaszcza zaś u Franciszka I., króla francuskiego i potężnego sprzymierzeńca jego sułtana tureckiego Solimana. Król polski Zygmunt Stary, spowinowacony z Janem Zapolyą (przez pierwszą żonę Barbarę, siostrę króla Jana), wystąpił jako pośrednik między wojującemi w sąsiedztwie Polski stronami. Usiłowaniom jego udało się doprowadzić do skutku zawieszenie broni; nie przyniosły one jednak trwalszego owocu, ponieważ tymczasem Soliman przyjął już Jana w swoją protekcyę a nawet, zachęcany przez ligę antyhabsburską, ruszył z olbrzymiem wojskiem pod Wiedeń.

Dopiero kiedy dwie wyprawy tureckie (1529. i 1532.) spełzły na niczem, a na zachodzie wzrosła potęga Karola V., stanął traktat pokojowy między Ferdynandem i Zapolyą w Wielkim Waradynie w r. 1538. Mocą tej ugody obaj zatrzymali tytuł królewski i ziemie, które w tej chwili dzierżyli, po śmierci Zapolyi miały one wszakże przejść wraz z wyłącznem posiadaniem korony w dom Habsburgów. Ferdynandowi przyznawał traktat Kroacyę, Janowi dożywotnio Siedmiogród (gdyby mu się urodził syn, miał tenże otrzymać tylko dziedziczne posiadłości ojcowskie, z których utworzyłby cesarz osobne księstwo). Mimo to nie powrócił Siedmiogród od tego czasu aż do roku 1697. do związku dawnego z koroną św. Stefana i nie należał do Habsburgów.

Po zawarciu traktatu w Wielkim Waradynie Jan Zapolya ożenił się z Izabelą, córką Zygmunta I., króla polskiego. Z małżeństwa tego urodził się Jan Zygmunt Zapolya, którego ojciec już w lipcu 1540. odumarł. Ferdynand domagał się zaraz spełniania warunków ostatniego traktatu, ale Soliman zajął tymczasem Węgry południowe, ogłosił królem Jana Zygmunta, na zamku budzyńskim zostawił załogę turecką i kraj podzielił na sandżaki, nad którymi postawił begów. Buda i znaczna część Węgier pozostawała odtąd aż do roku 1686. w rękach tureckich. Na granicy, biegnącej od rzeki Unny do jeziora Błotnistego, dzielącej posiadłości habsburskie od Turków, utworzyło się »Pogranicze wojskowe«,

osadzone stałem lekkozbrojnem wojskiem, na wzór kozaków, zaludnione przez licznych wychodźców serbskich i wołoskich, zbiegłych z Turcyi, t. z. Uskoków. Wyprawy bowiem tureckie w kraje nadgraniczne ponawiały się ustawicznie. Przerywały je tylko zawieszenia broni lub krótkotrwałe traktaty. W r. 1562. Habsburgowie obowiązali się do płacenia rocznego haraczu 30.000. dukatów sułtanom. W r. 1566. Soliman przedsięwziął wyprawę do Węgier, podczas której zmarł pod Szigetem, bronionym dzielnie przez Zrinyi'ego. Po znacznem osłabieniu potęgi osmańskiej przy końcu XVI. wieku otrzymali Habsburgowie w traktacie, w r. 1606. w Zitwa-Torok zawartym, uznanie swych posiadłości w Węgrzech i zwolnienie od haraczu za jednorazowy dar 200.000. dukatów.

W Siedmiogrodzie walczyli przez cały wiek XVII. pretendenci do tronu książęcego, popierani bądź przez Habsburgów, bądź przez sułtanów: Betlen Gabor, Rakoczowie i inni.

Z odrodzeniem się potęgi tureckiej pod wezyratem Köprilich rozpoczynają się nowe boje z Osmanami, zachęcanymi do wypraw przez dyplomacyę francuską Ludwika XIV. Wojska habsburskie biją wprawdzie pod wodzą Montecuculego Turków u opactwa św. Gottharda nad Raabą, ale cesarz Leopold, obawiając się zawikłań na zachodzie, zawiera z Portą traktat w Vasvar (Eisenburg) w r. 1664., uznaje lennika tureckiego Michała Apafiego księciem siedmiogrodzkim i oddaje Turkom Wielki Waradyn za nieznaczne miejscowości na północy Budy położone. Po tym pokoju zwracają się Turcy przeciw sprzymierzonej z Austryą Polsce, posuwają się w głąb Podola, gdzie w r. 1672. wpada w ich ręce Kamieniec i kraj aż po Zbrucz.

Dyplomacya francuska wywoływa tymczasem spiski przeciw Habsburgom w Węgrzech. Na czele ich stanął naprzód palatyn Franciszek Wesselényi, a po jego śmierci Stefan Tököly. W r. 1670. rząd krwawo ukarał spiskowców, ale równocześnie chciał też skorzystać z tej sposobności, aby ukrócić swobody i przywileje szlachty węgierskiej i przywrócić religię katolicką w państwie. To postępowanie spowodowało nowy bunt, na czele którego stanęli Michał Teleki i Emeryk Tököly, poparci przez Ludwika XIV., Turcyę i Apafiego. Nadaremnie usiłował Leopold pozyskać niezadowolonych i uspokoić kraj. Wielka wyprawa turecka pod wodzą Kara-Mustafy postępowała już ku Węgrom i dotarła niebawem pod Wiedeń (1683.).

Habsburgowie zdołali jednakże pozyskać w marcu 1683. Polskę, gdzie ścierały się od wieku wpływy austryacki i francuski, pobudzić książąt niemieckich groźbą wielkiego niebezpieczeństwa do połączenia swych wojsk i utworzyć w obronie chrześcijaństwa ligę świętą (do której należał także papież, Wenecya, Polska, a później Rosya). Jan III. ruszył na odsiecz Wiedniowi, rozgromił zastępy Kara-Mustafy (12. września 1683.), i pędził je przed sobą do Węgier. Wodzowie cesarscy, Karol Lotaryński, Ludwik Badeński i Eugeniusz Sabaudzki prowadzili dalej zwycięską wojnę przeciw Turkom. W r. 1686. oswobodzono Budę z pod panowania tureckiego, a sejm preszburski w r. 1687. ogłosił koronę węgierską dziedziczną w męskiej linii Habsburgów, uznał prawa do niej obu synów Leopolda i zniósł zastrzeżony w Złotej Bulli Andrzeja II. artykuł o wypowiedzeniu posłuszeństwa królowi, warując wszakże wszystkie inne przywileje, nadane przez królów stanom węgierskim.

Michał I. Apafi, książę siedmiogrodzki, przeszedł w tym samym roku na stronę Leopolda i zawarł t. zw. »traktat rewindykacyjny«, który zapewniał opiekę cesarską także czterem wyznaniom siedmiogrodzkim (katolickiemu, luterskiemu, kalwińskiemu i unitaryuszom). Za małoletności Michała II. Apafiego objął cesarz rządy w Siedmiogrodzie za zgodą stanów. W r. 1697. zrzekł się Apafi za roczną pensyę praw swoich do Siedmiogrodu, który przeszedł w posiadanie domu austryackiego, a w r. 1765. otrzymał tytuł wielkiego księstwa.

Pokój karłowicki (1699.) oddał Węgry po rzekę Sawę, Siedmiogród i Kroacyę w ręce Habsburgów. Usiłowania Franciszka Rakoczego podczas wojny sukcesyjno-hiszpańskiej, uwieńczone początkowo świetnym sukcesem (Rakoczy ogłosił się księciem siedmiogrodzkim w Maros-Vasarhely; naród powitał go z zapałem, który znalazł wyraz w t. z. marszu Rakoczego i w konfederacyi na polu pod Onodem w r. 1707.) skończyły się po zupełnej klęsce pretendenta pokojem w Szatmar 1711. r. Dzięki zwycięstwom Eugeniusza Sabaudzkiego w wojnie tureckiej (1714—1718.) Austrya otrzymała w pokoju passarowickim (1718.) banat temeszwarski, część Serbii z Belgradem, zachodnią Wołoszczyznę po Alutę, nadto część Slawonii i Bośni na prawym brzegu Sawy. Ale po nieszczęśliwej wojnie, w latach 1736—1739. razem z Rosyą prowadzonej, utraciła w pokoju belgradzkim (1739.) Belgrad z Serbią i zachodnią Wołoszczyznę.

§ 18.

Reformacya w krajach austryackich.

W wojnach z Francyą i z Turcyą stanowiła niemałą przeszkodę dla Habsburgów reformacya, która rozdzieliła naprzód Niemcy a potem wszystkie społeczeństwa w Europie środkowej na dwa wrogie obozy: katolicki i antykatolicki. W krajach dziedzicznych Habsburgów reformacya przyjęła się wprawdzie rozmaicie, stosownie do gruntu, który zastała, ale wszędzie rozwinęła się niebawem do znaczenia politycznego czynnika.

W krajach alpejskich szerzył się protestantyzm i anabaptyzm. Już w r. 1523. wydał w Wiedniu Ferdynand pierwszy edykt przeciwko heretykom. Liczne rody magnackie w Styryi przeszły na protestantyzm. W Karyntyi i Krainie ruch religijny łączy się z początkami literatury narodowej Słowieńców. Primus Truber, syn chłopa kraińskiego, ksiądz w Lublanie, przyjmuje wyznanie augsburskie, szerzy je w kazaniach i tłómaczy na język słowieński biblię. W Tyrolu pojawiają się apostołowie nauki anabaptystów, ale duchowni panowie stawiają jej twardy opór, który wkońcu zwycięża dążenia reformacyjne.

W Czechach, gdzie wystąpienie Husa utorowało drogę reformacyi, utrakwizm stracił już w XV. wieku wielu zwolenników. Z nich i z odłamów skrajniejszego husytyzmu utworzyła się »unia« czyli tak zwani »bracia czescy«. Z pojawieniem się nauki Lutra część utrakwistów przeszła na wyznanie ewangelickie, część zaś powróciła do kościoła katolickiego. Bracia czescy spisali swoje wyznanie, które pochwalił Luter. W Morawach anabaptyzm zyskał wielu wyznawców. — Wszystkie te sekty stanęły podczas wojny szmalkaldzkiej po stronie protestantów i odmówiły cesarzowi pomocy; stany miejskie zawiązały nawet z Pragą na czele konfederacyę przeciw Ferdynandowi w Litomierzycach. Z tego powodu król czeski, po zwycięstwie mühlberskiem, odniesionem nad Ligą szmalkaldzką (1547.), wystąpił srogo przeciw miastom, zajął Pragę, kierowników ruchu ukarał śmiercią i konfiskatą dóbr, a braci czeskich wypędził.

Mimo to wyznanie augsburskie szerzyło się coraz więcej w Czechach, zwłaszcza za panowania Maksymiliana II. (1564—1576.), który popierał łączenie się sekt religijnych, łudząc sie nadzieją, że tą drogą powróci zachwiana jedność wiary. Na sejmie w r. 1575.

przyznał on ewangelikom te same prawa, które posiadali utrakwiści, i zezwolił na wybór obrońców czyli »defensorów wyznania czeskiego«, które miało połączyć utrakwistów, protestantów i braci czeskich. Rudolf II. osobnym przywilejem (Majestätbrief) dał w r. 1609. trzem stanom, t. j. panom, szlachcie i królewskim miastom wolność wyznania religijnego, budowania kościołów i swobodnego wykonywania obrzędów w swoich dobrach.

W Węgrzech przyjęli naprzód Sasi siedmiogrodzcy protestantyzm. Od nich przeszło wyznanie ewangelickie do Słowaków. Zwano je też »wiarą niemiecką« lub »słowacką«, w przeciwieństwie do »wiary węgierskiej« czyli konfesyi helweckiej (zwinglianizm i kalwinizm), której ogniskiem stało się miasto Debreczyn. Wśród niepokojów wojennych i częstych zmian politycznych łatwo było w Węgrzech szerzyć się rozlicznym sektom, a zwłaszcza w Siedmiogrodzie, gdzie nauka Socyna, t. z. unitaryzm znalazł wielu zwolenników.

Habsburgowie działali przeciw sekciarstwu religijnemu w krajach swoich mniej lub bardziej stanowczo, stosownie do okoliczności politycznych. Ferdynand sprowadził już w r. 1551. Jezuitów do Wiednia, dokąd przybył Ojciec Lanoy, jeden z organizatorów Towarzystwa Jezusowego, a po nim Canisius, autor katechizmu rzymskiego. Wzmożenie się katolicyzmu następuje wszakże naprawdę dopiero w końcu XVI. wieku, naprzód w Styryi za rządów arcyksięcia Karola, który w roku 1586. funduje uniwersytet w Gracu i oddaje go Jezuitom; przyjmuje on i przeprowadza ulepszony kalendarz rzymski. Syn Karola, Ferdynand, postępuje na tej drodze dalej, wskutek czego wielu z szlachty i mieszczan emigruje z krajów austryackich. Działanie hierarchii katolickiej obejmuje następnie inne kraje alpejskie. W pierwszej połowie XVII. wieku Jezuici objęli naukę na wydziałach filozoficznym i teologicznym w Wiedniu, a niebawem przeszło całe wychowanie publiczne w ich ręce.

W Czechach nastąpiło wskutek tego samego działania starcie, któremu za hasło posłużyło wstąpienie Ferdynanda na czoło rodziny Habsburgów i objęcie przez niego tronu cesarskiego. Podtrzymywana przez Unię książąt protestanckich w Niemczech i podsycana nadzieją pomocy francuskiej opozycya czeska wybucha w otwartą wojnę w r. 1618. Zwycięstwo na Białej Górze (w r. 1620.) otwiera wszakże kraj nie tylko stanowczej reakcyi katolickiej, ale prócz tego daje sposobność do złamania stanowych przywilejów, nad

czem Habsburgowie pracowali, zgodnie z duchem czasu, już od XVI. wieku wszędzie w krajach swojej domowej potęgi.

§ 19.

Złamanie przywilejów stanów.

Od XV. wieku, kiedy rozluźnienie państwa średniowiecznego doszło wskutek przywilejów stanowych do ostatecznych granic, objawia się wszędzie w Europie dążność do powiększenia władzy książąt i stworzenia silniejszej spójni w organizacyi wewnętrznej. Naprzód drobne państwa włoskie, potem Francya i Hiszpania przeobrażają się w ten sposób w państwa nowożytne. Od Ludwika XI. aż do Ludwika XIV. rozwija się stopniowo absolutna monarchia francuska, oparta na stałej, ciągle pomnażanej armii, która służy za wzór innym państwom. Reformacya, która usunęła w wielu księstwach niemieckich znaczenie polityczne kościoła, posłużyła także do spotęgowania władzy książęcej aż do zasady: *cuius regio, eius religio*. Restauracya katolicka w krajach habsburskich poszła tą samą drogą.

Najłatwiej i najprędzej uległy stany w krajach austryackich, chociaż wpływ ich na rządy wzrósł znacznie podczas sporów rodzinnych Habsburgów na końcu XIV. i z początkiem XV. wieku.

Sejmom niewielkich księstw austryackich, oddzielnie obradującym, a złożonym z czterech stanów, t. j. prałatów, panów, rycerstwa i miast książęcych (tylko w Tyrolu mieli także chłopi swoich reprezentantów), monarchowie odjęli wszystkie atrybucye, prócz uchwalania nowych podatków i prócz wyrażania swych życzeń w kształcie żalów czyli grawaminów. Wydział sejmowy (Ständischer Ausschuss) zajmował się wyłącznie rozkładem podatków i był łącznikiem między sejmami, coraz rzadziej zwoływanymi. Wpływ stanów na prawodawstwo lub na zarząd krajów alpejskich ustał w drugiej połowie XVII. wieku w zupełności: sejmy stanowe spełniały tylko wolę monarchy.

W krajach korony czeskiej królowie starali się naprzód zrównać je pod względem ustroju z sejmami austryackimi, następnie w r. 1547. (zob. § 18.) odjęli stanom prawo zwoływania sejmów pod groźbą winy zdrady stanu i prawo współudziału w wypowiadaniu wojny i zawieraniu traktatów. Posłów miejskich dopuszczano odtąd tylko do obrad nad sprawami miast. Sejm z r. 1547.

musiał uznać dziedziczne prawo Habsburgów do tronu czeskiego, a w dwa lata później przyjąć Maksymiliana, syna Ferdynanda, za swego króla. Po bitwie na Białej Górze i wydaniu t. zw. Nowego prawa ziemskiego w r. 1627., władza prawodawcza przeszła w zupełności w ręce królów. Sejmom pozostały uchwały nowych podatków i zaciągów wojskowych, czem się też wyłącznie zajmowały wydziały sejmowe. Samorząd powiatowy, wykonywany na t. z. »zjazdach krajskich« (sejmikach) i samorząd miejski ujęte zostały w ścisłe granice, nad któremi czuwali urzędnicy królewscy; od sądownictwa patrymonialnego panów otwartą została apellacya do sądu wyższego w Pradze.

W Węgrzech tylko nie udało się królom z powodu wojen przeprowadzić tych reform (zob. § 17.). Sejm węgierski, podzielony na dwie izby, zachował mimo kilkakrotnych usiłowań monarchów swoje atrybucye. W roku 1608. podczas koronacyi Macieja stan ten rzeczy otrzymał nową sankcyę królewską; przyznając w r. 1687. dziedzictwo korony św. Szczepana Habsburgom, wyjednali sobie Węgrzy gwarancyę swej konstytucyi, którą mieli królowie w dyplomatach inauguracyjnych po koronacyi zawsze zatwierdzać. Prawodawcza władza, uchwalanie ustaw, które wychodziły jako dekreta królewskie, wybór palatyna, oraz inartykulacya inkolatu (wpisanie nadanego przez króla szlachectwa) pozostały przy sejmach. Samorząd komitatów zachował także swój zakres działania.

§ 20.

Wspólne instytucye państwowe.

Połączenie krajów austryackich, czeskich i węgierskich pod panowaniem jednego rodu musiało z natury rzeczy wytworzyć potrzebę wspólnych instytucyi, których domagały się wzajemne ich stosunki i obrona na zewnątrz. Niebezpieczeństwo ze strony tureckiej, które przyczyniło się w niemałym stopniu do powstania związku tych państw (zob. § 9.), zacieśniało go także w przyszłości. Kilkakrotnie z tego powodu deputowani z wszystkich krajów austryackich zjeżdżali się na wspólne narady, na które przybywali również Czesi lub Węgrzy. Ruch religijny wywołał kilka zjazdów innowierczych z wszystkich krajów, podległych Habsburgom, celem ułożenia zgodnego postępowania w obronie wiary.

Ekonomiczne i finansowe interesy zbliżały także do siebie

kraje habsburskie, znajdujące się w bardzo podobnych pod tym względem warunkach; dochody z regaliów i domen królewskich spływały do kasy jednego pana. Władcy wreszcie tych krajów, zwłaszcza o ile łączyły się one w jednych rękach, dążyli do zjednoczenia organizacyi wewnętrznej i do zaszczepienia w rozmaitych częściach swego dziedzictwa idei jedności państwowej.

Z tych powodów już Ferdynand I. utworzył w r. 1527. szereg instytucyi centralnych, jako to:

1. Rada tajna (Geheimer Rat), złożona z wysokich dygnitarzy dworskich, zajmowała się przeważnie sprawami zewnętrznemi. Liczbę tajnych radców powiększono z czasem, wskutek czego godność ta stała się już w XVII. wieku tytułem.

2. Rada nadworna (Hofrat), z tajnych radców złożona, miała sobie poruczone przedewszystkiem sprawy rzeszy niemieckiej.

3. Kancelarya nadworna (Hofkanzlei), naprzód urząd kancelaryjny, była później głównem ogniskiem wszystkich czynności państwowych. Obok kancelaryi nadwornej istniały we Wiedniu oddzielne, ale od niej później zawisłe nadworne kancelarye: czeska, węgierska i siedmiogrodzka.

4. Izba skarbowa nadworna (Hofkammer) z podskarbim na czele, której podporządkowane były krajowe izby skarbowe w Czechach i Węgrzech, zajmowała się finansami domu panującego i krajów dziedzicznych.

5. Do tych instytucyi Ferdynand I. dodał jeszcze w r. 1556. nadworną Radę wojenną (Hofkriegsrat), która miała w swej pieczy zarząd wojskowości, dostarczanie żywności i broni i t. p. Armii stałej nie posiadały długo kraje dziedziczne. Usiłowania Ferdynanda I., zdążające do utworzenia jej na wzór francuski, nie odniosły skutku: musiano zadowalać się i nadal zwoływaniem pospolitego ruszenia, pocztami dworskimi, lub zaciągiem żołnierzy. Pierwszą armię większego zakroju zebrał Wallenstein, chociaż opierała się ona także tylko na żołdzie. Dopiero w r. 1705. uchwalono na sejmie węgierskim postawienie i utrzymywanie stałego wojska. Radzie wojennej podlegało »Pogranicze wojskowe«.

Rozwojowi dalszemu tych instytucyi centralnych stanęły w drodze podziały dziedzictwa habsburskiego po śmierci Ferdynanda I. Cesarz Maksymilian II. otrzymał Czechy, Węgry i Austyę, brat zaś jego Ferdynand rządził w Tyrolu i w t. z. Przedniej Austryi (Vorderösterreich), Karol w Styryi, Karyntyi, Krainie i Gorycyi (Innerösterreich). Dopiero w sto lat po Ferdynandzie I. złączyły się za cesarza Leopolda I. (w r. 1665.) trwale kraje austryackie pod jednem berłem.

Z tego powodu występują też zaraz dążenia do silniejszego ich powiązania, które objawiają się w reformie instytucyi centralnych i w tworzeniu się pierwszego zawiązku szlachty austryackiej.

Kiedy zaś wskutek upadku znaczenia władzy cesarskiej w Niemczech (§ 16.) potęga Habsburgów opierała się prawie wyłącznie na krajach dziedzicznych, Karol VI. (po śmierci brata Józefa I.) postanowił wielkim aktem politycznym stwierdzić nierozdzielność tych krajów dziedzicznych i ujednostajnić w nich następstwo tronu.

§ 21.

Sankcya pragmatyczna.

Karol VI. zwołał 19. kwietnia 1713. roku tajnych radców austryackich, czeskich, węgierskich, siedmiogrodzkich i niderlandzkich oraz obecnych we Wiedniu dygnitarzy węgierskich i obwieścił im akt pod tytułem: „*Sanctio Pragmatica* o następstwie najdostojniejszego domu arcyksiążęcego austryackiego“. Opierała się ona na ugodzie zawartej w roku 1703. między obu synami Leopolda, ale zmieniała umówiony wtedy porządek następstwa na tron we wszystkich krajach dziedzicznych. Podług Sankcyi pragmatycznej miały one przejść niepodzielnie prawem primogenitury naprzód na męskich potomków Karola VI., a gdyby ich nie było, na żeńskich jego potomków i ich descendencyę zawsze w porządku pierworodztwa (po wymarciu męskich potomków dopiero na żeńskich). Znaczenie zatem tego aktu polega na tem, że stanowi on odtąd jeden porządek dziedziczenia we wszystkich krajach, usuwa dawne domowe ordynacye i różnice sukcesyi w Czechach i Węgrzech lub możliwość zatargów, że dalej wypowiada nierozdzielność i niepodzielność krajów habsburskich. Nadto postarał się Karol VI. o przyjęcie Sankcyi przez wszystkie sejmy stanowe, przez co nadał jej znaczenie ustawy powszechnej, mogącej być tylko za takiemże zezwoleniem sejmów zmienioną. Monarchia habsburska zyskała tem samem trwałą podstawę.

Nie zaraz po ogłoszeniu tajnej Radzie przedłożono Sankcyę pragmatyczną sejmom stanowym. Wyprzedziły ją rokowania, po których dopiero przyjęły ją sejmy: czeski i morawski, austryacki,

chorwacki, siedmiogrodzki, węgierski tak, że w r. 1724. uznaną była we wszystkich krajach i ogłoszoną 6. grudnia.

Sejm węgierski dodał do swojej uchwały warunek, aby król był wyznania rzymsko-katolickiego i żądał przyjęcia tego artykułu przez sejm kroacki i siedmiogrodzki. Chorwaci, którzy już w roku 1712., chcąc zapewnić sobie obronę przeciw Turkom, prosili panujących o poręczenie im nierozdzielnego w przyszłości z austryackimi krajami bytu, zgodzili się chętnie, podobnie jak Siedmiogrodzianie, na przedłożoną im powtórnie Sankcyę pragmatyczną. Przez te wszakże uchwały sejmów korony św. Stefana przejawiła się zarazem po raz pierwszy wyraźnie zasada dualizmu, odrębność ich wewnątrz monarchii habsburskiej, która miała zresztą swoje uzasadnienie w odmiennej konstytucyi węgierskiej.

Dla Sankcyi pragmatycznej, ogłoszonej także w Lombardyi i Niderlandach, wyjednał po długich negocyacyach Karol VI. gwarancyę dworów zagranicznych. Po rychłej bowiem śmierci jedynego syna cesarz obawiał się, że w chwili objęcia rządów przez starszą córkę Maryę Teresę wyłonią się różne pretensye obcych potęg i groźne zawikłania wojenne, w czem się też, jak przyszłość okazała, nie omylił. Eugeniusz Sabaudzki, zarówno znakomity wódz, jako niepospolity mąż stanu, — doradzał, aby nie liczyć na porękę zewnętrzną, lecz zawczasu przygotowywać silną armię, którą organizował według własnych pomysłów.

§ 22.

Kultura i cywilizacya.

Rozwój kultury i oświaty w XVI. i XVII. wieku przechodził w krajach dziedzicznych Habsburgów przez te same stopnie, co w Europie zachodniej i środkowej. Pod wpływem odrodzenia nauk klasycznych i sztuki, wynalazku druku, odkrycia Ameryki i reformacyi obudził się na wszystkich polach życia umysłowego szerszy i żwawszy ruch, który powstrzymały wszakże niebawem spory teologiczno-polemiczne, sekciarstwo i fanatyzm, długoletnie wojny, a w części także zmiana dróg handlowych i warunków ekonomicznych.

Częste i niszczące wojny w krajach habsburskich odbiły się szkodliwie zwłaszcza na rolnictwie. Dotknęły one przedewszystkiem ludność wieśniaczą, do ziemi przywiązaną, robocizną i opłatami uciśnioną i sądownictwu patrymonialnemu poddaną. Klęski elementarne i zarazy morowe, powtarzające się co lat kilka, przyczyniły się także w niemałym stopniu do zubożenia chłopów. Nędza i głód wywołały w różnych okolicach, wśród sporów i wojen religijnych, rozruchy chłopskie, jak n. p. w Austryi w latach 1594. do 1597. i 1626., w Czechach w r. 1680. Leopold I. i Karol VI. starali się przez wydanie patentów normujących robociznę *(Robotpatente)* złemu zapobiedz, ale licząc się z ówczesnymi warunkami gospodarstwa rolnego, właściwie tylko sankcyonowali istniejący stan rzeczy, aby nie dopuścić do dalszych nadużyć. Z uprawnych roślin ustępuje w tym okresie winograd ku południowi, wzrasta zaś na północy, w Czechach, uprawa chmielu i wyrób piwa. Przemysł górniczy zajmuje, jak w epoce poprzedniej, naczelne miejsce w krajach austryackich, chociaż poszukiwanie metali szlachetnych z powodu napływu złota z Ameryki znacznie się zmniejsza, a w krajach korony węgierskiej podtrzymują je tylko obcy kapitaliści, mianowicie bankierski dom Fuggerów z Augsburga.

Od końca XVI. wieku rozwijają się mineralno-lecznicze zdrojowiska, zwłaszcza Karlsbad i Cieplice w Czechach, Baden koło Wiednia.

Powstające w Czechach, Morawach i na Śląsku fabryki sukna i płócien musiały zadowalać się zbytem krajowym, ponieważ drogi handlowe zmieniły się od czasu handlu oceanowego, a północne miasta hanzeatyckie sprowadzały towary drogą morską. Z tego powodu rząd założył w r. 1719. w Tryeście, który jako port handlowy miał rywalizować z Wenecyą, uprzywilejowaną kompanię wschodnio-indyjską, na wzór holenderskiej, ale nie zdołała ona spełnić swego zadania. Przez wysokie cła i zakazy dowozu starano się (według panującego merkantylnego systemu) podnieść przemysł i handel wewnętrzny, który krępowano znowu przez stanowienie cen w interesie odbiorców. Założona przez Habsburgów fabryka luster w Neuhaus w Niższej Austryi, jako też fabryki szkła czeskiego rozwinęły się w tym czasie. Pocztę objęło za Karola VI. państwo w własny zarząd.

Wychowanie i szkoły przeszły w ręce Jezuitów, obok których istniały nieliczne zakłady naukowe innych zakonów. Dopiero z początkiem XVIII. w. występują Pijarzy jako rywale Jezuitów na polu szkolnictwa. Uniwersytety: w Pradze, Wiedniu i nowe: w Ołomuńcu, Hradcu (Grazu), Tyrnawie, Innsbrucku zajmują się prze-

ważnie polemiką teologiczną. Skargi na zupełny brak opieki i kontroli państwowej w tych zakładach stają się coraz powszechniejsze.

Literatura tonie w wieku XVII. w pismach ulotnych i broszurach agitacyjnych; poezya dworska pełna jest makaronizmów. Czesi mają w XVI. wieku, przed bitwą na Białej Górze, narodowe piśmiennictwo, a za Rudolfa II. także złoty okres sztuki. Na dworze jego w Pradze pracują obok awanturniczych astrologów i alchemików prawdziwi artyści i mężowie nauki, jak Tycho de Brahe i Kepler. — Po renesansie zapanował w krajach austryackich wszędzie styl barokowy, który przybrał tu pewne charakterystyczne, sobie właściwe znamiona. Liczne pomniki jego znajdują się niemal we wszystkich miastach krajów koronnych. Fischer von Erlach, ojciec i syn i Hildebrand zasłynęli jako wielcy artyści. Za Karola VI. przebudowano cały »Hofburg« cesarski, który (aż do najnowszych zmian) przetrwał w tej postaci do naszych czasów.

OKRES III.

Od śmierci Karola VI. do powstania cesarstwa w r. 1804. i kongresu wiedeńskiego w r. 1815.

§ 23.

Marya Teresa: wojny śląskie, reformy wewnętrzne.

Po Karolu VI. objęła panowanie we wszystkich dziedzicznych krajach habsburskich na mocy Sankcyi pragmatycznej najstarsza córka jego Marya Teresa, poślubiona w r. 1736. księciu lotaryńskiemu Franciszkowi Stefanowi. Książęta Lotaryngii i Baru zamienili wskutek t. z. polskiej wojny sukcesyjnej, zakończonej pokojem wiedeńskim (1738.), posiadłości swoje na Toskanę, gdzie właśnie wygasł ród Medyceuszów.

Marya Teresa powołała zaraz po wstąpieniu na tron w roku 1740. męża swego do współrządów w krajach dziedzicznych, które

przeszły w ten sposób pod panowanie rodu habsbursko-lotaryńskiego.

Mimo uznania Sankcyi pragmatycznej przez wszystkie prawie mocarstwa wybuchły o sukcesyę austryacką długoletnie wojny. Elektor bawarski Karol Albrecht, mąż córki Józefa I., który wywodził swe prawa od starszej córki Ferdynanda I., wystąpił z pretensyą do spadku austryackiego. Fryderyk II., król pruski, korzystając z trudnego położenia Maryi Teresy, zgłosił nieuzasadnione swoje roszczenia do Śląska. Prawie równocześnie zapaliły się dwie wojny: austryacko-sukcesyjna i pierwsza śląska. Fryderyk pobił pod Molwicami (1741.) wojska Maryi Teresy. Karol Albrecht wywołał w Nymphenburgu (1741.) tajny związek Bawaryi, Francyi i Hiszpanii, do którego przystąpiła Saksonia (t. j. August III., mąż najstarszej córki Józefa I.) a w końcu Prusy; zajął Linc i Pragę i został wybrany cesarzem w Frankfurcie (1742.) jako Karol VII. Sprzymierzeni zdawali się dążyć do rozbioru złączonych Sankcyą krajów austryackich.

Marya Teresa miała do obrony przeciw tylu nieprzyjaciołom wyłącznie te siły i zasoby, których dostarczyły jej dziedziczne kraje habsburskie, zwłaszcza zaś Węgry, do których odwołała się osobiście na sejmie preszburskim. Armia austryacka zajęła Bawaryę, oblęgała Francuzów w Pradze, ale Fryderyk odniósł nowe nad nią zwycięstwo pod Czasławiem (1742.). Marya Teresa musiała oddać w pokoju wrocławsko-berlińskim (1742.) Śląsk prócz księstwa cieszyńskiego i kraju po Opawę Prusom, aby odciągnąć od ligi antyhabsburskiej głównego swego przeciwnika, poczem dopiero zdołała wyrzucić nieprzyjaciół z Czech, a zyskawszy pomoc Anglii, zadać im stanowczą klęskę w bitwie koło Dettingen (1743.). Zwycięstwa wojenne i dyplomatyczne austryackie, powstanie związku angielsko-austryackiego i t. z. pragmatycznej armii, przystąpienie wreszcie do związku Saksonii, Sardynii i Holandyi zaniepokoiły Fryderyka II. Wywołał on drugą wojnę śląską, ale śmierć Karola VII. i uznanie Sankcyi przez syna jego Maksymiliana w Füssen (1745.), zarówno jak pośrednictwo Anglii skłoniło króla pruskiego do pokoju w Dreźnie (1745.), którym zatwierdził dwór austryacki Prusom posiadanie Śląska, Fryderyk zaś uznał Franciszka I., męża Maryi Teresy, cesarzem. Wojna z Francyą zakończyła się dopiero w trzy lata później pokojem w Akwizgranie (1748.). Z ośmioletniej epoki ciągłych bojów Marya Teresa wyszła wprawdzie

bez Śląska i niektórych posiadłości włoskich, ale utrzymała resztę krajów i Sankcyę pragmatyczną, którą uznano w pokoju akwizgrańskim.

Nadto miały te wojny wielkie znaczenie dla wewnętrznego rozwoju krajów habsburskich: okazała się bowiem konieczna potrzeba silniejszej organizacyi państwowej, odpowiadającej innym monarchiom absolutnym i zasadniczych reform, jakie już Fryderyk II. na wzór francuski przeprowadził w Prusiech. Chociaż odnosiły się one początkowo do zmian w administracyi, w wojskowości i w finansach, objęły później szerszy zakres, mianowicie dotknęły stosunków społecznych, państwowo-kościelnych i wychowania publicznego, jak tego zresztą wymagało nowożytne państwo.

Dla spraw zewnętrznych i wewnętrznych utworzyła Marya Teresa osobne nadworne kancelarye, na których czele postawiła kanclerza.

Prowincyami zawiadowali odtąd gubernatorowie, którym podlegali starostowie powiatowi. Starostwa (Kreisämter) spełniały większość zadań dawniejszych stanowych instytucyi, które zupełnie usunięto.

Najwyższe sądownictwo odłączono w zupełności od zarządu, ustanawiając w r. 1749. w Wiedniu trybunał t. z. Oberste Justizstelle, podzielony na senaty krajowe, jako kierującą władzę sądowniczą i zarazem wyrokującą w najwyższej instancyi.

W ten sposób Marya Teresa stworzyła nie tylko ścisły związek między wszystkimi urzędami monarchii, ale zarazem pierwszą hierarchię urzędniczą, od rządu zawisłą, a obejmującą kraje austryackie i czeskie wspólną organizacyą.

Nadworna rada wojenna (Hofkriegsrat), zajęła się gruntowną reformą wojskowości, do czego już Eugeniusz Sabaudzki położył podwaliny. Przechodząc od systemu werbunku do rekrutacyi, poczęto tworzyć pierwszą armię austryacką, którą postawili na stopie owoczesnej sztuki wojennej generałowie Daun i Lacy. Wojskowa akademia w Wiener-Neustadt i order Maryi Teresy za zasługi, zdobyte na polu bitwy, przyczyniły się w niemałym stopniu do podniesienia tej armii.

Celem ujednostajnienia agend wszystkich instytucyi nadwornych Marya Teresa powołała w r. 1760. na swe usługi austryacką Radę stanu (Oesterreichischer Staatsrat), złożoną z sześciu członków (t. z. ministrów stanu i radców stanu z kanclerzem na

czele), a mającą za zadanie przedstawić opinię o wszystkich sprawach państwa monarsze, który o nich decydował. Austryacka Rada stanu, chociaż zmieniła nazwę, pozostała aż do r. 1848. główną centralną władzą państwa zarówno w sprawach zewnętrznych, jak wewnętrznych.

§ 24.

Wojna siedmioletnia.

Czasy pokoju i reform sprowadziły także ważny zwrot w zewnętrznej polityce austryackiej, którego następstwem była zmiana europejskiego systematu politycznego, trwającego od końca XV. w. Długowieczna rywalizacya Habsburgów i Burbonów skończyła się, odkąd minister austryacki Kaunitz doprowadził do skutku w r. 1756. przymierze Austryi i Francyi, Maryi Teresy i Ludwika XV., skierowane przeciw Prusom, które coraz to wyraźniej dążyły do odegrania naczelnej roli w Niemczech. Pragnienie odzyskania utraconego Śląska spowodowało Maryę Teresę do rozpoczęcia zbrojeń, na które Fryderyk II. odpowiedział wojną zaczepną zwłaszcza, że już wprzód zawarł alians z Anglią (1756.), walczącą z Francyą w Ameryce. Była to t. z. trzecia wojna śląska czyli siedmioletnia (1756. do 1763.), która przerwała reformy państwowe w Austryi w pełnym toku.

Wobec prawie jednakowych sił stron wojujących i ich aliantów stało się w tej wojnie najważniejszem stanowisko nowej potęgi, t. j. Rosyi, która w XVIII. wieku dzięki ciągłym starciom obu mocarstw niemieckich, a po gruzach upadającej politycznie Polski wstępuje na teren dyplomatycznych i wojennych spraw Europy środkowej. Carowa Elżbieta zawarła już w r. 1746. przymierze z Maryą Teresą i wysyła teraz swe wojska na pomoc Austryi.

Fryderyk II. zajął wprawdzie Saksonię, a po zwycięstwie pod Lobositz i Pragą Czechy, ale Daun pobił go na głowę pod Kolinem (1757.) i wyparł z granic monarchii. Równocześnie odnieśli Francuzi zwycięstwo nad armią angielsko-hanowerską, Szwecya przystąpiła do ligi antypruskiej, a pułkownik austryacki Hadik wpadł na czele huzarów węgierskich aż do Berlina (w październiku), za co otrzymał jako odznaczenie krzyż Maryi Teresy. Fryderyka ratują wśród ciężkich okoliczności dwa zwycięstwa (pod Rossbach

nad armią francusko-niemiecką i pod Leuthen nad austryacką) przy końcu r. 1757. odniesione, poczem następują liczne bitwy, w których szala zwycięstwa przechyla się to w tę, to w ową stronę. Na długie te zapasy oddziaływa stanowczo dopiero śmierć carowej Elżbiety, której następca Piotr III. zawiera pokój z Fryderykiem (zaczem także Szwecya odstępuje od aliansu z cesarzową). Katarzyna II. zaś, która niebawem po detronizacyi Piotra wstępuje na tron carów, nie przyłącza się do żadnej z lig, lecz skłania je, po pokoju Anglii z Francyą z r. 1762. i po dwukrotnem zwycięstwie Prus, do układu w Hubertsburgu w r. 1763. na podstawie traktatu drezdeńskiego z r. 1745. Śląsk pozostał zatem przy Prusach, za co przyrzekł Fryderyk głos swój elektorski synowi Maryi Teresy, Józefowi, który został też w r. 1764, jeszcze za życia Franciszka I., obrany cesarzem.

Na wschodzie wzmógł się wskutek tej wojny wpływ Katarzyny II., która zawarła w r. 1764. tajną konwencyę z Prusami, wyniosła na tron polski Stanisława Augusta, otrzymała swobodę działania w Polsce, a w r. 1768. przez wojnę z Turcyą ujmowała w swoje ręce kwestyę wschodnią.

§ 25.

Dalsze reformy wewnętrzne.

Po śmierci Franciszka I., męża Maryi Teresy (1765.), syn jej cesarz Józef II. został współregentem w dziedzicznych krajach habsburskich. Wywiera on odtąd znaczny wpływ zarówno na politykę zewnętrzną, jak i na reformy wewnętrzne. Przejęty duchem prądów umysłowych wieku XVIII., pragnął przeobrazić szybko stare państwo w nowoczesną jednolitą monarchię, ale rozważne rady matki wstrzymywały go na tej drodze i hamowały przez długie lata w zbyt wielkim pośpiechu reformatorskim.

Marya Teresa sama rozpoczęła już w r. 1749. reorganizacyę szkolnictwa od zakładów najwyższych, t. j. od uniwersytetów, które otrzymały lepszych profesorów i znaczniejsze uposażenie materyalne. Prócz tego założyła kilka wyższych zakładów naukowych, t. z. Ritterakademien (collegia nobilium), jak w Kremsmünster i w Wiedniu (Theresianum). Od r. 1760. nadworna komisya edukacyjna (Studienhofkommission) jest główną władzą oświecenia publicznego w krajach austryacko-czeskich. Zniesienie Towa-

rzystwa Jezusowego przez Klemensa XIV. w r. 1773. stworzyło konieczną potrzebę szybkiego zastąpienia szkół jezuickich nowymi zakładami, majątek pojezuicki dawał ku temu celowi odpowiednie środki materyalne; powstał z niego osobny fundusz szkolny, t. z. *Studienfond.*

W r. 1774. wyszedł organizacyjny plan dla szkół ludowych (Allgemeine Schulordnung) i wprowadził trojakie zakłady: szkoły normalne czyli wzorowe w głównych miastach, które były zarazem rodzajem seminaryów nauczycielskich, szkoły główne (czteroklasowe) w mniejszych miastach i szkoły trywialne w miasteczkach i wioskach. Szkoły łacińskie, wprowadzone w r. 1776., liczyły początkowo pięć klas, do których później dodano szóstą, najniższą t. z. parva. Ukończywszy szkołę łacińską, zapisywali się uczniowie w uniwersytecie na wydział filozoficzny (trzy- a później dwuletni), po którym mogli dopiero wejść na inne wydziały: teologiczny, prawniczy lub lekarski. Szkoły łacińskie nazwano później gimnazyami.

Dla unormowania stosunków kościelno-prawnych ustanowiono w r. 1770. osobną komisyę nadworną. Władza państwowa, zgodnie z duchem czasu, wywierała coraz większy wpływ na sprawy kościelne; ogłoszenie bulli papieskiej uczyniono zawisłem od pozwolenia królewskiego *(placetum regium)*, rozporządzenia władz kościelnych poddano kontroli rządowej; ograniczono liczbę świąt, opisano dobra, zostające w rękach Kościoła.

Początki jednolitego ustawodawstwa dla krajów dziedzicznych habsburskich datują się także z czasów Maryi Teresy. W r. 1769. wyszła t. z. *Theresianische Halsgerichts-Ordnung* lub *Nemesis Theresiana* o postępowaniu sądowem w sprawach gardłowych. Zatrzymywała ona jeszcze wiele ostrych przepisów dawniejszego sądownictwa; dopiero w r. 1776. zniesiono torturę.

Poprawą doli ludności wieśniaczej zajmowały się w krajach austryackich osobne nadworne komisye urbaryalne. W r. 1775. wyszedł patent Maryi Teresy o robociznach *(Robotpatent)*, który określał dokładnie ilość dni pańszczyzny (najwięcej trzy tygodniowo) i godzin pracy (ośm w zimie, dwanaście w lecie), uwalniał od niej chorych i starców i rozciągał nad stosunkiem poddańczym kontrolę państwową.

Do tych prac wewnętrznej organizacyi przystąpiły w r. 1772. nowe zadania wskutek znacznego terrytoryalnego powiększenia państwa.

§ 26.

Zajęcie Galicyi i Bukowiny.

W pierwszym podziale Polski (1772.) Austrya otrzymała Galicyę; w cztery lata później po wojnie rosyjsko-tureckiej Bukowinę (1775.). W pokoju cieszyńskim w r. 1779. przyznano jej t. z. Innviertel, t. j. część Bawaryi między Innem, Salcą i Dunajem.

Terrytoryalne te nabytki, które powiększyły kraje dziedziczne austryackie i czeskie o jedną trzecią przestrzeni, były skutkiem wielkiego przewrotu na wschodzie. Odkąd z upadkiem znaczenia politycznego Polski Rosya wysunęła się na pierwszy plan i zmusiła Turcyę do wypowiedzenia wojny, którą z powodzeniem prowadziła, Austrya nie mogła spokojnie przypatrywać się postępom wojsk rosyjskich, zajęciu Mołdawii i Wołoszczyzny i opanowaniu brzegów Dunaju. Sojusz z Francyą nie wystarczał do powstrzymania zaborczej polityki carowej; konfederacya barska w Polsce nie oparła się przemocy rosyjskiej; w r. 1769. generalność jej musiała szukać schronienia na Śląsku austryackim, a potem w północnych Węgrzech. Ażeby zatem wywrzeć skuteczny nacisk na Rosyę, zbrojono się w Austryi, w kwietniu 1769. posunięto kordon wojskowy pod pozorem niebezpieczeństwa zawleczenia zarazy ku granicy polskiej, zajmując zastawione w r. 1412. Polsce miasta spiskie (zob. § 13.). Obawiając się zaś w razie wystąpienia w obronie Turcyi, dywersyi ze strony Prus, złączonych z Rosyą konwencyą z r. 1764., nawiązano rokowania z Fryderykiem II., z którym zjechał się w tym celu Józef II. naprzód w Nisie w sierpniu 1769. r., a po raz wtóry w Neustadt 1770. r.

Wtedy Fryderyk II. podał projekt zakończenia zawikłań wschodnich kosztem słabej, niezdolnej się obronić Polski, którą kilkuletnia wojna domowa wyczerpała w zupełności; w ten bowiem tylko sposób mogły skorzystać z przesilenia na wschodzie także Prusy i zająć bez krwi rozlewu od dawna pożądane Prusy królewskie. Pod nazwą »planu hrabiego Lynara«, emerytowanego dyplomaty saskiego, wysłał król pruski już w lutym 1769. projekt swój do Petersburga, w październiku tegoż roku odnowił konwencyę z Rosyą, poczem dojrzał zawarty między Katarzyną II. i Fryderykiem w lutym 1772. traktat podziałowy, w którym zastrzeżono udział Austryi.

Podczas tych układów dyplomatycznych, które nie pozostały tajnymi gabinetowi wiedeńskiemu, posunęły się wojska austryackie w głąb Sądecczyzny (w r. 1770.), a nawet zwołana na sejmik szlachta musiała zgodzić się na »reinkorporacyę« ziemi sądeckiej. Cesarzowa Marya Teresa sprzeciwiała się jednakże wszelkiemi siłami przystąpieniu Austryi do traktatu podziałowego, zawarła nawet w lipcu 1771. zaczepno-odporne przymierze z Turcyą, w którem poręczała niepodległość Polski. Dopiero kiedy usiłowania księcia Kaunitza, aby pozyskać dla wspólnej akcyi Francyę, nie odniosły skutku, zgodziła się na układy z Rosyą i Prusami. Dnia 5. sierpnia 1772. stanęła między trzema mocarstwami w Petersburgu konwencya podziałowa, mocą której otrzymała Austrya kraj od Śląska wzdłuż Wisły po ujście Sanu, stąd linią prostą przez Frampol i Zamość do Bugu, korytem tej rzeczki aż do granic ziemi ruskiej, potem linią po Zbaraż, a stąd do Dniestru rzeką »Podhorce« (właściwie Zbruczem), — całą zatem dzisiejszą Galicyę bez Krakowa, ale natomiast o kawał ziemi więcej między ujściem Sanu a Bugiem, t. j. Zamość, który do r. 1809. należał do Austryi.

Zanim układ ten podpisano, wojska austryackie już w maju i czerwcu 1772. r. zajęły część Małopolski, a 19. września wszedł generał Hadik do Lwowa, dokąd wysłany został równocześnie jako komisarz pełnomocny i pierwszy gubernator kraju Jan Antoni hrabia Pergen. Prócz wspólnego manifestu mocarstw o zaborze znacznej przestrzeni państwa polskiego wydano »wywód praw korony węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola tak jako korony czeskiej do księstw oświęcimskiego i zatorskiego«, opierając się na tytule królów węgierskich, nazywających się także królami Halicza i Włodzimierza (zob. § 13.), i na związku dawnych księstw śląskich z Czechami (zob. § 11.). Dlatego też nadano nowej prowincyi nazwę Galicyi i Lodomeryi; nie przyłączono jej wszakże do Węgier, ale zorganizowano na wzór krajów austryacko-czeskich.

Podział Polski miał załatwić kwestyę wschodnią, ale wojna turecko-rosyjska trwała dalej. Józef II. i ks. Kaunitz, obawiając się znowu z tego powodu powiększenia się Rosyi, obsadzili zawczasu Pokucie i pas bukowiński. W chwili zawarcia traktatu w Kuczuk-Kainardżi (1774.) był to już fakt dokonany, na który musiała się Turcya w r. 1775. zgodzić.

Kiedy w roku 1777. wygasł dom panujący bawarski, Józef II. zaproponował spadkobiercy Bawaryi Karolowi Teodorowi z Palaty-

natu zamianę jej za Niderlandy, pragnąc w ten sposób zaokrąglić kraje dziedziczne i zdobyć szerszą podstawę w rzeszy niemieckiej. Fryderyk II., król pruski, wystąpił zaraz bardzo stanowczo przeciw temu planowi i posunął wojska swe ku Czechom. Rosya stanęła po stronie króla pruskiego i podyktowała mocarstwom niemieckim pokój w Cieszynie (1779.), mocą którego przyznano Austryi z całej sukcesyi bawarskiej tylko mały skrawek kraju, t. z. Innviertel.

Przewaga Rosyi zarówno na wschodzie (po pokoju w Kuczuk-Kainardżi), jak w sporach prusko-austryackich skłoniła politykę austryacką do szukania sojuszu z Katarzyną II.

W roku 1780. odbył się zjazd Józefa II. z carową w Mohilewie, poczem zawarto w następnym roku traktat rosyjsko-austryacki.

§ 27.

Organizacya Galicyi.

Zajęty przez Austryę w pierwszym podziale Polski kraj, nazwany królestwem Galicyi i Lodomeryi, stanowił część województwa krakowskiego i sandomierskiego, prawie całe województwo ruskie, t. j. ziemię lwowską, przemyską, halicką i sanocką, część województwa bełzkiego i ziemi podolskiej. Od wieków mieszkały tu słowiańskie narody, Polacy i Rusini, przedzieleni biegiem rzeki Sanu, chociaż etnograficzna granica nie da się dokładnie oznaczyć. Po podziale państwa ruskiego między synów Jarosława (1054.) powstały na Rusi Czerwonej księstwa trembowelskie i przemyskie, które połączył Roman, książę włodzimiersko-halicki, z końcem XII. wieku. Naprzód Koloman (zob. § 13.), a potem Daniel, syn Romana, koronowali się królami Halicza i Włodzimierza. Z wygaśnięciem linii Romanowiczów Ruś Czerwona przeszła za zgodą króla węgierskiego pod panowanie królów polskich (1340.), którzy już przedtem wywierali wielki wpływ na sprawy tej części Rusi. Od roku 1387. (zob. § 13.) aż do roku 1772. była ona składową częścią państwa polskiego, bojarowie ruscy otrzymali prawo ziemskie polskie i przemienili się w szlachtę polską, unia religijna połączyła Rusinów z kościołem katolickim, a Polska wnosiła na Ruś zdobycze cywilizacyi zachodniej. Przez cztery z górą wieki miały obydwa narody jedną historyę, która dawne różnice zatarła prawie w zupełności.

Rząd austryacki zniósł podział na województwa i ziemie, a wprowadził nowy naprzód na 6., potem na 18. cyrkułów czyli powiatów. Księstwa oświęcimskie i zatorskie stanowiły osobne jednostki administracyjne. Na czele rządu krajowego stał gubernator, któremu podlegali starostowie cyrkularni (Kreishauptmann). Sądownictwo pozostawiono na razie w dawnym stanie (sądy grodzkie, ziemskie i miejskie), odwoływano się jednak od ich wyroków do sądu apelacyjnego, złączonego z gubernium. Dopiero w r. 1784. utworzono trybunał szlachecki we Lwowie. Pocztę listową, jako monopol rządowy, zorganizowano na wzór innych krajów habsburskich. Nadto wydano mnóstwo przepisów administracyjnych, sanitarnych i porządkowych, których domagał się stan kraju, niegdyś kwitnącego i zasobnego, zniszczonego jednakże w chwili zajęcia go przez Austryę wskutek kilkoletniej wojny domowej, przemarszów wojsk rosyjskich, chorób epidemicznych i ogólnego upadku politycznego Polski.

W lipcu i sierpniu r. 1773. cesarz Józef odbył podróż do Galicyi, której następstwem był szereg nowych zarządzeń. Wprowadzona r. 1775. organizacya stanowa rozróżniła wśród szlachty polskiej stan magnatów, do którego należeli ci, którzy otrzymali tytuł książęcy, hrabiowski lub baronowski (zazwyczaj połączony z urzędem dworskim) a nadto arcybiskupi, biskupi i infułaci — i stan rycerski, złożony z szlachty płacącej 75 złr. podatku rocznego i kanoników kapitulnych. Stan miejski miał na sejmach stanowych tylko dwóch przedstawicieli ze Lwowa. Sejmy te zwane postulatowymi otrzymały zakres działania taki sam, jak w innych krajach austryackich (zob. § 19.); organem ich wykonawczym było kollegium z sześciu deputatów złożone, któremu przewodniczył gubernator. W r. 1775. zawarła Austrya traktat handlowy z Rzecząpospolitą polską, w r. 1779. Brody zostały wolnem miastem handlowem (do r. 1879.), aby mogły prowadzić handel hurtowny z wschodem. Uprawę tytoniu, będącego monopolem rządowym, rozpoczęto w latach 1778—1780.; produkcyę soli stopniowo obejmowano w zarząd państwa.

Na posady urzędników galicyjskich wysyłano z krajów austryackich i czeskich liczne zastępy Niemców; usiłowano wszakże przez zakładanie podobnych jak w innych dziedzicznych krajach austryackich szkół przygotowywać krajowców do służby państwowej. W miejsce akademii jezuickiej, która istniała we Lwowie na mocy

przywileju Jana Kazimierza z r. 1661., zatwierdzonego przez Augusta III. i papieża Klemensa XIII. (1758., 1759.), utworzono naprzód oddzielne studya filozoficzne, teologiczne, prawnicze i medyczne. W r. 1776. otwarto szlachecki konwikt OO. Pijarów, założony przez ks. kanonika Samuela Głowińskiego. Józef II. połączył w r. 1784. istniejące już instytuty naukowe w uniwersytet, składający się z czterech wydziałów i z całego gimnazyum.

Świeżo zajęty i szybko zorganizowany kraj wszedł z chwilą samoistnych rządów Józefa II. w koło jego daleko sięgających reform.

§ 28.

Reformy Józefa II.

Po śmierci Maryi Teresy w r. 1780. Józef II. zamyślał nadać rozpoczętym już za jej panowania reformom daleko szybszy rozwój, stworzyć w krótkim czasie jednolite, t. j. jednem prawem i jednym językiem posługujące się państwo, zcentralizować je wedle zasad ideału politycznego, który sobie utworzył. Nie liczył się dostatecznie z historyczną przeszłością i właściwościami narodowemi krajów dziedzictwa habsburskiego; podciągał pod ogólny schemat zarówno kraje austryackie i czeskie, jak węgierskie, których odmienne stanowisko zaznaczyło się nawet w Sankcyi pragmatycznej, a poręczone było przez królów w końcu XVII. wieku.

Cesarz Józef rozpoczął od nowego administracyjnego podziału krajów dziedzicznych na 13. obwodów rządowych (Regierungsbezirke), które miały zastąpić dawne prowincye. Korony królewskie, czeską i węgierską, odesłał jako zabytki historyczne do skarbca, bo nie zamierzał koronować się królem czeskim lub węgierskim. Urzędnicy rządowi w tych obwodach mieli tworzyć silny biurokratyczny węzeł, łączący całe państwo, do czego przyczynić się był powinien jeden język urzędowy, niemiecki. Obok władzy państwowej i jej organów stany i sejmy zachowały tylko znaczenie reprezentacyi. Magistraty miejskie włączono do organizacyi rządowej i obsadzono urzędnikami, mianowanymi przez władze polityczne. Stanowisko kościoła miało być ustawami ściśle określone.

Najważniejsze patenty Józefa II. tyczą się stosunków poddańczych. Nie zniósł on wprawdzie jeszcze pańszczyzny, ale w r. 1781. wydał szereg rozporządzeń, które zdążały do jej

usunięcia. Poddaństwo osobiste *(Leibeigenschaft)* uchylił w zupełności, zmieniając je na stosunek poddańczy *(Untertänigkeit)*, który polegał na jurysdykcyi dominium i świadczeniach na rzecz pana. Przeciwko nadużyciom sądownictwa dominikalnego byli ustanowieni t. z. adwokaci poddanych; dozwolona im była apellacya do cyrkularnego urzędu i do gubernium, a nawet prośba do cesarza. W Galicyi zniósł Józef II. w r. 1782. poddaństwo osobiste; uregulował w następnych latach robociznę i świadczenia, które ogłosił w r. 1786. w Universale powinności roboczych według normy r. 1775. Zarząd, t. j. ściąganie podatków i rekruta na wsi, jako też policya i sądownictwo należały do pana czyli dominium; obok niego istniała jednakże starszyzna wiejska, składająca się z wójta i przysiężnych. Organizacya ta utrzymała się aż do czasów konstytucyjnych (do r. 1848.). W rok przed śmiercią wydał Józef II. t. zw. patent finansowy (z r. 1789.). którym chciał utorować drogę zamianie pańszczyzny na czynsze, ale musiał rychło cofnąć swoje zarządzenie.

Drugi bardzo ważny poczet patentów józefińskich odnosił się do stosunków wyznaniowych i kościelnych. W r. 1781. wydał cesarz patent tolerancyi *(Toleranzpatent)*, którym dawał zupełną wolność wykonywania praktyk religijnych i prawa obywatelskie protestantom, roformowanym i nieunitom. Konsystorze, augsburski i helwecki, którym podlegali superintendenci, istnieją odtąd we Wiedniu. Do innych wyznań i do żydów nie odnosił się patent tolerancyi. Żydom wolno było zajmować się rzemiosłami, budować fabryki, dzierżawić dobra ziemskie i posyłać dzieci do szkół chrześcijańskich, gdzie żydowskich nie było. W Galicyi zakazano im jednakże dzierżawić grunta chłopskie, młyny, dziesięciny i myta lub trudnić się na wsi wyszynkiem. Nadto kazano im przyjąć nazwiska, które za Rzeczypospolitej nie wszyscy mieli.

Religia katolicka uznana została za religię państwową, ale kościół oddany w zupełności pod zarządzenia władzy rządowej (t. z. *Staatskirche)*. W r. 1782. zniósł Józef II. wielką liczbę klasztorów, oddanych tylko życiu pobożnemu; z zabranych im dóbr utworzył fundusz religijny *(Religionsfond)*, mający podnieść byt materyalny niższego, ubogiego duchowieństwa. W miejsce seminaryów dyecezyalnych pod kierownictwem biskupów utworzono seminarya generalne, złączone z uniwersytetami, na których nauki teo-

logiczne przepisała władza państwowa. W sprawach świeckich mieli odtąd duchowni odpowiadać przed sądami świeckimi.

Równie skrajnie pojmował Józef opiekę państwa nad wychowaniem publicznem i poddał całe szkolnictwo pod bezpośredni zarząd i kontrolę państwa. Szkoły miały według jego zdania służyć przedewszystkiem potrzebom państwa, kształcąc dla niego przyszłych urzędników. Podlegały one władzy politycznej; dla wykładów przepisano ściśle książki, według których nauczali profesorowie.

O zaprowadzenie jednolitego prawa we wszystkich prowincyach starał się cesarz bardzo usilnie. W r. 1787. ogłosił nowy kodeks karny, w rok później postępowanie w sprawach karnych. Karę śmierci zniósł Józef II. już poprzednio. Równocześnie wydał także pierwszą część kodeksu cywilnego, która później z niektóremi zmianami weszła do księgi ustaw cywilnych z r. 1811.

Reformy józefińskie, wprowadzane szybko, bez dostatecznego przygotowania, wywoływały w krajach dziedzicznych niebezpieczny dla państwa ferment, zwłaszcza zaś w Węgrzech, które nie chciały poddawać się pod ogólne normy bez zezwolenia sejmów i w Niderlandach, gdzie odmienne panowały stosunki, niż w krajach austryackich. Zawikłania polityczne i wojny, które podjął Józef razem z Katarzyną II., nastręczały wrogom państwa dobrą sposobność do rozbudzenia tego niezadowolenia.

§ 29.

Zawikłania na wschodzie. — Wojna z Turcyą i upadek Polski.

Związek Józefa II. z Katarzyną II. z r. 1781. zmienił wkrótce konstellacyę polityczną w Europie: Austrya połączyła się z Rosyą w działaniu na wschodzie, t. j. w Turcyi, liczyła nawet na doprowadzenie do skutku z jej pomocą planu bawarskiego (zob. § 26.). Prusy gotowały się do oporu, a Fryderyk II. wywołał przeciw projektom cesarskim w Niemczech związek książąt, t. z. Fürsten-Bund (1785.), do którego przystąpił Jerzy III., król angielski, jako pan hanowerski. Francya, z dawna tocząca wojny z Anglią, stała po stronie Austryi; Anglia przychylała się ku Prusom. Szybko dokonał się rozdział Europy na dwa wrogie obozy.

Katarzyna II. bowiem i Józef II., po śmierci Fryderyka II. (1786.) i po powtórnym zjeździe w Chersonie (1787.), rozpoczęli wojnę z Turcyą, która trwała cztery lata (1788 — 1792.). Austrya zerwała 40-letni pokój z Portą i to w chwili, kiedy Belgia, ufna w pomoc przymierza prusko-angielsko-holenderskiego zawartego w Loo, podniosła bunt przeciw reformom Józefa II. Wojska austryackie wzięły wprawdzie Szabac, ale Turcy posunęli się w głąb temeszwarskiego banatu. W następnym roku wódz austryacki Laudon zdobył Belgrad, Suworów i ks. Koburg odnieśli dwa zwycięstwa, a hr. Clairfait pobił Turków pod Mehadyą (1790.), — Prusy jednakże przeciągnęły na swoją stronę Polskę, która uwolniwszy się wskutek tych zawikłań od długotrwałej opieki rosyjskiej, przystępowała na sejmie czteroletnim, zwanym wielkim, do doniosłych reform państwowych i zawarła przymierze z Prusami i z Turcyą (1790.). W ślad za Belgią objawiły także Węgry, zachęcane ku temu przez sprzymierzone potęgi, głośno swe niezadowolenie ze zmian wprowadzonych przez Józefa II. i przygotowywały powstanie. W Galicyi równocześnie zamyślano o oderwaniu się od Austryi. Wśród takich stosunków chory już cesarz odwołał wszystkie swe patenty w Węgrzech i Belgii prócz patentu tolerancyjnego i patentów, odnoszących się do ludności wieśniaczej. W lutym r. 1790. umarł w Wiedniu bezpotomnie.

Leopold II., młodszy brat i następca Józefa, dotychczasowy książę t. z. sekundogenitury toskańskiej, poszedł zarówno w polityce zewnętrznej, jak i wewnętrznej, odmienną drogą. Wojny na wschodzie postanowił zaniechać i zbliżyć się do Prus celem uzyskania korony cesarskiej. W lipcu 1790. odbył się zjazd posłów Leopolda i króla pruskiego Fryderyka Wilhelma w Reichenbach, po którym nastąpiły wybór i koronacya Leopolda na cesarza i układy w Sistowie między Austryą i Turcyą za pośrednictwem Prus, Anglii i Holandyi. Do zawarcia pokoju (1791.) skłoniły Austryę prócz wewnętrznych rozruchów zmiany, jakie zaszły w Polsce i we Francyi.

Stanisław August i sejm polski widząc, że Rosya, kilkuletnią wojną wyczerpana, pozostała odosobniona na placu boju, że między Austryą i Prusami nie dojdzie do starcia, jak się tego spodziewano, korzystając nadto z czasu, zanim Katarzyna załatwi się z Turkami i zawrze pokój z Portą — postanowili szybko przeprowadzić gruntowną i zasadniczą reformę państwa. W ten sposób doszła do

skutku ogłoszona na sejmie 3. maja 1791. konstytucya, stanowiąca dziedziczność tronu i nowy ustrój społeczny i polityczny. Leopold powitał wiadomość o tem odrodzeniu się Polski z radością; zjechał się w Pillnitz w lipcu z Fryderykiem Wilhelmem, gdzie obaj poręczyli całość Polski i obronę jej konstytucyi. Na zjeździe tym była wszakże główną sprawą kwestya wojny przeciw rewolucyi francuskiej.

Postępy rewolucyi we Francyi zwróciły już uwagę całej Europy na siebie. Nieudana ucieczka Ludwika XVI. w czerwcu 1791. pogorszyła znacznie stan rzeczy a zwłaszcza los króla i królowej, którą była siostra cesarza, Marya Antonina. Emigracya francuska, do której należeli bracia królewscy i najznakomitsze rody francuskie, wzywała pomocy monarchów europejskich. Mimo to Leopold nie chciał rozpoczynać wojny i nakłaniał siostrę i jej męża do umiarkowania, ponieważ sprawy wschodnie zdawały mu się o wiele ważniejszemi dla interesów Austryi. Dopiero śmierć Leopolda w marcu 1792. i ustąpienie kanclerza Kaunitza popchnęły politykę austryacką na niebezpieczną drogę wojny. Już w kwietniu 1792. wypowiedziała ją Francya »królowi Czech i Węgier« Franciszkowi II. Katarzyna II. zachęcała do wspólnej akcyi Austryę i Prusy, aby odwrócić uwagę ich od wschodu, gdzie zakończyła już w styczniu 1792. pokojem w Jassach wojnę turecką (otrzymawszy Oczaków i pas ziemi między Dnieprem i Dniestrem), wywołała konfederacyę targowicką przeciw konstytucyi 3. maja, rozpoczęła wojnę z Polską i pozyskała sobie Prusy przyrzeczeniem Gdańska i Torunia. Bez udziału Austryi dokonał się w styczniu 1793. r. drugi podział Polski. Prusy przystąpiły do niego mimo przymierza z Polską z r. 1790. i układu z Austryą w Pillnitz.

Z tego powodu nowy kanclerz austryacki Thugut szukał znowu związku z Rosyą. Po upadku powstania polskiego pod dowództwem Kościuszki nastąpił trzeci i ostatni rozbiór Polski ułożony 3. stycznia 1795. między Rosyą i Austryą a 24. października 1795. między Rosyą i Prusami. Austrya dostała kraj między Bugiem, Wisłą i Pilicą (razem z Krakowem), który pod nazwą Nowej albo Zachodniej Galicyi naprzód jako osobny kraj koronny zorganizowała, a potem przyłączyła (1803.) do Galicyi i Lodomeryi. Kraj ten wraz z Zamościem utraciła w r. 1809.

§ 30.

Powstanie cesarstwa austryackiego.

Znaczenie »cesarstwa rzymskiego narodu niemieckiego«, już wskutek wojny trzydziestoletniej i pokoju westfalskiego mocno nadwerężone, upadło coraz to bardziej podczas wojen Maryi Teresy z Fryderykiem II. Związek książąt niemieckich z r. 1785., wymierzony przeciw cesarzowi, okazywał jawnie bezsilność władzy cesarskiej. Przebieg spraw niemieckich w czasie wojen z Francyą rozluźnił do reszty łączność rzeszy i podkopał z zupełności powagę starej godności cesarza rzymskiego.

Rozpoczęta w r. 1792. wojna, jakkolwiek w pierwszych latach zwycięska, skończyła się nieszczęśliwie głównie z tego powodu, że Austrya i Prusy, myślą nowych zdobyczy w Polsce zajęte, prowadziły wspólną akcyę z wzrastającem ku sobie niedowierzaniem. Wojska rzeczypospolitej francuskiej zajęły nadreńskie księstwa duchowne i wniosły w nie nowe hasła rewolucyjne. Belgia odpadła po zwycięstwie Jourdana pod Fleurus (1794.) od posiadłości habsburskich niepowrotnie. Mimo zaś ponowionego w Hadze (1794.) za pośrednictwem angielskiem związku z cesarzem Prusy zdradziły koalicyę i zawarły w kwietniu 1795. w Bazylei na własną rękę pokój z Francyą. Naśladując króla pruskiego, odpadały od cesarza inne księstwa (Wirtembergia, Baden i t. d.), godząc się z nowymi stosunkami i czyhając na podziały księstw duchownych.

Franciszek II. musiał zatem prowadzić dalej wojnę w Holandyi, w Niemczech a także we Włoszech własnemi siłami. Holandya przeszła jednakże niebawem w zupełności w ręce francuskie. Nad Renem trzymał się wprawdzie zwycięzko brat cesarza, arcyksiążę Karol, przeciw Jourdanowi i Moreau, ale w północnych Włoszech otrzymał dowództwo generał Napoleon Bonaparte, który szybko posuwał się naprzód. Po zwycięstwach pod Lodi i Arcole zajął on całą Lombardyę, wziął bronioną bohatersko przez Wurmsera Mantuę (1797.) i wdarł się aż w głąb krajów alpejskich po Leoben w Styryi. Tutaj zawarto preliminarya pokojowe, które doprowadziły do traktatu w Campo Formio (w październiku 1797.). Franciszek zrzekł się Belgii i Lombardyi, otrzymał jednakże za to, jako pan dziedziczny krajów austryackich, Istryę i Dalmacyę a nadto Wenecyę i jej wyspy, które Bonaparte obsadził. Między Francyą i rzeszą niemiecką miały rozpocząć się układy w Rasztacie:

cesarz pozwalał już z góry w tajnych artykułach na odstąpienie Francyi lewego brzegu Renu. Książęta niemieccy, z wyjątkiem króla pruskiego, mieli dostać odszkodowanie gdzieindziej w Niemczech; Habsburgom przyznano za nadreńskie posiadłości arcybiskupstwo salcburskie i część Bawaryi między Innem i Salcą. Państwo ich zyskiwało zatem wskutek tego na przestrzeni (oddając 319. miryametrów □, brało nowych 385.) a nadto skupiało i zaokrąglało swe kraje, ale Niemcy popadały w zupełny rozstrój, który musiały wywołać zamierzone zmiany.

Kongres w Rasztacie (1797—1799.) nie doprowadził z powodu licznych pretensyi książąt niemieckich i intryg pruskich do nowego terrytoryalnego ukształtowania Niemiec. Tymczasem przyszła do skutku druga koalicya przeciw rzeczypospolitej francuskiej, do której należała Rosya, Anglia, Austrya i rozpoczęła się wojna we Włoszech i Niemczech. Wyjeżdżających z Rasztatu posłów francuskich napadli i zamordowali u bram miasta szeklerscy husarzy (1799.). Arcyksiążę Karol odniósł kilka świetnych zwycięstw w Niemczech, jenerałowie austryaccy walczyli szczęśliwie w północnych Włoszech, Suworow pokonał kilkakrotnie Francuzów. Dopiero odstąpienie cara Pawła od koalicyi za sprawą Prus i powrót Bonapartego z Egiptu odmieniły z gruntu stan rzeczy. Walne zwycięstwo pierwszego konsula pod Marengo 14. czerwca 1800. nad generałem Melasem, zmusiło armię austryacką do zawarcia zawieszenia broni, a zwycięstwo generała Moreau nad arcyksięciem Janem pod Hohenlinden (3. grudnia 1800.) do zakończenia układów pokojowych w Luneville (1801.), które zatwierdziły warunki pokoju w Campo Formio. Habsburgowie stracili sekundogeniturę toskańską, za co mieli dostać w Niemczech wynagrodzenie, podobnie jak książęta z lewego brzegu Renu, który stał się odtąd graniczną rzeką Niemiec. W lutym 1803. dojrzał nowy podział Niemiec, t. z. *Reichsdeputationshauptschluss*, w którym za pośrednictwem Francyi i Rosyi, przeprowadzono sekularyzacyę (t. j. zmianę księstw i posiadłości duchownych na świeckie) i medyatyzacyę (t. j. zmianę niezawisłych krajów i miast na zawisłe) z bezprzykładną bezwzględnością. Arcyksiążę toskański otrzymał Salcburg i Berchtesgaden, Austrya za Bryzgowię (Breisgau) oddaną księciu Modeny, Trydent i Briksen.

Cesarz Franciszek był zupełnie bezwładny wobec tej gospodarki obcych dyplomatów i książąt niemieckich. Stare cesarstwo

rzymskie straciło wszelką władzę. Kiedy zatem Napoleon ogłosił się 18. maja 1804. dziedzicznym cesarzem francuskim, a tem samem złamana została idea jedynego cesarstwa w rzeczypospolitej chrześcijańskiej, w znaczeniu średniowiecznem pojętej, pan dziedzicznych krajów austryackich, król Czech i Węgier, przyjął 11. sierpnia 1804. uroczyście tytuł dziedzicznego cesarza austryackiego. W ten sposób otrzymało także jego terrytoryum, bardziej obecnie jednolite, wspólną nazwę, chociaż miała ona służyć tylko za godność domu arcyksiążęcego; »wszystkie zaś królestwa, księstwa i prowincye zachowywały niezmiennie swoje tytuły, konstytucye i przywileje, w szczególności zaś — jak mówił patent — królestwo węgierskie«.

Po wojnie trzeciej koalicyi i utworzeniu związku reńskiego przez Napoleona Franciszek złożył godność cesarza rzymskiego i niemieckiego (6. sierpnia 1806.), zachowując tylko tytuł cesarza rzymskiego w wielkiej tytulaturze cesarza austryackiego.

§ 31.

Wojny napoleońskie.

Cesarstwo austryackie przebyło zaraz w pierwszych latach swego istnienia ciężką próbę, z której dopiero po wielu klęskach wyszło zwycięsko, a kongres wiedeński utrwalił ostatecznie byt jego w rzędzie wielkich monarchii europejskich.

Do tych przejść należą przedewszystkiem długoletnie wojny, wynikające z nich częste zmiany terrytoryalne i kłopoty finansowe.

Wojny prowadzone z Napoleonem I. z powodu samowoli jego, objawiającej się zwłaszcza w sprawach niemieckich i włoskich, trwały z krótkiemi przerwami do roku 1815. Wywoływały je związki czyli koalicye państw, podtrzymywane skutecznie przez Anglię, przeciw której zwracały się liczne zarządzenia cesarza francuskiego. Dyplomacya jego zdołała jednakże długo, korzystając z niesnasek i sprzecznych interesów trzech głównych mocarstw kontynentu, przeszkadzać połączeniu się Austryi, Prus i Rosyi i miała zawsze przynajmniej jedno z nich po swojej stronie lub zmuszała je do neutralności.

W roku 1805. dał się cesarz Franciszek nakłonić Anglii i Rosyi wbrew radom brata arcyksięcia Karola, zajętego właśnie reformą armii austryackiej, do t. z. trzeciej wojny koalicyjnej. Zanim

jeszcze wojska rosyjskie przybyły na teatr wojny, Napoleon wtargnął do Niemiec, schwytał w matnię generała Macka, który złożył broń z armią 23.000. ludzi liczącą w Ulm, otworzył sobie przemocą drogę do Wiednia i zajął go bez trudu. Wojska austryackie cofały się ku Morawom, gdzie połączyły się z rosyjskiemi. Napoleon podążył szybko za niemi i pokonał obu cesarzy, Aleksandra i Franciszka, 2. grudnia 1805. pod Austerlitz w t. z. »bitwie trzech cesarzy«. Po tej klęsce musiała Austrya przystać na bardzo niekorzystny pokój zwłaszcza, że car Aleksander z wojskami swemi odszedł, a Prusy stały po stronie francuskiej. W pokoju zawartym w Preszburgu (1805.) odstąpiła niedawno uzyskaną Wenecyę świeżo utworzonemu przez Napoleona królestwu włoskiemu, Tyrol sprzymierzonej z Francyą Bawaryi, a resztę posiadłości habsburskich w Niemczech południowych innym księstwom niemieckim. W zamian za te straty Napoleon przyznał jej całe dawne arcybiskupstwo, obecnie księstwo salcburskie, które zostało połączone z cesarstwem austryackiem.

W następnej koalicyi, prusko-rosyjskiej, Austrya nie mogła brać udziału z powodu znacznego wycieńczenia materyalnego i wojny turecko-rosyjskiej.

Dopiero rozbicie potęgi pruskiej pod Jeną i Auerstädt (1806.), pokój w Tylży (1807.) i zjazd Napoleona z Aleksandrem w Erfurcie (1808.), a nadto wojna narodowa przeciwko cesarzowi francuskiemu w Hiszpanii i budzące się wśród ludu niemieckiego, zwłaszcza w Tyrolu, uczucie niezadowolenia z samowoli Napoleona, dyktującego prawa Europie — skłoniły Austryę do nowych zbrojeń, które wywołały wojnę w r. 1809. Wojna ta skończyła się dla Austryi w rezultacie także nieszczęśliwie, ale armii jej przyniosła kilka dni pełnych chwały i znaczenia w przyszłości. W Tyrolu stanął na czele powstania ludu, przywiązanego do dynastyi i pragnącego powrotu pod jej panowanie, Andrzej Hofer, a manifest wojenny cesarza wywarł wogóle w Europie głębokie wrażenie.

Jeszcze nie zdołały połączyć się korpusy austryackie w Bawaryi, a już Napoleon pobił je (pod Landshut i Eckmühl w kwietniu 1809.) i stanął 10. maja w stolicy Austryi, w Wiedniu. Kiedy jednakże w pogoni za armią i dworem cesarskim chciał przeprawić się przez Dunaj, powstrzymał go arcyksiążę Karol i pierwszą zadał mu klęskę w bitwach pod Aspern i Esslingen (21. i 22. maja).

Równocześnie prowadziła Austrya wojnę na północy z Księstwem Warszawskiem. Utworzył je Napoleon na mocy traktatu w Tylży w r. 1807. z części pruskiego zaboru dawnej rzeczypospolitej. Teraz stanęło też ono po stronie Napoleona, którego wspomagały, chociaż nieszczerze, także wojska rosyjskie (korpus pod ks. Golicynem w Galicyi). Arcyksiążę Ferdynand wszedł po bitwie pod Raszynem (w kwietniu) do Warszawy, a wojska austryackie stały w niej do 1. czerwca. Natomiast wódz armii księstwa, książę Józef Poniatowski, posuwał się prawym brzegiem Wisły w głąb Galicyi. Wojska jego zajęły chwilowo Lwów, on sam Kraków.

Arcyksiążę Jan, który dowodził na południu w krajach alpejskich, ustępował przed naciskiem generałów francuskich ku Węgrom, ale nie mógł na czas zdążyć na główny plac boju, gdzie Napoleon przeszedł Dunaj i rozgromił armię austryacką pod Wagram (6. lipca). Po tej bitwie stanęło naprzód zawieszenie broni w Znaimie, a potem pokój wiedeński, który był szczytem klęsk i upokorzenia Austryi. Musiała ona oddać Salcburg i przyległy kraj Bawaryi, ziemie na południe rzeki Sawy, Krainę, część Chorwacyi, Dalmacyę, Istryę i t. d. Napoleonowi, który utworzył z nich i z wysp jońskich państwo Illiryi pod generałem Marmontem, księciem Raguzy; Zachodnią Galicyę (Kraków, Zamość, Lublin i połowę dochodu z kopalń wielickich) Księstwu Warszawskiemu; powiat tarnopolski zaś Rosyi. Andrzej Hofer schwytany przez wojska francuskie rozstrzelany został w Mantui. Odosobniona politycznie po traktacie wiedeńskim Austrya musiała zbliżyć się do Napoleona, który w r. 1810. poślubił córkę Franciszka I., arcyksiężniczkę Maryę Ludwikę.

Tymczasem nastąpiło zerwanie stosunków między Napoleonem i Aleksandrem. Cesarz francuski ruszył na czele olbrzymiej armii na Rosyę w r. 1812. Austrya dała, zarówno jak Prusy, korpus posiłkowy w tej wojnie Napoleonowi, który za to gwarantował jej posiadanie Galicyi. Korpus ten pod generałem Schwarzenbergiem wszedł w lipcu na Podole i Wołyń, ale cofnął się na wieść o klęsce Napoleona do Galicyi. Austrya ogłosiła się naprzód po traktacie Prus i Rosyi, zawartym w Kaliszu (1813.) przeciw Napoleonowi, neutralną, potem zgodziła się na zbrojną medyacyę (pośrednictwo), wkońcu po ultimatum, postawionem Francyi na kongresie praskim, przystąpiła do sprzymierzonych i wydała cesarzowi francuskiemu wojnę (1813.).

§ 32.

Kongres wiedeński.

W wielkich bojach przeciwko Napoleonowi w r. 1813. walczyła armia austryacka pod wodzą Karola Filipa Schwarzenberga, którego szefem sztabu był Jan Józef Radetzky. Początkowo pobita pod Dreznem odniosła zwycięstwo pod Kulmem i odznaczyła się w »bitwie narodów« pod Lipskiem (16—19. października 1813.). Cesarstwo austryackie nie tylko wyszło z tych zapasów zwycięsko, ale zyskało sobie nawet przodujące wśród europejskich mocarstw stanowisko. Stało się to głównie dlatego, że Klemens Metternich, kierownik polityki austryackiej (od r. 1809.), pozyskał wcześnie dla aliansu sprzymierzonych mocarstw państwa południowo-niemieckie, poręczając im całość terrytoryów i niezawisłość, a po wejściu wojsk do Francyi przyczynił się do zawarcia w Chaumont (1814.) zaczepno-odpornego przymierza Austryi, Rosyi, Prus i Wielkiej Brytanii na lat 20., poczem dopiero nastąpił wjazd aliantów do Paryża i pokój paryski (1814.). Kongres monarchów i dyplomatów celem ułożenia wszystkich spraw europejskich obradował w Wiedniu.

Kongres ten wiedeński trwał od września 1814. do czerwca 1815. i był jednem z najświetniejszych zebrań politycznych, znanych w historyi. Przerwany chwilowo wylądowaniem Napoleona śpieszył odtąd szybcej do ukończenia powziętego dzieła nowej politycznej organizacyi Europy.

Austrya, która zajęła już r. 1813. kraje oddane w pokoju wiedeńskim z r. 1809. (Krainę, Tyrol, Istryę, Dalmacyę), odzyskała na zachodzie wszystkie posiadłości, utracone w wojnach napoleońskich prócz Belgii i niemieckich terrytoryów t. z. Vorlande. W zamian za to przyznano jej Salcburg, Dalmacyę i Wenecyę, która utworzyła z Lombardyą królestwo wenecko-lombardzkie. Z ziem nad morzem Adryatyckiem powstało teraz królestwo Illiryi. Na wschodzie powrócił powiat tarnopolski pod panowanie austryackie; Galicya Zachodnia zaś z Zamościem weszła w skład utworzonego na kongresie i z Rosyą złączonego Królestwa Polskiego. Kraków został wolnem miastem pod opieką Rosyi, Austryi i Prus, które wraz z Anglią i Francyą stanowić miały odtąd pentarchię wielkich mocarstw, czuwającą nad spokojem i porządkiem Europy w imię zasad t. z. świętego przymierza.

Stare cesarstwo rzymsko-niemieckie nie odżyło na kongresie wiedeńskim. Sprzeciwiał się temu zbyt już rozwinięty antagonizm Prus i Austryi w Niemczech; stało na przeszkodzie także nowe cesarstwo austryackie, utworzone z niektórych części rzeszy niemieckiej. Dlatego ustanowiono w Wiedniu w miejsce dawnego cesarstwa związek niezawisłych państw *(Staatenbund)*, których przedstawiciele obradować mieli pod prezydencyą Austryi w Frankfurcie n. M. nad wspólnemi sprawami. Na tym sejmie, zwanym *Bundestag*, miało każde z pięciu królestw niemieckich po cztery, księstwa po trzy, dwa i po jednym głosie. W ten sposób zachowała Austrya przeważny wpływ na Niemcy, chociaż punkt jej ciężkości przesunął się od dawna ku wschodowi i południowi, t. j. nad Dunaj i morze Adryatyckie.

Zachowanie tej przewagi w Niemczech, aby nie dopuścić tam do wzmocnienia się Prus, podobnie jak utrzymanie władzy nad Włochami, stanowiły główne ogniwa polityki zewnętrznej kanclerza austryackiego Metternicha, który zdobył Austryi na kogresie tak wybitne stanowisko w »koncercie państw europejskich«. Rząd cesarza Franciszka I. starał się usilnie o utrzymanie stałego pokoju, którego domagał się stan państwa austryackiego po tyloletnich wojnach. Posiadało ono wprawdzie teraz, w stosunku do czasu wstąpienia Franciszka I. na tron i początku epoki wojennej, większy obszar i liczniejszą ludność, nadto terrytoryum bardziej skonsolidowane i armię przez arcyksięcia Karola na nowo zorganizowaną, w bojach zaprawioną i zjednoczoną — ale wewnętrzne sprawy państwowe, a zwłaszcza finanse, potrzebowały rychłej i skutecznej naprawy.

§ 33.

Sprawy wewnętrzne.

Reformy Maryi Teresy i Józefa II. powstrzymane zostały przez zamieszki wewnętrzne, śmierć wczesną cesarza i zawikłania europejskie. Józef II. cofnął przed śmiercią część swoich patentów (zob. § 29.), Leopold II. zmienił wiele jego rozporządzeń. Nastąpiła t. z. restauracya państwa, która oznacza zwrot w stosunkach wewnętrznych monarchii, zwrot od wolnomyślnych dążeń epoki józefińskiej.

Leopold II. powrócił przedewszystkiem królestwu węgierskiemu niezawisłe jego stanowisko w obrębie krajów dziedzicznych, zwołał sejm w r. 1790—1791., koronował się królem węgierskim i zamianował swego syna palatynem. Język łaciński stał się znowu językiem urzędowym w Węgrzech. Leopold koronował się także królem Czech, stanom czeskim pozwolił wnosić prośby do korony i utworzył w uniwersytecie praskim katedrę języka czeskiego. Królestwu Galicyi, od którego oddzielił księstwo bukowińskie, zamyślał również nadać szereg swobód (t. z. Carta Leopoldina).

W głównych jednakże zasadach nie zostały ani za Leopolda ani za Franciszka I. naruszone podwaliny nowego ustroju państwowego, objawiającego się w silnej centralnej władzy i zorganizowanym jednolicie stanie urzędniczym. Czasy wojenne sprzyjały nawet dalszemu rozwojowi w tym kierunku. W epoce od r. 1792. do 1815. nie zwoływano wcale stanów w krajach austryacko-czeskich, tylko sejmy węgierskie schodziły się co kilka lat celem uchwalenia rekruta i podatku. Prowadzono natomiast wśród wojen zewnętrznych dalej i skutecznie pracę prawodawczą XVIII. wieku: w r. 1797. wyszło Powszechne postępowanie sądowe dla Galicyi Zachodniej (*Allgemeine Gerichtsordnung für Westgalizien*), obowiązujące później z pewnemi zmianami w całej Austryi; w r. zaś 1811. Powszechna księga ustaw cywilnych (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*), owoc długoletnich, poważnych narad i prac nadwornej komisyi prawodawczej, — obecnie jeszcze obowiązująca.

Finanse państwowe opierały się dawniej, jak w innych państwach, na dochodach z królewszczyzn i dóbr skarbowych (domen i kamer) na regaliach (moneta, cło, myto, montanisticum t. j. sól i inne minerały) i monopolach (poczta, tytoń, loterya) na prawach fiskalnych i niektórych podatkach, przyznawanych przez stany. Od czasów Maryi Teresy rozpoczęto opodatkowywać systematycznie różne przedmioty majątkowe, usuwając przywileje, które uwalniały szlachtę i duchowieństwo od poborów na rzecz państwa. Kataster terezyański i józefiński regulował podatek gruntowy. Wszystkie te dochody nie wystarczały jednak na pokrycie wzrastających wydatków państwa, wojny zaś pogrążyły je w stan deficytu, który wywołał groźne przesilenie państwowe w r. 1811. Od r. 1770. wydawał rząd na pokrycie długu państwowego pieniądze papierowe, t. z. bankocetle, które z roku na rok pomnażał. Z tego powodu spadała ich wartość rzeczywista ustawicznie, aż w r. 1811. musiał rząd sam ogłosić kurs bankocetli o cztery piąte niższym od nominalnej wartości (za 30. krajcarów płacono w kasach rządowych tylko 6. krajcarów). Wskutek tego upadł kredyt państwowy.

OKRES IV.

Cesarstwo austryackie po roku 1815.

A. Monarchia absolutna (1815—1848.).

§ 34.

Reformy wewnętrzne i rozwój ekonomiczny.

Lata pokojowe po kongresie wiedeńskim przywróciły wkrótce równowagę w skarbowości państwa i zaufanie do monety papierowej. Oddziałało to korzystnie na rozwój ekonomiczny i handlowy w monarchii, na wzrost dobrobytu i bogactwa powszechnego.

Założono z pomocą kapitałów prywatnych w r. 1816. Austryacki bank narodowy (*Österreichische Nationalbank*), obejmujący zakresem swego działania wszystkie kraje monarchii. Zajął się on ściąganiem i konwersyą dotychczasowej monety papierowej na przyjmowane przez kasy rządowe noty bankowe, za które płacił wedle stopy konwencyjnej (za 250. guldenów 100. guldenów) monetą srebrną (moneta konwencyjna) lub obligacyami banku. Założony jako towarzystwo akcyjne, otrzymał ten bank wyłączny przywilej wydawania takich not. W r. 1878. przeobraził się bank narodowy w »Bank austryacko-węgierski«.

W r. 1817. rozpoczęto pracę nad ułożeniem nowego katastru; w r. 1819. przeprowadzono reformę podatkową, stanowiąc prowizoryczny podatek gruntowy, na odmiennych zasadach oparty. Ewidencyę i rozkład podatków oddano stanom, które w latach 1816. i 1817. zwołano we wszystkich krajach austryackich. Sejmy stanowe odbywały się odtąd corocznie lub co lat kilka, a wydziały stanowe urzędowały nieprzerwanie. Wedle nowych ordynacyi sej-

mowych nie miały stany także teraz zastanawiać się nad tem, czy należy rozpisać jakiś podatek, bo prawo nakładania podatku przysługiwało wyłącznie koronie, ale tylko w jaki sposób ma być żądany (»postulowany«, stąd sejmy te nazywano »postulatowymi«) podatek ściągnięty. Wolno im było tylko czynić przedstawienia, lub zanosić prośby o zmiany ustawodawcze do panującego za pośrednictwem gubernium krajowego. Na czele wydziału stanowego stał gubernator.

Zwinięte za Józefa II. lub w epoce wojennej uniwersytety: w Grazu, Innsbrucku i we Lwowie (gdzie od r. 1805. istniało tylko liceum) przywrócił Franciszek II. znowu do życia. Uniwersytet lwowski otrzymał wszakże tylko trzy wydziały i studyum medyczno-chirurgiczne. Nadto powstały szkoły politechniczne w Pradze, Wiedniu i Grazu.

Wielkie przeobrażenie ekonomiczne spowodowały znakomite wynalazki, które znalazły szerokie zastosowanie w rolnictwie, przemyśle i handlu, a zwłaszcza w środkach komunikacyjnych i transportowych. Od czasu zastosowania motorów mechanicznych, zastępujących pracę ręczną, od czasu poruszania parą naprzód okrętów a potem wozów czyli wagonów wytworzył się dokoła fabryk znaczny ruch ludności, produkcya i konsumcya przybrały odmienne formy i obrót pieniężny popłynął szybszą falą. Państwo musiało rozszerzyć zakres swego działania w sferę ekonomicznych zadań, objąć część prac około budowy kolei żelaznych, zakładać szkoły techniczne i przemysłowe, rolnicze i leśne, pozwolić na utworzenie stowarzyszeń gospodarczych, kupieckich, akcyjnych i bankowych. W czwartem i piątem dziesięcioleciu naszego wieku powstają we wszystkich krajach koronnych takie towarzystwa, jak gospodarskie Towarzystwo galicyjskie, Towarzystwo kredytowe ziemskie i galicyjska Kasa oszczędności we Lwowie.

Pierwsza kolej żelazna, jeszcze konna, powstała w Austryi w r. 1835. i połączyła Budziejowice z Lincem. W r. 1836. rozpoczęto budowę pierwszej kolei żelaznej, poruszanej lokomotywą, a mianowicie t. z. kolei północnej cesarza Ferdynanda z Wiednia do Krakowa, jako przedsiębiorstwa prywatnego towarzystwa akcyjnego. Od r. 1841. państwo samo zajęło się budową wielu kolei żelaznych, które odtąd jużto kapitałami prywatnymi, jużto za inicyatywą państwa połączyły główne ogniska handlu w monarchii. Zorganizowano też pocztę wedle nowych zasad w całym państwie.

W r. 1847. zaczęto wprowadzać telegraficzne połączenia między Wiedniem a stołecznemi miastami krajów koronnych. Telegraf uznano od początku za monopol państwowy.

Flota austryacka otrzymała za czasów cesarzów Franciszka I. i Ferdynanda I. pierwsze okręty poruszane parą, Towarzystwo żeglugi parowej na Dunaju i towarzystwo żeglugi morskiej, t. z. austryacki (obecnie austryacko-węgierski) Lloyd, doznawały troskliwej opieki rządowej.

§ 35.

Prądy umysłowe.

Już reformy XVIII. wieku, zwłaszcza zaś wolnomyślne rozporządzenia cesarza Józefa II. ożywiły w krajach austryackich znacznie ruch umysłowy. Przodowali w nim profesorowie uniwersytetu wiedeńskiego, przed innymi Józef Sonnenfels, który będąc niepospolitym znawcą sztuki dramatycznej, podniósł nadworny teatr (Hofburgtheater), skupiwszy dokoła niego najlepsze artystyczne siły niemieckie. Kapelmistrzem teatru był Krzysztof Gluck, twórca opery niemieckiej. Słynni kompozytorowie Amadeusz Mozart i Franciszek Schubert urodzili się i działali w Austryi, Ludwik Beethoven żył na dworze Franciszka I. aż do śmierci. Poezya niemiecka miała w tym czasie znakomitego przedstawiciela w Austryi, Franciszka Grillparzera; obok niego odznaczyli się Antoni hr. Auersperg, znany pod pseudonimem Anastazego Grüna, i Mikołaj Lenau.

Książę Metternich starał się o pozyskanie dla Austryi wybitnych talentów literackich, któreby piórem popierały jego zasady polityczne. Działał w tym duchu niepospolity pisarz polityczny Fryderyk v. Gentz; około założonych przez rząd *Jahrbücher der Litteratur* zjednoczyły się powagi naukowe uniwersytetów austryackich. W roku 1847. powstała Akademia Umiejętności w Wiedniu. Medycyna wiedeńska liczyła w swojem gronie najznakomitszych podówczas przedstawicieli tej nauki. Ciasne ramy, zakreślone w Austryi przez cenzurę literaturze, nie zadowalały jednakże umysłów, które hołdowały nowym prądom. Broszurowa literatura niemiecka i czasopisma zaszczepiły wkrótce w Wiedniu tendencye, które znalazły swe główne ognisko w towarzystwie profesorów uniwersytetu i w kołach przemysłowców i kupców.

Równocześnie budził się także ruch umysłowy w innych krajach austryackich. Przodowali w nim wśród Słowian Czesi.

W Czechach dokonywało się w tym czasie odrodzenie narodowe na polu literatury. Pracowali nad niem uczeni czescy złączeni dokoła królewskiego Towarzystwa naukowego, założonego w r. 1790. i katedry języka czeskiego w uniwersytecie praskim (zob. § 33.) a potem także w czeskiem Muzeum, w którem gromadzono pamiątki historyczne, składano prace naukowe i literackie i wydawano pismo naukowe. W r. 1821. powstała »Matice czeska«, mająca na celu niesienie oświaty w najszersze warstwy narodu. Józef Dobrovsky, znakomity filolog czeski, piszący wszakże przeważnie jeszcze po łacinie lub po niemiecku, Józef Jungmann, autor słownika czeskiego i badacz literatury czeskiej, Paweł Szafarzyk, twórca slawistyki, autor znakomitego dzieła »Słowiańskie starożytności«, Franciszek Palacky, historyk i polityk — a dalej poeci: Wacław Hanka, który jakoby odkrył (a rzeczywiście na podstawie pieśni ułożył) »Rękopis królodworski«, Jan Kollar i inni — wszyscy oni rozbudzili ruch umysłowy czeski, który przybierał barwy ogólno-słowiańskie i demokratyczne.

W królestwie illiryjskiem, a zwłaszcza w Chorwacyi Ljudevit Gaj rozpoczął wydawać w Zagrzebiu w r. 1835. »Gazetę Chorwacką« potem »Illiryjską Jutrzenkę« i inne.

Na Galicyę oddziałał silnie rozkwit literatury polskiej romantycznej w dobie Adama Mickiewicza. Poezye jego znalazły licznych naśladowców, zasilających utworami swoimi wydawane przy istniejącej od r. 1811. Gazecie Lwowskiej »Rozmaitości literackie i naukowe«. W lwowskim uniwersytecie utworzono w roku 1825. katedrę języka i literatury polskiej. Założona przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego biblioteka dawała sposobność do badań naukowych, które ogłaszano w »Czasopiśmie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich«. Działali w Galicyi: August Bielowski, Wincenty Pol, Łucyan Siemieński i wielu innych. W r. 1842. stanął we Lwowie teatr zbudowany przez hr. Stanisława Skarbka. Wśród Rusinów wystąpił Marcyan Szaszkiewicz, a w r. 1837. wyszedł zbiorek pieśni ruskich p. t. »Rusałka Dnistrowaja«.

Węgrzy, używając szerszej autonomii na podstawie starej swej konstytucyi, postępowali szybciej już od czasów Józefa II. w rozwoju narodowym (zob. § 29.). Podczas wojen napoleońskich rozwinął się w Węgrzech znaczny ruch literacki, z którego wyszli

Jan Arany i najznakomitszy poeta węgierski Aleksander Petöfi, powieściopisarze: Józef Eötvös, i Maurycy Jokaj. Na sejmie z r. 1825. utworzyło się stronnictwo narodowe, które dążyło do umysłowego i ekonomicznego podniesienia Węgier, a niebawem także do przeobrażenia królestwa węgierskiego w nowoczesne państwo konstytucyjne. Stefan Szechenyi stanął na jego czele i poparł wniosek o założenie Akademii dla pielęgnowania języka węgierskiego znacznym datkiem pieniężnym. Na następnych sejmach domagano się już wprowadzenia języka węgierskiego do obrad sejmowych, co też ustanowiono na sejmie w r. 1844., chociaż sprzeciwiali się temu zarządzeniu posłowie chorwaccy. W r. 1847. zagaił Ferdynand sejm przemową w języku węgierskim. Przeprowadzono także w r. 1844. ważne reformy w stosunkach poddańczych, znosząc robociznę i świadczenia chłopskie, które wedle ugody dobrowolnej mieli chłopi wykupić od panów.

§ 36.

Położenie polityczne.

Cesarstwo austryackie miało po r. 1815. w czasie częstych kongresów monarchów i ministrów przeważny głos w sprawach polityki europejskiej. Austrya otrzymała na kongresie w Lublanie w r. 1821. mandat uspokojenia Włoch, a wojska jej pokonały w krótkim czasie rewolucyę w królestwie neapolitańskiem.

Ale utrzymanie aktu kongresu wiedeńskiego w nietykalnej postaci było tylko dopóty hasłem wszystkich mocarstw, dopóki żywotne ich interesy nie nakazywały im innego postępowania. Okazało się to w kwestyi wschodniej, kiedy wskutek powstania Greków (1821—1829.) połączyły się Anglia, Rosya i Francya i zniszczyły flotę turecką pod Nawarynem (1827.), a Rosya wypowiedziała wojnę Turcyi. W pokoju adryanopolskim (1829.) sułtan musiał uznać niepodległość Grecyi, Rosya otrzymała resztę wysp u ujścia Dunaju, uzyskała dla swoich poddanych znaczne przywileje handlowe i wzmocniła wpływ swój w księstwach naddunajskich. Wielkie zmiany sprowadziła na zachodzie rewolucya francuska i belgijska (w r. 1830.).

Cesarz Franciszek zmarł po 43-letniem panowaniu w roku 1835. Syn jego najstarszy Ferdynand, koronowany już król wę-

gierski, objął rządy w Austryi; w rok później koronował się królem czeskim. Ferdynand I. był monarchą dobrotliwym, pełnym najlepszych chęci dla ludów swoich, troskliwym o los poddanych, ale chorował często i nie mógł z tego powodu zajmować się ciągle i usilnie sprawami państwa.

W życiu politycznem państw europejskich zapanował w ogólności w latach tych pewien zastój, który był o tyle niebezpieczniejszy dla nich, że równocześnie rozwijały się nadzwyczaj szybko odmienne warunki ekonomiczne, wzrastała liczba ludności, skupiającej się około większych ognisk, t. j. miast stołecznych i fabrycznych, i rozbudzał się wszędzie pod wpływem nowych prądów ruch umysłowy, który krzewił się w spiskach, oplątujących siecią swoją wszystkie narody.

Wielkie wypadki dziejowe z końca XVIII. i z początku XIX. wieku, rewolucya francuska i wojny napoleońskie, obudziły ludy europejskie do nowego życia. Dążenia narodowe, zmierzające do wykształcenia języka ojczystego i literatury ojczystej i do uzyskania autonomii, zapewniającej swobodny rozwój wewnętrzny, połączyły się z ideami i hasłami demokratycznemi i z domaganiem się podziału władzy prawodawczej między monarchę i reprezentantów ludu. Streszczały się one w pierwszej połowie XIX. wieku w wołaniu coraz to powszechniejszem i coraz to częstszem o nadanie konstytucyi.

§ 37.

Pierwsza konstytucya i zniesienie pańszczyzny.

Czasy pokoju przerwały nagle groźne zaburzenia.

W r. 1846. wybuchły rozruchy w Galicyi i w rzeczypospolitej krakowskiej. Obałamucona ludność wiejska w kilku zachodnich powiatach Galicyi rzuciła się na dwory i szlachtę. Wojska austryackie obsadziły Kraków, który włączono do monarchii austryackiej.

W r. 1848. obaliła rewolucya lutowa tron Ludwika Filipa we Francyi. Ruch rewolucyjny rozszerzył się z Paryża szybko w całej środkowej Europie.

W marcu nastąpiły manifestacye, domagające się zmiany formy rządu w krajach austryackich: w Wiedniu, Gracu, w Pradze i we Lwowie. Kanclerz austryacki Metternich ustąpił 13. marca, poczem

upadł także system jego rządów, robiąc miejsce nowemu porządkowi rzeczy. Nazajutrz przyrzekł cesarz nadać konstytucyę państwu, co też uczynił 25. kwietnia 1848. roku w dniu swoich urodzin.

Konstytucya ta ogłaszała równość wszystkich obywateli wobec prawa, wolność i nietykalność osobistą, tajemnicę listów, wolność wyznań i wolność prasy i słowa. Sejm (*Reichstag*) w Wiedniu, składał się z Izby posłów (*Kammer der Abgeordneten*) i Izby wyższej (*erste Kammer*). Konstytucya kwietniowa obejmowała tylko kraje austryackie (t. j. obecną Cislitawię); Węgrom nadał Ferdynand osobną konstytycyę, uchwaloną przez sejm węgierski.

Chociaż konstytucyę kwietniową zawieszono już 25. maja, zwołano jednak sejm austryacki złożony tylko z jednej izby do Wiednia w miesiącu lipcu 1848. celem ułożenia nowej konstytucyi. Pierwszym jego czynem było uchwalenie (na wniosek posła śląskiego Jana Kudlicha) zniesienia poddaństwa, pańszczyzny i wszystkich serwitutów, ciążących na gruntach chłopskich, słowem usamowolnienie i uwłaszczenie ludności włościańskiej. Właściciele ziemscy otrzymali za posiadaną dotychczas robociznę i serwituty wynagrodzenie czyli t. z. indemnizacyę, która dla każdej prowincyi oddzielnie uregulowana była w funduszu indemnizacyjnym. Wydane obligacye miały kraje spłacić w 40. latach, jedną trzecią funduszu rozłożono na uwolnionych od pańszczyzny chłopów. W Galicyi, gdzie zniesienie pańszczyzny nastąpiło już w kwietniu na mocy patentu cesarskiego, spłacał indemnizacyjne obligacye cały kraj bez osobnego udziału chłopów.

Czesi nie byli zadowoleni z konstytucyi kwietniowej, ponieważ prosili w petycyach do tronu o zwołanie sejmu krajów korony czeskiej, a po częściowem spełnieniu tych życzeń poczęli domagać się przywrócenia »prawa państwowego czeskiego«. W czerwcu odbył się w Pradze kongres słowiański, na który przybyli liczni przedstawiciele literatury, nauki i polityki słowiańskiej. Zaburzenia, które równocześnie wybuchły w stolicy Czech, spowodowały generała Alfreda Windischgrätza do użycia siły wojskowej i stanowczego zgniecenia ruchu.

Po pokonaniu w Niemczech szeregów republikańskich, po krwawych dniach czerwcowych w Paryżu, wzięła wszędzie przewagę państwowa siła nad rewolucyą. W Wiedniu przyszło do starcia w październiku podczas wysyłania wojska do Węgier, które

stały już w płomieniach rewolucyi. Ofiarą zaburzeń padł minister wojny hr. Latour; dwór cesarski wyjechał na Morawy do Ołomuńca, sejm austryacki przeniósł się do Kromieryża, gdzie pod przewodnictwem Franciszka Smolki zajmował się ułożeniem konstytucyi, t. zw. kromieryskiej, która jednak nigdy nie weszła w życie. Połączone wojska pod wodzą Windischgrätza i Jelaczicza zmusiły Wiedeń do kapitulacyi.

W Ołomuńcu złożył koronę chorobami sterany Ferdynand I. a po równoczesnem zrzeczeniu się panowania przez Franciszka Karola na rzecz syna swego, wstąpił na tron najmiłościwiej nam panujący Franciszek Józef I.

B. Czasy przejściowe (1848—1867.).

§ 38.

Przesilenie: wojna włoska i węgierska.

Wśród trudnych okoliczności obejmował rządy młody, podówczas 18 lat liczący, cesarz. We Włoszech i w Węgrzech wrzała wojna; sejm kromieryski rozdzierała walka centralistów i federalistów; w Niemczech, w Frankfurcie, obradował parlament, który skłaniał się coraz to wyraźniej w stronę hegemonii pruskiej.

Mimo to ogłaszała proklamacya cesarska te słowa: »Z silnem postanowieniem utrzymania niezmąconego blasku korony, ale gotowi podzielić prawa nasze z przedstawicielami naszych ludów — ufamy, że uda nam się z Boską pomocą i w porozumieniu z ludami zjednoczyć wszystkie kraje i narody monarchii w wielkiem ciele państwowem«.

Wojnę włoską prowadził z wielkiem powodzeniem stary, już 82 letni generał Radetzky przeciw Karolowi Albertowi, królowi Sardynii i Piemontu, który stanął na czele Włoch przeciw Austryi. Armia austryacka odniosła zwycięstwo naprzód pod Custozzą (1848.) a potem pod Mortarą i pod Novarą (1849.), gdzie odznaczył się arcyksiążę Albrecht. Karol Albert abdykował na rzecz syna swego Wiktora Emanuela, który zawarł pokój z cesarzem w Medyolanie.

O wiele trudniejszą okazała się sprawa węgierska. W kwietniu otrzymali Węgrzy nową konstytucyę i odpowiedzialne ministeryum, do którego wszedł Ludwik Kossuth; ten stanął na czele ruchu, zmierzającego do utworzenia zupełnie niezawisłego, narodowego państwa węgierskiego. W lipcu zebrał się sejm celem ukonstytuowania państwa. Dążeniu temu opierali się Chorwaci, którzy posiadali swoją autonomię, a ban chorwacki Józef Jelaczicz sprzeciwił się rozkazom rządu węgierskiego. Niebawem przyszło do wojny domowej. Węgrzy żądali, aby król Ferdynand oświadczył się przeciw Jelacziczowi, wysłali deputacyę do Wiednia i zaczęli się zbroić, podnosząc jawnie bunt. Namiestnik królewski hr. Lamberg został po przybyciu do Pesztu zamordowany. Dopiero po kapitulacyi Wiednia wkroczyły wojska austryackie do Węgier i zajęły w pierwszych dniach stycznia 1849. Peszt i Budę. Generał Henryk Dembiński, którego Kossuth jako dyktator zamianował głównym wodzem, poniósł klęskę pod Kapolną, wskutek czego złożył dowództwo w ręce Görgeya. Görgey i Klapka rozpoczęli niebawem zaczepną walkę. Józef Bem początkowo pod Hermanstadtem pobity, utrzymał się w Siedmiogrodzie. Wojska austryackie, znalazłszy się jakby w dwóch ogniach, musiały się cofać; Kossuth mógł teraz z rządem przenieść się z Debreczynu, gdzie ogłosił niepodległość Węgier, do Pesztu. Tymczasem jednakże wracały z Włoch zwycięskie wojska austryackie, a po zjeździe Cesarza z carem Mikołajem w Warszawie weszły także do Węgier wezwane na pomoc wojska rosyjskie pod wodzą Paskiewicza. Kossuth nie mógł utrzymać się w Peszcie, dyktaturę złożył do rąk Görgeya, który otoczony przez połączone armie poddał się pod Villagos 13. sierpnia 1849. Wojna była ukończona; konstytucyę węgierską już przedtem zawieszono.

Po zakończeniu wojny włoskiej i węgierskiej przywróciła Austrya dawny stan rzeczy także w Niemczech, gdzie wybrano na sejmie w Frankfurcie w marcu 1849. cesarzem króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV., który jednak korony nie przyjął. W r. 1851. zbiera się znowu sejm związkowy pod prezydencyą Austryi w Frankfurcie.

W monarchii austryackiej cesarz nadał 4. marca 1849. t. z. oktrojowaną konstytucyę, poczem zamknął sejm kromieryski, który tonął w długich, acz poważnych ale bezskutecznych naradach. Oktrojowana konstytucya została wszakże 31. grudnia 1851. zawieszona.

§ 39.

Powrót do rządów absolutnych (1852—1859.).

Od chwili zawieszenia konstytucyi marcowej spoczywała znowu cała władza w rękach monarchy, który sprawował ją przez ministrów. Jako rada przyboczna korony (Beirat) istniała t. zw. Rada państwa (Reichsrat), której członków cesarz mianował; zakres jej działania ograniczał się do narad nad rządowymi projektami ustaw i rozporządzeń. Rząd sam dokonał jednakże w tym czasie wielu ważnych reform.

W ministeryum zasiadał już od r. 1849. jako minister spraw wewnętrznych Aleksander Bach. Dlatego nazwano czas aż do roku 1859. epoką Bacha. Dążył on do zcentralizowania administracyi w całej monarchii bez względu na narodowe i autonomiczne różnice krajów koronnych. Systemem tym objęte były także Węgry, od których granica cłowa zniesiona została patentem cesarskim w r. 1850. Język niemiecki wprowadzono do wszystkich urzędów i szkół.

Minister wyznań i oświaty (od r. 1849.), hr. Leon Thun zajmował się pilnie organizacyą szkolnictwa austryackiego, zwłaszcza zaś szkół średnich i uniwersytetów, które oparł na nowych zasadach. W roku 1849. wyszła ustawa o władzach akademickich i zarys ogólny nauki na fakultetach świeckich, którym przywrócono dawną autonomię i zastrzeżono wolność nauki i nauczania. Nową organizacyę gimnazyów opracowali Bonitz i Exner. Szkoły średnie otrzymały w t. zw. »Zarysie organizacyjnym gimnazyów i szkół realnych« z r. 1849. odmienną postać, którą z pewnemi zmianami zatrzymały dotychczas.

Znaczny wpływ na wychowanie publiczne przyznano kościołowi. W r. 1855. stanął między Austryą i stolicą apostolską konkordat, który dawał kościołowi w wewnętrznej jego administracyi i w sprawach duchownych szeroką autonomię. Biskupi otrzymali nadzór nauki religii i religijnego prowadzenia młodzieży we wszystkich szkołach.

Minister handlu a później finansów baron Karol Bruck wprowadził sądy handlowe, prawo wekslowe, ustawę przemysłową i przygotował kodeks handlowy, obowiązujący od r. 1862. W tym czasie podjęto budowę kolei żelaznych na większą skalę (kolej przez Semmering powstała w latach 1848—1854.). Fabryczny przemysł i kredytowe stosunki przeobraziły się na wzór zachodni. Powstały akademie handlowe w Pradze, Wiedniu i Hradcu (Grazu).

§ 40.

Położenie polityczne: wojna krymska i włoska.

Sprawy zewnętrzne wysunęły się tymczasem znowu na pierwsze miejsce.

Rok 1848. poruszył do głębin społeczeństwa i państwa zachodnio-europejskie. Podniesiona wówczas idea narodowego zjednoczenia w Niemczech i we Włoszech nie schodziła już z porządku dziennego.

Austrya wyszła z przewrotów r. 1848. obronną ręką, a zwycięskie wojny (włoska i węgierska) przyczyniły się do zwiększenia jej znaczenia w Europie. Niemieccy książęta szukali związków z cesarzem austryackim; na zjeździe w Bregencyi stanęło zaczepno-odporne przymierze Austryi, Bawaryi i Wirtembergii (1849.); Prusy zawarły w r. 1853. z Austryą traktat handlowy.

Mimo to nie ustawał antagonizm Prus i Austryi o przodownictwo w Niemczech, zaostrzył się nawet, odkąd Otto Bismarck został (w r. 1851.) przedstawicielem pruskim na sejmie związku niemieckiego.

Wśród takich stosunków w Europie Mikołaj, korzystając z przewagi Rosyi, narzucał się na rozjemcę spraw niemieckich i postanowił wykonać swój długo przygotowany plan ostatecznego rozbioru Turcyi. W r. 1853. rozpoczęła się wojna rosyjsko-turecka, nazwana później krymską. Mikołaj nie zdołał jednakże porozumieć się z Anglią, a niebawem stanął przeciw usiłowaniom jego sojusz francusko-angielski. Postępy wojsk rosyjskich nad Dunajem zaniepokoiły w wysokim stopniu Austryę, ponieważ zagrażały żywotnym jej interesom na wschodzie. Starała się zatem naprzód powstrzymać Rosyę od zaborczych planów, a kiedy to się jej nie udało, podjęła politykę neutralności zbrojnej i zażądała ewakuacyi (opróżnienia) księstw naddunajskich, które też zaraz (na mocy układu z Turcyą) wojska austryackie obsadziły. Już podczas oblężenia Sewastopola na Krymie przez sprzymierzone potęgi, do których także królestwo Sardynii przystąpiło, Austrya

i Prusy zaproponowały Rosyi pośrednictwo w doprowadzeniu do skutku pokoju. Mikołaj odrzucił przedstawione warunki, a Austrya przyłączyła się w grudniu 1854. do koalicyi państw zachodnich i zmobilizowała znaczne siły wojskowe na granicy rosyjskiej, nie rozpoczęła wszakże akcyi wojennej. Wskutek pokoju zawartego na kongresie paryskim w r. 1856. Austrya cofnęła armię swoją z księstw naddunajskich.

Na kongresie tym przedstawił minister króla Sardynii i Piemontu, Kamil hr. Cavour, memoryał w interesie Włoch i jedności włoskiej. Dla sprawy tej pozyskał Cavour niebawem cesarza Napoleona III., ofiarując mu w razie zwycięstwa za pomoc w wojnie z Austryą, Sabaudyę i Nizzę. Po zjeździe Napoleona z carem Aleksandrem II., następcą Mikołaja, w Stuttgarcie 1857. i po zapewnieniu się co do neutralności rosyjskiej rozpoczęły się zbrojenia, które doprowadziły w r. 1859. do drugiej wojny włoskiej. Połączonym wojskom sardyńsko-francuskim nie mogła dotrzymać placu nieprzygotowana do wojny armia austryacka. Po klęsce pod Magentą i Solferino nastąpił naprzód zjazd cesarza Franciszka Józefa z Napoleonem w Villafranca, a potem pokój w Zurychu (1859.). Austrya odstąpiła Lombardyę Napoleonowi, który otrzymał za nią od Włoch Nizzę i Sabaudyę.

§ 41.

Przeobrażenia wewnętrzne. — Sprawa niemiecka.

Następstwem wojny włoskiej był upadek Aleksandra Bacha i jego systemu. Cesarz postawił na czele nowego ministeryum dotychczasowego namiestnika Galicyi Agenora hr. Gołuchowskiego, za którego urzędowania wyszedł t. zw. dyplom październikowy z r. 1860., rozpoczynający nową erę konstytucyjną w Austryi. Władzę ustawodawczą przyznał on sejmom krajowym, które miały wysyłać do istniejącej rady państwa deputowanych celem uczestniczenia w naradach nad sprawami ogólniejszego znaczenia. Dyplom październikowy opierał się zatem na podstawie autonomicznej. Chociaż zaś obejmował wspólną ustawą także Węgry, zaznaczał ich odrębne stanowisko; w ślad zaczem przywrócono także oddzielną kancelaryę nadworną węgierską i siedmiogrodzką, ustrój komitatowy, prawo i język węgierski w szkołach i urzędach. Węgrzy jednakże domagali się przyznania im konstytucyi z r. 1848. i nie chcieli brać udziału w radzie państwa w Wiedniu. Niemcy byli także niezadowoleni z dyplomu, ponieważ dążeniem ich było zcentralizowanie władzy prawodawczej w radzie państwa i urządzenie stosunków w duchu liberalnym. Miejsce hr. Gołuchowskiego zajął Antoni Schmerling, a 26. lutego 1861. wydał cesarz t. zw. lutowy patent, jako uzupełnienie dyplomu październikowego. Patent ten ustanawiał dwie izby: izbę panów *(Herrenhaus)* i izbę posłów *(Abgeordnetenhaus)*, złożoną z posłów, wysyłanych przez sejmy krajowe; sejmom tym przyznano jednak bardzo szczupły zakres działania. Węgrzy, którzy mieli wejść także do centralnej rady państwa, nie obesłali jej wcale (prócz Siedmiogrodu w r. 1863.), wskutek czego obradowała ona tylko w zmniejszonej postaci (zastrzeżonej zresztą w samym patencie dla spraw Przedlitawii), t. zw. ściślejszej radzie państwa (Engerer Reichsrat). Z Węgrami zaś rozpoczęły się rokowania.

Tymczasem roztrzygała się sprawa niemiecka. Spory między Austryą i Prusami, wynikłe z stosunków niemieckich, zaostrzyły się wskutek odmówienia przez związek niemiecki pomocy Austryi w wojnie włoskiej i wskutek zbrojenia się Prus, od czasu objęcia rządów przez Wilhelma I., który powołał w r. 1862. na ministra swego Ottona Bismarcka. Król pruski skupiał dokoła siebie książąt niemieckich; pobudzona przez literaturę i związek narodowy niemiecki agitacya szerzyła się na olbrzymią skalę. Kiedy zaś Austrya zaprosiła w sprawie traktatu handlowego delegatów księstw niemieckich do Wiednia, Prusy odmówiły udziału. Cesarz Franciszek Józef zjechał się wprawdzie w Gasteinie (1863.) z Wilhelmem i proponował zmianę ustawy związkowej niemieckiej, ale kiedy zebrał się w tym celu sejm książąt (Fürstentag) w Frankfurcie pod prezydencyą cesarza, król pruski za radą Bismarcka nie przybył. Wspólna akcya Prus i Austryi w obronie Szlezwiku i Holsztynu przeciw Danii, chlubna dla wojsk obu monarchii, zakończyła się pokojem w Wiedniu (1864.), ale w następstwie wywołała nieporozumienia. Na zjeździe Wilhelma I. z cesarzem austryackim w Gasteinie w r. 1866. musiano podzielić zdobyte księstwa (Austrya objęła administracyę Holsztynu). Niebawem podążył Bismarck do Biarritz do Napoleona III. i zapewnił się o jego neutralności, pozyskał króla włoskiego traktatem z kwietnia 1866., przyrzekając Włochom Wenecyę w razie zwycięstwa, i rozpoczął w r. 1866. wojnę z Austryą.

Niemieckie państwa podzieliły się na dwa obozy: Bawarya, Wirtembergia, Saksonia, Hanower, Baden i obie Hessye stanęły po stronie austryackiej, wskutek czego wystąpiły Prusy z związku niemieckiego. Równocześnie wydały także Włochy wojnę Austryi, która musiała bronić się od dwóch nieprzyjaciół. Armia pruska zajęła Saksonię i weszła do Czech; odparta naprzód pod Trutnowem, posuwała się potem wedle planów Moltkego i dzięki ulepszonej broni szybko naprzód. Pod Sadową i Königrätzem rozegrała się stanowcza bitwa 3. lipca na korzyść Prus; Pragę i Berno zajęły wojska pruskie i zbliżały się do Wiednia. Armia związkowa nie zdołała powstrzymać wojsk pruskich przez dywersyę w Niemczech, ponieważ poniosła klęskę pod Aschaffenburg. Na południowym teatrze wojny odniósł wprawdzie arcyksiążę Albrecht 24. czerwca świetne zwycięstwo pod Custozzą, a Tegethoff koło Lissy rozgromił flotę włoską, ale wobec niebezpieczeństwa grożącego stolicy, zawarto naprzód zawieszenie broni w Nikolsburgu a potem w sierpniu pokój w Pradze. Prusy otrzymały Szlezwik i Holsztyn, Włochy Wenecyę (oddaną im później w pokoju zawartym w Wiedniu w październiku 1866.); związek niemiecki został rozwiązany. Prusy zaś utworzyły pod swoją prezydencyą północno-niemiecki związek (Norddeutscher Bund).

§ 42.

Konstytucya austryacka i ugoda austryacko-węgierska.

Zupełne usunięcie się cesarstwa austryackiego z Niemiec, czem dokonał się ostatecznie długi proces dziejowy, wpłynęło na rychłe ukonstytuowanie się monarchii.

Niemożność pozyskania Węgrów dla rady państwa wedle projektu Schmerlinga obaliła jego ministeryum. Cesarz powołał w r. 1865. na kierującego ministra Ryszarda hr. Belcrediego i zawiesił konstytucyę aż do ugody z Węgrami. Po wojnie pruskiej ustąpił jednak Belcredi, a Fryderyk Beust, który przeszedł z służby saskiej do austryackiej, objął ster spraw.

Rokowania z Węgrami doprowadziły niebawem do dodatnich rezultatów, którym ułatwiły drogę adresy sejmu węgierskiego, uchwalone za sprawą Franciszka Deaka. W styczniu 1867. przybyła do Wiednia deputacya sejmu węgierskiego w celu umówienia punktów ugodowych. Reskrypt cesarski z d. 17. lutego 1867. powracał Węgrom ich konstytucyę, orzekał wcielenie Siedmiogrodu do korony św. Stefana i ogłaszał nominacyę odpowiedzialnego ministeryum węgierskiego, którego prezydentem został Juliusz hr. Andrassy. Ministeryum to wniosło w sejmie projekt ugody przyjętej przez obie izby i sankcyonowanej przez króla.

Ugoda austryacko-węgierska, przyjęta także przez radę państwa austryacką, zwołaną w maju 1867. r., podzieliła monarchię na dwa samodzielne państwa, t. j. cesarstwo austryackie (*Cislitavia* lub Przedlitawia) i królestwo węgierskie (*Translitavia* lub Zalitawia), złączone ze sobą unią realną na podstawie Sankcyi pragmatycznej w osobie monarchy i umową, tyczącą się wspólnych spraw, których zarząd prowadzą wspólni ministrowie, a organem kontrolującym są wspólne delegacye. W czerwcu koronował się Cesarz Franciszek Józef królem węgierskim.

W Austryi przedłożono radzie państwa zastosowane do nowych stosunków zmiany w konstytucyi lutowej, do których izba dodała kilka wniosków z własnej inicyatywy. Dnia 21. grudnia 1867. r. ogłoszone zostały t. zw. ustawy zasadnicze (Staatsgrundgesetze), będące odtąd podstawą konstytucyi austryackiej.

Konstytucya grudniowa postanawia w pierwszej »ustawie o ogólnych prawach obywateli« równouprawnienie wszystkich wobec prawa bez względu na pochodzenie i wyznanie (dostęp do urzędów, nabywanie nieruchomości, prowadzenie rzemiosł i przedsiębiorstw, nietykalność prywatnej własności, prawa domowego i tajemnicy listowej, wolność uczenia i nauczania, równouprawnienie narodowości i języków w szkole i urzędach). Druga ustawa określiła reprezentacyę parlamentarną, t. j. skład rady państwa (izba wyższa i izba niższa, złożona z 203 wybranych przez sejmy posłów) i jej zakres działania. Niewymienione w kompetencyi rady państwa sprawy należą do sejmów krajowych, których zakres działania przez to się rozszerzył. Ustawa trzecia obejmuje władzę sędziowską, a czwarta władzę rządową i wykonawczą.

Po ogłoszeniu tej konstytucyi stanęło na czele rządów w Austryi ministeryum Karola ks. Auersperga, w którem zasiedli przeważnie przedstawiciele niemieckiej partyi liberalnej. Było to t. zw. ministeryum mieszczańskie (Bürgerministerium).

Najwyższem postanowieniem z 14. listopada 1868. otrzymała monarchia tytuł: »Monarchii austryacko-węgierskiej«.

C. Monarchia austryacko-węgierska.

§ 43.

Rozwój polityczny wewnętrzny.

Rok 1867. zakończył wielkie przesilenie konstytucyjne, a dalszy rozwój stosunków odbywa się na podstawie ustaw zasadniczych, konstytucyi austryackiej i konstytucyi węgierskiej. Chociaż zmieniały się ministerya, jedne z nich miały kierunek więcej liberalny i centralistyczny, drugie więcej konserwatywny i autonomiczny i chociaż sprawy narodowościowe wywołały szereg starć, monarchia austryacko-węgierska rozwija się statecznie wśród nowych stosunków.

Skład rady państwa i wybory do jej izby posłów uległy z postępem czasu kilkakrotnym zmianom. W miejsce wysyłania do niej delegatów przez sejmy krajowe (§ 41.), zaprowadzono w r. 1873. bezpośrednie wybory posłów, wybieranych przez kurye (większa własność, izby handlowe i przemysłowe, miasta i wiejskie gminy, ostatnie przez prawyborców).

W roku 1896., za ministeryum Kazimierza hr. Badeniego uzupełniono radę państwa posłami piątej, powszechnej kuryi, w roku zaś 1907. zniesiono zupełnie wybory przez kurye, a wprowadzono powszechne i bezpośrednie głosowanie. Liczba posłów również statecznie wzrastała, obecnie wynosi 516, z których na Galicyę przypada 106 posłów.

Czesi nie uznawali długo ważności konstytucyi i dążyli do urzeczywistnienia swego prawa państwowego, t. j. chcieli, aby cesarz koronował się królem czeskim a sprawy, tyczące się krajów czeskich, uchwalał sejm czeski, wobec którego byłby odpowiedzialny czeski kanclerz. Dlatego sejm czeski nie wysyłał delegatów do rady państwa, co stało się głównym powodem wprowadzenia bezpośrednich wyborów w roku 1873. Mimo to posłowie czescy nie wzięli udziału w obradach izby posłów, stanęli jedynie posłowie z niemieckich okręgów Czech.

Dopiero minister Edward hr. Taaffe w roku 1879. nakłonił Czechów do wstąpienia do rady państwa. Spór czesko-niemiecki w sprawie języka urzędowego w Czechach i na Morawach (pomimo kilkakrotnych rozporządzeń językowych) nie został załatwiony i tworzy jedno z najtrudniejszych zagadnień wewnętrznej polityki państwowej.

Z licznych nowoczesnych urządzeń państwowych ery konstytucyjnej są najważniejsze: w roku 1868. przeprowadzono organizacyę polityczną krajów (na Namiestnictwa lub Prezydentury i na powiaty), oddzielając ostatecznie i w zupełności sądownictwo od administracyi; już w roku 1867. powstał najwyższy trybunał państwa, zaś w roku 1875. najwyższy trybunał administracyjny. Wskutek zniesienia w roku 1870. konkordatu, zawartego z stolicą apostolską (zob. § 39.), zajęto się nowem urządzeniem władz szkolnych i stosunków wyznaniowych. Powszechna służba wojskowa (od roku 1868.) podniosła znacznie stan liczebny armii (z górą półtora miliona). Minister skarbu Julian Dunajewski (w latach 1880—1891.) doprowadził budżet państwowy do równowagi, wskutek czego pokrywają się wydatki z dochodami. W r. 1896. utworzono Ministerstwo kolejowe a w r. 1908. »ministerstwo robót publicznych«.

Dla ochrony rozwijającej się na wszystkich polach wytężonej pracy przemysłowej i fabrycznej i w interesie klasy robotniczej wydano, idąc śladem ustawodawstwa socyalnego zachodnich państw, ustawy: o stowarzyszeniach zarobkowych i gospodarczych, o inspektoratach przemysłowych, o ubezpieczeniu robotników od wypadków (1887.) i założono »Kasy chorych«.

Autonomia krajów, działalność sejmów i równouprawnienie narodowości, zagwarantowane konstytucyą z roku 1867., zrobiły w tym czasie znaczne postępy: w różnych krajach wprawdzie w rozmaitym stopniu, ale wszędzie z statecznie wzrastającem uwzględnieniem dążeń i potrzeb zamieszkujących je ludów.

W Galicyi stanął na czele rządu powtórnie namiestnik Agenor hr. Gołuchowski (od roku 1866. z przerwą, do śmierci r. 1875), który zajął się gorliwie organizacyą kraju we wszystkich gałęziach administracyi, powołując na urzędników krajowców.

Sejm krajowy pod laską marszałkowską Leona ks. Sapiehy (1861—1875.) i jego następców uzyskał rozszerzenie swojej kompetencyi i dzielnie współdziałał około pomyślniejszego rozwoju kraju.

Dnia 24. września 1868. uchwalił sejm t. zw. rezolucyę galicyjską, w której żądał nadania Galicyi odrębnego, samodzielnego stanowiska w obrębie monarchii z kanclerzem lub ministrem odpowiedzialnym przed sejmem, ale owa rezolucya nie doprowadziła w roku 1871. do zamierzonego celu. Natomiast otrzymała Galicya swojego zastępcę w radzie korony w osobie »Ministra dla Galicyi«. Pierwszym z nich był Kazimierz Grocholski.

Już sejm w r. 1866. uchwalił ustawę gminną galicyjską i ustawę o obszarach dworskich, oraz ustawę o radach powiatowych, które uzyskały sankcyę cesarską i stanowią dotychczas podstawę samorządu gminnego i powiatowego. W roku 1867. powstała rada szkolna krajowa, której oddano w zarząd szkoły ludowe i średnie.

Ustawa krajowa z tego roku zaprowadziła w szkołach tych język wykładowy polski i ruski. W roku 1869. ogłoszona została ustawa państwowa (ramowa) o szkołach ludowych, pozostawiająca określenie szczegółów ustawodawstwu krajowemu, wskutek czego sejm wydał r. 1873. ustawy szkolne dla Galicyi. Zakres działania rady szkolnej krajowej, zorganizowanej na podstawie własnego statutu, został rozszerzony r. 1907., a seminarya nauczycielskie poddano ustawodawstwu krajowemu. W uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie przywrócono, chociaż początkowo z pewnem ograniczeniem, język polski już w r. 1861. Najwyższem postanowieniem z r. 1871. zostały obydwa języki krajowe dopuszczone w uniwersytecie lwowskim jako wykładowe, język polski zaś ustanowiony r. 1879. jako urzędowy.

W roku 1868. zaprowadzono w sądownictwie galicyjskiem język polski i ruski, a w roku 1869. język polski jako urzędowy w całej Galicyi.

Ciała autonomiczne, t. j. gminy stanowią na mocy ustawy krajowej same dla siebie przepisy o języku swego urzędowania.

Uchwalona przez Sejm krajowy d. 14. lutego 1914. nowa reforma wyborcza doszła do skutku za zgodą obu narodowości t. j. posłów polskich i ruskich.

§ 44.

Rozwój kultury i cywilizacyi.

W latach pokoju, po ukończeniu wojny pruskiej aż po dni dzisiejsze, wzmocniła i rozwinęła się monarchia austryacko-węgierska wewnątrz, praca społeczna zakwitła na wszystkich polach i wszystkie narody wzięły w niej udział pod troskliwą opieką monarchy i stateczną ochroną nadanej przez niego konstytucyi.

Rolnictwo, przemysł i handel wzrosły w tych latach bardzo znacznie dzięki rozgałęzionej sieci kolei żelaznych, traktatom handlowym z wielu państwami, dzięki polepszeniu monetarnych stosunków, korzystaniu z licznych wynalazków i otwarciu nowych miejsc zbytu na wschodzie. Wystawa powszechna wiedeńska i wystawy prowincyonalne okazały, jakie bogactwa kryją ziemie do Austryi należące, ile wspólnych i różnych zdolności posiadają jej ludy w domowym i artystycznym przemyśle, jakie owoce wydaje łączność ich w dążeniu do osiągnięcia wielkich celów cywilizacyi i kultury.

Wprawdzie pospieszne i gwałtowne rzucenie się do interesów bankowych i giełdowych sprowadziło niebezpieczne przesilenie w roku 1873. w t. zw. krachu giełdowym, ale ochronne taryfy dla produktów austryackich i nowe koleje, łączące Austryę przez przełęcz Brennera i Arlberg z zachodem, dźwignęły niebawem znowu handel i zapewniły mu normalny rozwój. Port austryacki w Tryeście i port węgierski w Fiume stały się ogniskami handlu światowego. Różne gałęzie przemysłu (wyroby płótna i sukna, szkła, cukru, papieru, piwa i t. d.) górnictwo (zwłaszcza żelazo i węgiel), przemysł naftowy w Galicyi, zarówno jak hodowla bydła i produkcya zboża wzrastają z roku na rok. Przyrost ludności podnosi się statecznie; Wiedeń, Peszt i stolice krajów koronnych rozwinęły się do znaczenia wielkich ognisk pracy społecznej. Znaczne inwestycye państwowe (budowa kolei lokalnych, sieć dróg wodnych, uchwalona w r. 1901.) zdążają do podniesienia ekonomicznego krajów koronnych.

Oświata postąpiła w tej epoce wskutek państwowej ustawy szkolnej z r. 1869., zaprowadzającej ośmioletni (w niektórych krajach sześcioletni) przymus szkolny, określającej dozór szkolny, płace nauczycieli i budowę szkół. Pomnożono liczbę seminaryów nauczycielskich i szkół średnich i założono szkoły przemysłowe. W Koloswarze (Klausenburgu), Zagrzebiu i Czerniowcach powstały nowe uniwersytety, w Pradze obok niemieckiego uniwersytet czeski (1882.). Uniwersytet lwowski uzupełniono wydziałem lekarskim (1894.). W Krakowie zmieniło się w r. 1872. Towarzystwo przyjaciół nauk w Akademię umiejętności; w Pradze powstała w r. 1891. czeska Akademia umiejętności; obok Akademii w Peszcie założonej 1830. r., Akademia południowo-słowiańska w Zagrzebiu (1866.). Nie szczędziła Austrya wydatków na wyprawy naukowe jak Payera i Weyprechta do bieguna północnego w latach 1872—1874., w których odkryto »Ziemię Franciszka Józefa« (Franz Joseph Land), popierała podróże w głąb Afryki, archeologiczne poszukiwania w Grecyi

i Azyi Mniejszej, badania historyczne w archiwum watykańskiem. Nauka i literatura podniosły się w okresie ostatnim we wszystkich krajach.

Wspaniałego prawdziwie rozwoju sztuki architektonicznej i rzeźbiarskiej w Austryi jesteśmy obecnie świadkami. Pod protektoratem i za inicyatywą samego cesarza ozdobiony został Wiedeń szeregiem monumentalnych budowli, jak kościół wotywny (Votivkirche), ratusz, parlament, uniwersytet, muzea nadworne i teatr. Część cesarskiego zamku wedle dawnych planów Fischera von Erlach wspaniale odnowiona. Olbrzymie pomniki stanęły w Wiedniu: ks. Eugeniusz Sabaudzki, arcyksiążę Karol, Marya Teresa (przez Kaspra Zumbuscha), Tegethoff, Radetzky; niemniej w innych miastach, jak pomnik Andrzeja Hofera w Innsbrucku, Radetzkiego w Pradze, arcyksięcia Jana w Gracu. We Lwowie zbudowano gmach sejmowy i politechnikę, w Krakowie uniwersytet: w obu miastach stanęły nowe teatry. Zamek królewski na Wawelu w Krakowie powraca do dawnej świetności, jako rezydencya cesarska i muzeum pamiątek narodowych. Stolica Węgier przebudowała się na wzór Wiednia w europejskie miasto z mnóstwem szerokich ulic (n. p. ulica Andrassego i Fr. Rakoczego), wspaniałych budowli i pomników, jak pomnik Deaka, Schéchényiego, Potöfiego i św. Stefana (odsłonięty r. 1906.). W malarstwie zasłynęli Polacy: Artur Grottger i Jan Matejko; z Niemców Makart w Wiedniu i Defregger w Tyrolu, Munkacsy w Węgrzech, Czermak i Brožik w Czechach obok wielu innych. W zakresie muzyki zdobył sobie wybitne stanowisko Franciszek Liszt. W r. 1901. cesarz ofiarował miastu Pradze fundusz na zbudowanie muzeum współczesnego malarstwa, rzeźby i architektury.

§ 45.

Polityka zagraniczna.

W politycznym rozwoju Europy sprowadziły w tym czasie największe zmiany dwie wojny: francusko-pruska w r. 1870—1871. i turecko-rosyjska w r. 1877—1878.

Skutkiem wojny francusko-pruskiej był upadek cesarstwa francuskiego i ogłoszenie rzeczypospolitej francuskiej. W Wersalu w r. 1871. wyniesiony został Wilhelm I., król pruski, przez książąt niemieckich do godności cesarza niemieckiego. Austrya zachowała podczas tej

wojny neutralność i uznała nowe cesarstwo niemieckie. Niebawem przystąpiła do przymierza trzech cesarzy (austryackiego, niemieckiego i rosyjskiego) zawartego w Berlinie w r. 1872. i odnawianego na częstych zjazdach monarchów.

Wojna rosyjsko-turecka, którą po powstaniu Bośnii i Hercegowiny w r. 1875. i wojnie Serbii i Czarnogóry przeciw Turcyi w r. 1876., wybuchła w r. 1877., oddziałała także na Austryę. Kiedy bowiem po przejściu Bałkanów, wzięciu Szypki i Plewny, zapuściły się szeregi rosyjskie aż pod Konstantynopol i Rosya podyktowała Turcyi warunki pokoju w San Stefano (1878.), zebrał się kongres przedstawicieli wielkich mocarstw w Berlinie (1878.) i poddał traktat ten rewizyi. Ustanowiono na tym kongresie niepodległe państwa: Rumunię, Serbię i Czarnogórę, z północnej Bułgaryi utworzono hołdownicze księstwo pod zwierzchnictwem sułtana (w r. 1908. uznane za niezawisłe królestwo). Austryi powierzono zaś okupacyę prowizoryczną, ale z nieograniczonym terminem, Bośnii i Hercegowiny. W r. 1878. dokonano nie bez walk zajęcia tych krajów, które oddano pod nadzór wspólnym delegacyom. Austrya stanęła wskutek tego silniej, niż przedtem na wschodzie. Wkrótce zmieniły się stosunki w tych zaniedbanych od wieków krajach, które wykazują dzisiaj znaczny pod każdym względem postęp i pokrywają swoje wydatki państwowe z własnych dochodów. Dnia 5. października 1908. r. nastąpiło przyłączenie (aneksya) Bośnii i Hercegowiny do monarchii i krajów dziedzicznych Domu Habsburskiego, uznane przez Turcyę i wszystkie państwa podpisane na traktacie berlińskim. Niezadowolenie i groźby z tego powodu sąsiedniej Serbii zostały rychło zażegnane. Cesarz nadał 17. lutego 1910. konstytucyę Bośnii i Hercegowinie, a w maju tegoż roku odbył podróż do nowo nabytych krajów.

Po wojnie tureckiej w r. 1877—1878. nastąpiło naprzód zbliżenie się Rosyi i Francyi w sprawach polityki zewnętrznej, a potem (r. 1891.) alians francusko-rosyjski. Niemieckie cesarstwo natomiast zawarło 9. października 1879. przymierze z Austryą, doprowadzone do skutku przez kanclerza niemieckiego Bismarcka i austryackiego ministra spraw zagranicznych Andrassego. Do tego przymierza przystąpiło w r. 1883. także królestwo włoskie. W nowych jednak zawikłaniach na półwyspie bałkańskim (wojna serbsko-bułgarska 1885 r., wojna grecko-turecka wskutek powstania na Krecie r. 1897., niepokoje w Macedonii r. 1902. i 1903.) zgodne postępowanie Au-

stryi i Rosyi, (umowa w Mürzsteg w październiku 1903. podczas pobytu cara Mikołaja II. w Wiedniu za ministra spraw zagranicznych Agenora hr. Gołuchowskiego), sojusz trwały z królestwem Rumunii, wreszcie odnawiane co lat ośm trójprzymierze austryacko-niemiecko-włoskie zdołały utrzymać pokój między wielkiemi państwami europejskiemi. Wojna rosyjsko-japońska (od lutego 1904. do września 1905.) i wewnętrzne niepokoje w państwie rosyjskiem osłabiły czasowo znaczenie Rosyi w wielkich sprawach wszechświatowej polityki.

Odkąd jednak antagonizm Niemiec i Anglii w dziedzinie polityki morskiej i kolonialnej spowodował króla angielskiego Edwarda VII. (1901—1911.) do nawiązania ściślejszych stosunków z Francyą i Rosyą, stanęło obok trójprzymierza (w r. 1907.) t. zw. trójporozumienie angielsko-francusko-rosyjskie.

Ufne w poparcie tych potęg a przedewszystkiem Rosyi, państwa bałkańskie, Serbia, Bułgarya, Czarnogóra i Grecya, utworzyły związek i rozpoczęły w październiku 1912. r. wojnę z Turcyą, którą pokonały. Wielkie mocarstwa, reprezentowane na konferencyi ambasadorów w Londynie, zezwoliły na rozdział ziem Turcyi europejskiej między zwycięskie państwa aż prawie po Konstantynopol (linia Enos-Midia), ale zarazem utworzyły, głównie za sprawą Austryi i Włoch, samodzielne księstwo Albańskie (pokój londyński z 30. maja 1913).

Rychło po tym pokoju Serbia i Bułgarya powadziły się o podział zdobytej Macedonii: w czerwcu r. 1913. wybuchła między niemi wojna, w której Grecya i dotychczas bierna Rumunia wystąpiły przeciw Bułgaryi. W pokoju bukaresztеńskim (10. sierpnia 1913.) pokonana Bułgarya utraciła przyznaną jej w traktacie związkowym część Macedonii na rzecz Serbii, a Silistryę z okręgiem na rzecz Rumunii. Turcy zaś korzystając z tej wojny odebrali Adryanopol i kraj po rzekę Marycę, przyznany im w pokoju konstantynopolitańskim (29. września 1913).

W czasie powyższych zdarzeń na półwyspie bałkańskim Austro-Węgry musiały dla ochrony żywotnych interesów swoich utrzymywać pogotowie wojenne zarówno na południu monarchii jak nad granicą rosyjską w Galicyi. Naraziło to wprawdzie państwo na znaczne koszta, ale zapobiegło wybuchowi wojny europejskiej.

* * *

Mimo sporów narodowościowych w Cislitawii, hamujących wewnętrzną pracę ustawodawczą, mimo seperatystycznych dążeń wśród Węgrów, zmierzających do odmiennego ukształtowania związku z Austryą, 60-letni jubileusz rządów monarchy, uwieńczony znacznem powiększeniem terrytoryalnem, obchodzony był uroczyście i zgodnie przez wszystkie narody podległe berłu Habsburgów.

SPIS RZECZY.

Str.

Najdawniejsze dzieje ziem monarchii austryacko-węgierskiej.

§ 1. Najdawniejsze ludy. — Organizacya rzymska 1
§ 2. Wędrówki ludów 3
§ 3. Kolonizacya niemiecka 5
§ 4. Organizacya frankońska. — Trzy grupy krajów 6

OKRES I.

Od powstania marchii wschodniej do połączenia się trzech grup krajów austryacko-węgierskich (t. j. do r. 1526.).

A. Kraje alpejskie.

§ 5. Stosunki terrytoryalne 8
§ 6. Księstwo austryackie 9
§ 7. Spór o kraje austryackie 11
§ 8. Habsburgowie 12
§ 9. Dzieje krajów austryackich do połączenia Czech i Węgier pod berłem Habsburgów 14

B. Kraje korony czeskiej.

§ 10. Powstanie państwa czeskiego. — Stosunek do Niemiec . . . 16
§ 11. Stosunki terrytoryalne i etnograficzne 18
§ 12. Wewnętrzny rozwój Czech. — Husytyzm 20

C. Kraje korony węgierskiej.

§ 13. Powstanie i rozwój terrytoryalny królestwa węgierskiego . . . 22
§ 14. Rozwój wewnętrzny Węgier 24

D. Kultura i cywilizacya krajów austryackich, czeskich i węgierskich do roku 1526.

§ 15. Kraje austryacko-węgierskiej monarchii do r. 1526 27

OKRES II.

Od połączenia krajów habsburskich do Sankcyi pragmatycznej i śmierci Karola VI. (1526—1740.)

§ 16. Stanowisko Habsburgów 29
§ 17. Wojna o Węgry i Siedmiogród 30

Str.
§ 18. Reformacya w krajach austryackich 34
§ 19. Złamanie przywilejów stanów 36
§ 20. Wspólne instytucye państwowe 37
§ 21. Sankcya pragmatyczna 39
§ 22. Kultura i cywilizacya 40

OKRES III.

Od śmierci Karola VI. do powstania cesarstwa w r. 1804. i kongresu wiedeńskiego w r. 1815.

§ 23. Marya Teresa: wojny śląskie, reformy wewnętrzne 42
§ 24. Wojna siedmioletnia 45
§ 25. Dalsze reformy wewnętrzne 46
§ 26. Zajęcie Galicyi i Bukowiny 48
§ 27. Organizacya Galicyi 50
§ 28. Reformy Józefa II. 52
§ 29. Zawikłania na wschodzie. — Wojna z Turcyą i upadek Polski 54
§ 30. Powstanie cesarstwa austryackiego 57
§ 31. Wojny napoleońskie 59
§ 32. Kongres wiedeński 62
§ 33. Sprawy wewnętrzne 63

OKRES IV.

Cesarstwo austryackie po roku 1815.

A. Monarchia absolutna (1815—1848.).

§ 34. Reformy wewnętrzne i rozwój ekonomiczny 65
§ 35. Prądy umysłowe 67
§ 36. Położenie polityczne 69
§ 37. Pierwsza konstytucya i zniesienie pańszczyzny 71

B. Czasy przejściowe (1848—1867).

§ 38. Przesilenie: wojna włoska i węgierska 72
§ 39. Powrót do rządów absolutnych (1852—1859.) 74
§ 40. Położenie polityczne: wojna krymska i włoska 75
§ 41. Przeobrażenia wewnętrzne. — Sprawa niemiecka 76
§ 42. Konstytucya austryacka i ugoda austryacko-węgierska 78

C. Monarchia austryacko-węgierska.

§ 43. Rozwój polityczny wewnętrzny 80
§ 44. Rozwój kultury i cywilizacyi 82
§ 45. Polityka zagraniczna 84